

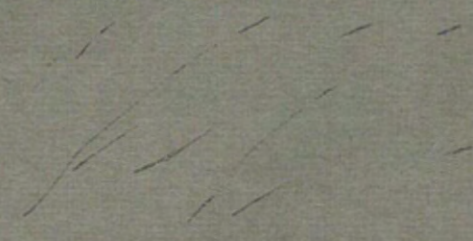
ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА

АПОСТОЛ ЧЕРНІ

ПОВІСТЬ

В-ВО „ВІЛЬНА СПІЛКА“

ПРАГА — 1933

ОЛЬГА КОБИЛЯНСКА
З нагоди 40-літнього Юбілею (1887—1927).

АПОСТОЛ ЧЕРНІ.

(Повість)

*Галі з Лопатинських — Бура-
чинській присвячує авторка.
(Передрук заборонений)*

I

„Полкового“ годинникаря, Максима Цезаревича, невеликої столиці Ч. мало хто любив. Він був прикрий дивак, скупець і непривітливий. Се по-слідне не лиш проти власної родини але й до чужих, що з своїми годинниками приходили до него. Принесете йому іноді годинник до напрямки, то коли він сидить, виглядає як великий павук, що зігнувся над мушкою-годинником і вдивляється в його механізм — піднявши задумливо брови, ніби лікарь держить руку горячкуючого; а опісля або перегляне ваш і від-ставить його поспішним рухом і гнівним поглядом десь до другого гуртка і звернеться до вас, або погляне на вас поважно. „Хорий дуже хорий“ скаже, прийдіть за місяць, щоб можна до того часу добре випробувати. „Може поможу“, або віддасть з словом „пропав безнадійно, киньте!“ І більше нічого. Коли ви постоїте і вас оточення дивака на хвилину дві займе, або мимоволі ваше ухо заслухається в ріжноманітне скорше і по-вільнійше тикання годинників, він зараз стає пахмурий. „Справа мається так, як кажу вам, пане. В мене нема часу, ось і сей годинник жде на мою руку і той, а той вже від тижня цілком розложений; а другі також ждуть. Нема часу“. Ледве що відкивне головою і — пішов.

А коли „хорий“ вже вилічений і він його вам віддасть — то як по-ставить вам ціну — хоч клякай він не спустить. „Перше було добре“ скаже їдко, — доки не знали яка хвилина дорога, а тепер зле. Неприно-сіть, будь ласка, до мене вашого приятеля, коли занедужає вдруге. Є і иньші майстри, „Полковий“ — як себе сам називав бо до нього багато військових заходило — лише один. Мене Господь лиш одним часом наділив на сім світі. Вдруге мені не бути годинникарем, як колись мій механізм подякує“, усміхнеться сумно і вздрігне маркантно бровами. Не старий ще, хоч на висках посивів, був високий гарно збудований, з рисами клясич-ними, ходив мов якийсь головний командант по своїй не великій, дуже чи-сто прибраній, робітні з піднятою головою і обзирає свої годинники по стінах, яких мав багато — одних на продаж, другі до напрямки — від часу до часу перешіптуючись з собою. Де які твердили, що відмовляв мо-литви, другі, що має хвилі в котрих говорить з видінням, а треті, що вправлявся в латинській мові і в таких-же фразах, котрими лаяв публику за неоцінення його праці; але докляно не знав се ніхто.

На стіні між годинниками висів і скіряний карбач і ніхто не був пев-ний, чи в роздраженню гарний дивак не зірве його з стіни і не просвище

кому небудь над вухами з нетерпеливившись. Лише одно знали: Максим Цезаревич ніколи неправдою не срудував, нікого не обманив. Його слово було їдке як іржа, тверде як камінь — одначе — як говорив, не був один з тих, що не зналися на моральній цінності.

* * *

З поміж його дітей т. є. трьох доньок і одного сина, було йому, як здавалося, мише одно миле, а то власне той одинокий син, Юліян. Всі проче, себ-то дві старші і наймолодша донька, називав він механічними колісцями, котрі після законів оберталися і окружали „мотор“ мов сатиліти.

Коли малому Юліянові минуло шість років, було його матері дозволено оставляти його в робітні батька на якийсь час. Але тут він не смів плакати. „Коли хочеш плакати“ наказував батько „скажи вперед і рушай...“ Опісля брав його на коліна та, показуючи йому де-які годинники, притулював їх йому до вуха, з чого дитина замовкала із несподіванности такого чуда, або аж здержувала віддих, або розсмівалася.

Колиж іноді їй тут чогось забажалося, чого батько не міг дати, а вона все таки того домагалася розплакуючись, строгий батько указував на карбач і говорив: „Найкраще ухось!“ Ті слова означали ще ласку, якою дівчата, „колісця“, лиш рідко могли почванитися. Тоді малий відходив, не залишаючи нагоду не оглянутися разів з кілька за дорогим для нього неосягненим предметом; а батько стояв з піднесеною, ніби за карбачем простягненою, рукою і вдивлявся вижидаючо в личко дитини, чи запановує вона над своїм бажанням, чи улягає напоріві плачу.

Одного разу принесено до напрямки шварцвалдський годинник в формі невеликого домика, на верху котрого знаходилася ластівка так знаменитої різьби, що приковувала хоч-би яке вибагливе око. Малий шестилітній хлопчина, побачивши ніби живу пташку на дрібнім будинку з личком годинника, аж писнув з радісного подиву. Йому відразу забажалося притиснути ластівочку до себе. „Тату дайте!“ кликнув і простягнув руки за годинником, що стояв між іншими на столі, при котрім сиділа непохитна стать поважного батька і перебірала щось між частинками годинника. Батько похитав заперечуючи головою без слова, удаючи, що не помічає, що дитина коло нього.

„Я нічого пташечці не зроблю“ впевняв благаючим поглядом малий і простягнув ручку вдруге. Батько підвів очі від роботи і ніби усміхаючися сказав: „але вона тобі може щось зробити“.

„Вона кусає?“

„Вона відлетіти може...“

Дитина вдивилася зачудовано на батька.

„Відлетіти?“

„Так. Все що гарне, не все можна мати. Краще залиши її; а тепер відхось і не мішай!“

Хлопчик вийшов. Не минуло кілька хвилин, коли він наново з'явився. Прийшов і станув, як передтим коло стола і намагався на пальцях, щоб побачити вдруге гарну пташку.

„Вона ще сидить“ прошептав боячись звернути батькову увагу на себе.

„Пташечко моя маленька ти відлетиш?“

Батько підняв великого строгого погляду; „хочеш конче аби вона відлетіла? Йди, повторю“.

„Вона не відлетить татку“ прошептав хлопчина „я її не возьму в руки. Я лиш на ню дивитися буду. Не зроблю їй нічого“.

„Так. Незробиш їй нічого. А відки ти то знаєш?“

„Бо так. Вона гарна і я її люблю. Вона така гарнесенька“.

Та тут-же зайшла несподівано зміна з батьком. Йому очі заблиснули гнівом і він крикнув бурхливо: „Не дивися на те, що не може бути твоє і не забажай чужого. Рушай, бо поб'ю — а знаєш плакати не вільно“. І дивне диво. Чи відчула дитина, що сей строгий батько, котрий, мов злодій, радувався потайки загарбаним скарбом, любувався так само скрито сею гарною дитиною, вдаючи з себе невмодно строгого. Він не змішався, лиш сказав: „Не кричіть татку, вона зараз відлетить, а опісля прижмурюючи раптом очинята протягнув п'ястучок і то отвіраючи, то замикаючи його, як се роблять діти, виявляючи тим своє сильне бажання посідати забажаного предмету — не рухався з місця.

„Ти ще тут? Де корбач?“

Хлопчина розплакався.

„Ти чого плачеш?“

Юліян мовчав хлипаючи.

„Скажи чого плачеш? Ти вже не вмівш говорити?“

Малий показав безмовно на пташку.

„Хочеш мати її?“

Хлопець притакнув головою.

„І не будеш ніколи більше плакати, коли її одержиш? Уважай що відповідаєш“.

Хлопчик помахав головкою живо на знак що „не буде“ і простяг ласкомо руку. Та в тій хвилі зайшло щось жакливе. Батько зірвав карбач з стіни, підняв його високо в гору і в слідуєчій хвилі прорізав воздух серце-потрясаючий крик.

* * *

Карбач лежав вже далеко в куті кімнати, коли як крейда побілівший батько випровадив малого, що давився з здержуваного плачу, до сіней. Сам приступив важко віддыхаючи до вікна і притиснувши там чоло до шиби — стояв без руху... Хтось поклав йому руку на рамено і — переляканий оглянувся. То була його бабуня по матері, білоголова бабуня з чорними блискучими очима, з надзвичайно інтелігентним обличчям, зраджуюча цілим своїм виглядом „паню“ і хоч вже добре похилилася, а все ще... ростом імпазантна.

„За що ти карав дитину?“

„Я після ваших засад поступаю. Цілком і одиноко після ваших засад.“

„За що?“

„Щоб не приспособлявся до брехні, котра буде з ним враз виростати. Гадаєте мені це так легко? Але... в моім віку не починає ніхто назад з початку. Оставьте мене бабуню! Він мій одинак... і саме тому що одинак...“ Тут він урвав — а бабуня... усміхаючись болучо і не відповівши нічого вийшла з робітні.

* * *

За годину відчинилися злегка двері і мале, бліде личко з слідами плачу в очах, але спокійне указалося наново. Батько сидів плечима до дверей і

випускав густі клуби диму з короткої люльки. Його брови то здіймалися, то опадали над очима, в нього знак живого думання.

„Я плакав татку...“

Батько прокинувся. Його погляд промайнув по сплakanім обличчю сина.

„Я плакав татку...“ почулося ніби шелест вдруге і вже цілком близько, хоч не сміливо.

„А не було потрібно, сину“.

Дитина мовчала через хвилину, опісля шукала очима чогось в очах батька, що ховалися перед нею.

„Я лиш ще один раз хочу подивитися на ню, татку. Маленький раз“ і хлопчина показав свій дрібонький пальчик на доказ, який за маленький.

„Гадаєш вона краща, як всі ті на дворі, що літають“.

„Ага, гарніша“ відповів і потакнув головою. „Я хочу на нюю цілком близьенько подивитися“.

Батько порадив йому найліпше їм всім на дворі приглянутися і самому яку вловити. Вона буде літати — він знає, як птиці літають високо, високо... і цвірінькають і щебечуть. Присідають на галузки по деревах, ховаються між листочками, галузками, по землі шукають зеренця — а він ловить. Малий дивився зацікавлений на батька і слухав з увагою. Нараз спитав: „А як я її вловлю, то вона буде твоя?“

„А вже-ж не моя“.

„І я зможу плакати?“

„Ліпше було б, мій сину, і я б хотів, щоб ти ніколи не плакав“.

„А як я буду великий ти... ти будеш мене бити?“

„Ні. Я не буду тебе бити. Лиш не треба чогось обіцяти чого не можна дотримувати“.

Дитина дивилася уважно батькові в обличчя, не зрозумівши його зовсім, а очевидно бажала зрозуміти. Нараз по хвилині надуми, наче віднайшла щось в пам'яті, скрикнула несамовито: „Але я буду плакати, татку, я все-же хочу пташку“. і тут-же вибухнула щирим плачем.

„Чому будеш?“ Спитав батько майже з пареляком.

„Бо б-у-д-у“, спищав не можучи над собою запанувати. Батько зморщив брови, мов в фізичнім болю і в його душі сказало: „Ти нікого не обманеш мій сину...“ а голосно додав: „Не задивляйся на те, що не може бути твоє. Карбачі болять — хоч би із чиві руки — карбачі.“ І взявши хлопчину за плечі вивів його до бабуні, а сам засів до стола і заглибився в свою працю. Мішано тикали годинники, а дрібязковий цокіт кишенькових впливав чудно на майстра. Час від часу він заплющував очі, опускав голову назад на поруче крісла і так пересиджував. Чи випочивав, чи що працювало в його мізку — ніхто не знав.

* * *

Росте і розвивається гарно фізично і духово молоденький Юліян Цезаревич, але враз з тим взростає і бере верх майже хоровета ощадність і деспотизм батька вдома. Тут над жінкою, там над доньками, то знов над хлопцем, де-далі вже юнаком Юліяном, і викликає в хаті з часта густа сірий настрій. Як сказано, дітей було більше, бо крім Юліяна ще троє дівчат. Мати — поважна, маломовна, терпелива — добра газдиня і в їх обширній, хоч низькій, хатині була, колиб і не заглянув в нюю взорова

чистота і лад, дарма що батько відказував, що ніде не бачив стільки небальства і ліні як по „славянських домах“, що потягає за собою злишні видатки, легкодушність і злу „репутацію“. Пані Цезаревич (з дому священничого) малу лиш одну відповідь на такі і подібні його замітки—що мовляла Господь судією над всіма — та що доки в неї руки живі, доти і буде все добре і чистота в її хаті піддержувана, а що інше, що до мужчини належить нехай творить він. З тим бралася спокійно за свою працю.

Часами з закутків кімнати зачувалися тихі, здержувані суперечки між старшими сестрами. Розходилося тоді про новішу одіж, котра з них обох мала її одягнути, коли йшло про те, що мали обидві враз виходити з хати.

На їх несміливі докори а радше просьби перед батьком, що їм конче треба з'окрема по одіжі і капелюсі, бож одна ходить до школи, друга за орудками, то-ж як ту одіж розділити, щоб жадній не було кривди?

Він відповідав коротко й сухо, що обі враз не мусить виходити, бо люксу в своїй хаті, яко вбогий професіоналіста, не може підтримувати, а подруге, щоб остаточно рішити справу, сказав по латині: „Znod licet jovi, non licet bovi“, з чого вийшло, що старшій належиться ліпша одіж. А щоб ще ліпше узасаднити свій висказ — він вдарив так сильно об стіл, що поскладані там годинники аж дріжали — і відсилав дівчаток до матері. Іншим разом, коли поновно були примушені в подібних справах доторкатися його — він лаяв, брав карбач і радив спробувати самим запрацювати потрібне і не морочити йому голови. Дівчата вмовкали, — бо так ще було найліпше — і висувалися одна по другій з кімнати, даючи собі слово з сльозами на очах, ніколи більше не звертатися до батька о підмогу.

„І чого-ж ти таке доказуєш, чоловіче, ніби між мужеською челяд'ю в кухні“, упоминала своїм мирним голосом терпелива жінка, котрій стискав жаль серце за доньками, що були скромні і вважливі в своїх вимогах, були їй помічні по-над свій вік в чім би і не указалася потреба. щоб придбати до хати те, чого батько або-ж невизнавав потрібним, або-ж годен був сам один своєю, хоч і як великою, пильністю здобути. „Чи ти не розумієш, що се дівчата й молоді?“ говорила впоминаючи: „їй Максиме, Максиме — не любиш ти своїх доньок. Чим вони перед тобою провинились, що так жорстоко поводишся з ними? Не прогрішайся проти них! Та іще одно. Чи ти ніколи не завважав, які з них гарні діти виробилися?“ „Зоня — наша найстарша... золотоволоса як ти“, впав він їй в слово усміхаючись (через що його обличчя надзвичайно уймало), тому я і вибрав собі її на мою помічницю, і дасть Біг, виховаю з неї такого годинникаря — майстрову, якої ще ся столиця не мала. Я не ходжу між своїми дітьми з заплющеними очима. Але же знов инша річ і не се хотів я підчеркнути“ додав. „Се, жінко, мало що значить т. є. ані гарна одіж, ані капелюхи ані навіть гарна зверхність. Те, що щось значить, се ховається тут“. При тих словах ударяв себе в груди. „О центр розходиться жінко. О центр. А коли вони стануть матерями й будуть свої діти виховувати, нехай з них виховують силу, характер і залізо, а не малпів, що лиш безплідними словами орудують. А щоби так поступали і поки таке настане, треба з них також залізо творити. Нехай себе вправляють, вчаться себе перемагати, стають трудовницями... а тоді будуть колись і громадянками... що не зроблять своїй країні сорому. А ти, жінко моя, не навчиш їх твердості, бо ти сама, як вони, зворушлива дитина. Виховуючи свої діти, ми мусимо не забувати, що ми їх і для України виховуємо. А вона потребує іншого,

як досі, чоловіка, іншу жінку. Тепер мене може зрозумієш. А вони нехай плачуть і ворогують на батька (се все діточе). Колись вони його інакше будуть судити. А поки що він такий і не інший“.

Пані Цезаревич вислухала його спокійно і вона згоджується, правда, з його поглядами, але питала чи він думає, що до того обов'язково потрібна жорстокість? Гадає — що свідомо праця, добрі приклади, поважне введення молоді до сповнення обов'язків і проти батьківщини і людскости мусить йти в парі з нагайкою і терором? Ні. Вона лише жінка з скромним розумом, і він її каже, що доки вони не більше як діти, не думають ще самостійно, поважно до кінця, не можна їх душу деспотизмом ламати. Гадає, коли не одягне, не взує їх, воно перескоче розвій молодости і стане відразу на тій точці, де лиш розум приходить до слова або вибухає божественне піднесення духа до якогось великого діла... підприємства, визволення, чи чого іншого? Ні. Дай молоді сонця, хоч-би яку одробину, на тверду дорогу життя, а зокрема життя України, що оден призначений вибороти сам собі свою — украдену батьківщину — а далі поступай, як хочеш. „Доки жила бабуня було інакше — відколи вона згасла — згас промін для всієї хати.

* * *

Так діялося з диваком, майстром.

Знов цілком іншими разами, показував він себе з іншої сторони. Прикликував, наприклад, доньок по черзі несподівано сам в свою робітню. Тут втискав вперед Зоні, найстаршій, кілька банкнотів в руку „за поміч і послух в робітні“, відтак молодшій Марії „правій руці матері при шитві і інших мозольних ручних роботах“ а головню „за оброблювання яринового города“ — та гладючи її по любім і свіжім личку давав нагороду і опісля, беручи її своїм звичаєм за плечі, опираючися силою, щоб врадувані несподіваним щастям не поцілували його на знак подяки в руку, висував їх спішно..., за двері, В кінці з'являлася, так само прикликана, наймолодша Оксана, що вдалася поверховністю, друга по браті, цілком в батька. Темне волосся, з класичним профілем, бідавої цери і сталевої барви очима та чудно привабливим усміхом. Вона так побоювалася тепер, як і взагалі „лайки“ за „лінивість“, злишню цікавість і про своє „циганське“ обличчя, що її треба було силоміць випихати, коли батько кликав. Тут перебрала свою „пайку“ цілком збентежена і скорше, як сподівалася, опинилася за дверима.

Цікаво і варто було тоді заглянути в ту кімнату, як там весело і радісно... діялося. Обдаровані скакали, сміялися, обіймалися і в одно збивалися коло усміхненої матері, допитуючися всі враз, щоб за той несподіваний дарунок справити. Лиш молодий Юліян, що стояв віком між найстаршою Зонею і Марією, не казав нічого і усміхався рівно матері — пірваний радістю ущасливлених. Лиш „бідний Юлик не вифасував нічого“... говорили сестри... гладючи його по гарнім обличчю... об'являючи тим своє щире почуття за покривдження його особи батьком. Але він недобрый відпихав їх і розсміявся. Він сам далі стільки заробляв лекціями, як вони всі три одержали. Добре, що радувалися!.. і на доказ своєї щирої любови до них, він кожную по черзі підносив скорим і зграбним рухом до гори. Обносячи їх круг кімнати, ставив в кут за кару, що його „жалували“,

чого він так не терпів. І тоді вже було добре і веселий настрій... наче струя сонця... запанував в цілій хаті доки не йшло кожне до своєї призначеної праці або не находило таку.

* * *

Коли опісля мати заходила непомітно до тихої робітні мужа, щоби йому подякувати за несподівану радість, яку справив дітям і як та втіха вплинула благородно на настрій всіх, він махав рукою і усміхаючись сумно говорив: „Ти гадаєш, жінко, що коли в зачиненій для публіки робітні твого чоловіка світиться далеко по-за північ світло, ніби одно Боже око блимає з вікна, а місяць з гори позиркує на землю, на котрій пішло все на супочинок, хтось там може осталий, по білих від його сяєва дорогах, снується, а годинникар зачинає двері і від вас, він се робить зі злоби або гніву проти вас? Ні. Від дослухується ще дальше того, що йому годинники в більшій тишині намовляють. Кождий з иншої сфери і часу, з иншого круга аж до вбогого робітника. Так. І чого то він не догадується! Вони, ті дрібні „інтелекти“, що спочивають на грудях і серцях своїх власників, чого то вони не розказують, чого ти не довідаєшся про них... що ними орудує, що час приносить, вимагає, що час змінює, що він нищить і все далі й далі невпинно... і кождий з них окремо відкидає для майстра його пайку. А та пайка йде на бік — для кого? Для нього? Ні. Він збирає їх, мале до малого, творить велике і знов для кого? Для дітей своїх, для України своєї, в чотирьох стінах замкненої з тугою в молодім серці вирватися на волю, на ширину, не влахміттю старечини а в блискучій одежі, як будучим горожанам своєї будучої країни пристойть.— А опісля, коли майстер тикання одних переслухав, других вспокоїв, щоб не рвалися без цілі вперед, тоді каже: „я оставляю їх і звертаюся до своїх приятелів. Ти знаєш їх. Вони там на полиці, оправлені, прикриті завісею перед порохом і чужим оком. Я не вчений, ти знаєш. І лише тепер знов я беру їх до рук, кожду з иншого часу, з иншою духовістю, з иншою вказівкою на будучність і тоді я вглубляюся... Для кого? Для мене? Ні. Для дітей своїх, для України своєї маленької, між чотирма стінами, щоб з них викувати добрий матеріял, не згинуть без сліду по собі на будучину. Так доки не замкнуть очі, а мій годинник — що дав мені найбільший майстер сього світа, не стане сам“.

Він вмовк, а вона зворушена зхилилася над його темною головою і поцілувала її.

„Мій фантасте невсипущий, не запрацьовуйся...“ прошептіла і віддалася нечутно.

* * *

В тих часах був молодий Юліян (його прозвали так по дідові капітані) самотнім захистником в хаті проти деспотизму, а що найбільше, скупарства батька, котрий був би те, що одною рукою давав на що инше, важніше, відбирав. Правда, він вимовлявся коротко перед дітьми тим, що він лиш годинникар і треба добре працювати, щоби вижити родину, удержувати в розходах і доходах домашньої господарки рівновагу, їм самим дати ліпше виховання — (під чим розумів виключно душевне) — а в руки який небудь їм приступний фах, чи професію, щоб від нікого не були в

пізнійшій віку зависимі. Що при тім мати з доньками також була помічна, він не звертав великої уваги. „Кожде докладе цеглинку“, говорив і „твір буде виготовлений“.

Юліян маючи ледви чотирнадцять-п'ятнадцять років, по мимо того, що сам вчився дуже добре, давав ще і слабшим ученикам лекції. І хоч його місячні зарібки не дуже вже і незначні, він все таки віддавав їх матері з поважною прозбю давати йому лише те з харчу, що буде куплене його заробітком. Бо - як впевняв матір, він не хотів кривдити ні родичів, ні сестер, яких по над все любив — і вдоволитися чим небудь, на яке заявлення матір зворушувалася до сліз і тут або там, коли се батько не бачив, цілувала його в чоло і тулила до грудей, впевнюючи його, що жадне з її дітей не сміє їй „знидіти“.

Гарний темноволосий з ясними очима, струнким ростом батька, та ледви помітною мимікою брів, що надавало його молодому обличчю вираз задумливості, то знов чудовання — робив дуже миле вражіння.

В школі тішився не лиш симпатією своїх товаришів, але й професорів. Се послідне через свою здатність, щироту, відвертість, а передусім за свою неустрашимість. У товаришів уходив за авторитетність. Раз, що як сказано, був один з найздібніших учеників, особливо в старинних мовах був дорадником слабших учеників — а остаточно, як се часто в мужеської молоді буває, за фізичну силу, що об'являлася не лиш при гімнастичних вправах, а ще й у борні з другими, у витревалості, в плавбі, а через се також і в випадках, де ученики-товариші прогрішилися неправдомовністю, не додержуванням, хоч би найнезначнішою, обіцянки, нехарством тіла або рук і т. п. Тоді то товариш „авторитет“ товк грішників безмілосердно не узглядняючи найменшого оправдання, сліз, або випрошування, чи обіцявання на будуче це не чинити. Але ніхто довго на нього не гнівався.

Оден з професорів, в котрого він вчив сина і був його любимцем, займався ним так щиро, що уймив собі хлопця до того степеня, що викликав аж зависть в рідного батька, котрий противно в саме той час відносився до сего двічі строго і критично.

* * *

Одного разу, коли Юліян Цезаревич числив вже до сімнадцяти років, трапилася йому пригода, яка піднесла його молоді особистість не лиш в очах його товаришів і в очах його професорів, але і в очах деяких чужих... не кажучи вже про сестер... і родичів.

В одного священика з провінції (села Покутівки) на і'мя О. Захарій, що виїздив з міста сполошилися коні.

Сильно наладовану фіру, на котрій сидів душпастир з своїм молодим дівчатком, рвали і шарпали розбішені звірята на всі боки так дико, що подорожні були що найменше виставлені на катастрофу. Фірман, що з остраху неначе розум і мову стратив, хоч і здержував що сили звірята, не міг їх зовсім опанувати. Він стягнув віжки до тієї міри до себе, що здичілі ще гірше бісилися, кидаючись оден до одного доки нараз мов віднайшовши собі полєкшу з переполоху і від спиняючих їх віжок від утєчі, почали ставати дуба борючися копитами з воздухом, а опісля погнавши чистим вихрем вперед, рвучи за собою фіру з подорожними, що, волочена розбішеним летом, підскакувала за ними по грубо і свіжо ще не утовче-

ній дорозі... і здавалося... кожної хвили розлетиться. На улиці було в той час лише не багато прохожих; а і ті перелякані незвичайним видом станули, мов вкопані, вижидаючи неминучої катастрофи і не рухалися з місця. Отець Захарій кричав і кликав, розпачливим рухом одної руки, о поміч, придержуючи другою дівчатко коло себе і, як видно було здавався зовсім на божу волю.

Саме в той час, се було коло другої по обіді, йшов Юліян до школи. Побачивши проти себе вже здалека розігнані коні з наїженими гривами, а фірмана і за ним другу особу без капелюхів... посліднього благаючого о поміч, відгадав в мить о що розходиться. Скорше як гадка, як вихор, кинув він свій капелюх з голови проти розбішених звірят, в наслідок чого, вони скочивши в бік, здержалися на хвилю; сам кинувся, мов молодий тигор, меже них і гукнувши на них строгим голосом, щоб станули, вхопив сильними руками правого під бородою, стягаючи його так залізною, що звірина хоч пручалася і скакала, б'ючи копитами перед собою, а з тим і в нього, уговкувана без перестанку його голосом і чуючися остаточно опанованою, станула. Та Юліян не вдовольався тим. Запанувавши на мить над одним, він вхопив тут-же другого сильною рукою, як першого і привів і цього за недовгий час до послуху.

За час той короткої, дикої боротьби між розбішеними звірятами і молодим чоловіком, опритомнів вже і фірман і гукнувши своїм, їм знаним, голосом, зіскочив з фіри, щоб як найскорше прийти борцеві на поміч, кидаючи позад себе душпастиреві віжки, що з відкритою головою та поблідлим обличчям, сидів на фірі і про ніщо вже не думав, крім одного, як-би охоронити дитину від каліцтва або й смерти.

Юліян, що стояв ще коло фірмана, сховавши одну руку по-за спину, з чолом зморщеним, мов з фізичного болю, приглядався через хвилю, як сей випрягав, сильно тремтячі, відсапуючі коні, приглядаючися при тім упряжі, чи не пірвалося що в ній, щоб через це не зайшла поновна перепона в дальшій дорозі.

„Ангеле спасителю!“ Скрикнув тут нараз отець духовний, опам'ятавшись і собі з переляку, простягаючи руку до молодця, що все ще стояв на місці і слідив за роботою фірмана. „Хто ти, дорогий сину?“ І з тими словами о. Захарій скочив з фіри, а за ним і молоде дівчатко. Юліян не підводив очей. Його повіки закривали їх, неначе б не мали сили підійнятися „Чий ти, божя дитино?“ повторив своє питання душпастирь і опинився коло нього.

Доперва тепер підвів сей очі. Вони гляділи так сумно, що о. Захарій відступив з переляком.

„Ви ушкоджені?“ спитав.

Сей заперечив головою „незначно дрібниця... на правій руці“.

„Вона цілком закровавлена!“, скрикнуло дівчатко, що зайшло аж по-за спину молодця відкрило покалічену руку і тепер затрівоженими очима витріщилося на нього. Та не довго. Нараз — чи під напливом переляку, чи раптового жалю, стягнуло з своєї шийки білу тоненьку хустину, якою об'язала її матір від „пороху“ і можливої простуди вечером в повороті і подала Юліянові, аби хоч „закрити“ бідну руку. „Перев'яжи нею руку, Бво,“ упімнув душпастирь. „Видиш, яке нещастя?“ Але вона не здолала. Надмірно окровавлена рука нагнала їй стільки переполоху, що вона боялася її доторкнутися.

Тоді зробив це о. Захарій. Молодець подякував. „Тепер вже піду,“ сказав з полешкою. „Я йшов до гімназії — але... я справді вже мушу йти“, додав, коли о. Захарій всунув його ліву руку в свою з заміром заопікуватися ним. „Я на добре спізнився.“ Сказавши це, він витягнув квапно руку підняв свій капелюх з землі, де лежав тут запорошений і потоптаний копитами, зібрав книжки і поступив вперед. Але о. Захарій заступив йому дорогу, виявив поновно своє занепокоєння і тривогу, що він може більше ушкоджений, як признає.

„Ні. Це справді лиш рука потерпіла. Йому гірше шкода часу, як руки. Через сильне здержування коня кантарою під бородою, і ще більше через дике, вперте вишарпування голови, з його руки здерлася шкіра з долоні“.

Коні могли його копитами добре покалічити. „Били, правда, але не покалічили.“ Він не знає. Не навчений собою возитися. Прикре для нього лише те, що не зможе через кілька днів писати... відповів. По обличчю душпастиря перебіг вираз здурдіння і переляку, але він не сказав нічого, лиш по хвилі спитав майже суворо: „Як ви могли так не розважно кидатися чужим бісам назустріч? Вони могли вам кості поламати“.

Юліян усміхнувся ледви помітно.

„Що ж“ відповів, чи мав я ждати, аж вони фіру рознесуть і покалічать вас і...“ тут урвав. Його очі майнули мимоходом по молодім дівчаті, що стояло мовчки і дивилося з великими надслухуючими очима з блілого личка на відважного молодця.

О. Захарій похитав головою і поклепав його по рамені. „Я віддячуся вам“, сказав. Але Юліян не обізвався. Підсунувши згуртовані книжки квапно під паху, він легко вклонився. Послідні слова о. Захарія його прикро вразили.

„Як ваше назвиско, молодче? Ви ученик — кажете?“ „Так. Вищої гімназії.“

„А ваше назвиско?“

„Юліян Цезаревич“.

Душпастир підсунув брови в гору і його обличчя роз'яснилося.

„Може син годинникаря, Цезаревича?“

„Так“.

„Знає мені. Я буду в вашого батька і директора. Сьогодні вже ні, бо завтра маю похорон, але цими днями напевно. Тим часом щире спасибіг вам українче, Юліяне Цезаревичу.“

Юліян вклонився в друге і поспішив квапно своєю дорогою. О. Захарій з донькою відїхали... А по місці, де скоїлася дика, короска пригода, що потягнула за собою на пізніше — так сказати б — нелюдською рукою зложені наслідки, переходили даліше мешканці.

* * *

Сонце спалахнуло жаром на заході над лісом і в селі Покутівці, як фіра з о. Захарієм і його молоденькою Евою заїхала на просторе подвір'я приходства.

* * *

Третьої днини по пригоді і саме по легкім, короткім дощі, котрий відсвіжив не лише воздух, землю деревину по парках і садах невеликої, чи-

сто удержуваної, столиці, доходив о. Захарій з своєю одинокою Евою до мешкання, знаного нам вже, годинникаря, Цезаревича, коли якраз, наче б їм наперекір, заїхав з противної сторони перед годинникарський дім якийсь екіпаж, і з нього вискочив жваво, елегантним рухом, молодець і поспішив до дому.

„Едвард Ганге!“ Скрикнуло дівчатко і сіпнуло батька. „Це Едвард Ганге. Чого йому тут?“ „Справді так, це їх екіпаж“, відповів батько зближаючись до помешкання, а з тим і до екіпажа, з котрого з переднього сидження, а то з козла, зіскочив тепер і другий молодий чоловік, по одіжі котрого однак було пізнати, що це „нижчої категорії“ людина — бо він вибрав спішно з під козла невеликий кошик ярини, дискретно вкритий зеленим, широким листям і гарною китицею ріжних рож — і коли душпастир з Евою був вже недалеко екіпажа — він вклонився чемно і піддано — уступаючи заздалегідь від плитами вилуженої, недовгої стежки, що вела до фіртки, крізь яку пішов недавно молодий панич.

„Ви що тут робите, пане Зорко?“ впитав душпастир, впізнавши в молодім чоловіці огороdnика — українця, — діdича німця Ганга, власника села Покутівки. Сей відповів, що перед двома днями одержало панство від панича Едварда телеграму, в котрій подав до відома, що панич Юліян Цезаревич ушкодженний через припадок кіньми з приходства Покутівки і не може ні до гімназії, ні до него приходити і щоб родичі відповіли, що йому робити, на коли-б сей довше, як вісім день мусів хати пильнувати; чи не взяти в тім разі другого інструктора, Клясифікація почалася і він боїться. Сема кляса трудна. Батько відповів, щоб держався Цезаревича. Вчора прибула і пані діdичка сама. Вона радилася з директором, що робити, а сей рішучо відраджував брати другого інструктора, бо Юліян, правда, хоч не зможе, по висказі лікаря, ще через яких шість сім день рукою володіти (а так само через побиття копитами) і з хати виходити, але за те може Едвард до него за той час кілька разів навідатися і нічого не стратить. Юліяна буде вже инший товариш його шкільний інформувати, що брали нового в науці. От, і тому молодий панич ущасливлений тим результатом, приїхав до свого інструктора і приятеля від чотирьох років гімназійальної науки, поділитися з ним сею постановою. Над вечір пані відїзжають. Панич Едвард — як отець добродій знають, — найстарший син... і як то у великих панів буває, дбають про найменше... а над то вже німці акуратні у всім. Я лиш отже маю для панича Юліяна віддати — наш панич вийде і ми вертаємо назад до дому.

Ева слухала уважно пояснення знаомого їй молодого огороdnика, незводячи очей з гарної китиці, а врешті спитала: „І китицю маєте передати?“

Обличчє огороdnика покритося горячою краскою. „Ні“, відповів. Китицю, ні.

О. Захарій, на котрого лицю указався вираз турботи, сказав: „Ідїть, Зорко, через фіртку, а я піду відси з дороги впрост до робітні майстра. Мені так само спішно. За годину відходить потяг, а я маю ще дещо і в місті налагодити“. З тими словами кивнув на огороdnика головою на знак прощання, що в тій хвилі і зник з перед його очей — а сам подався з донькою не многими кроками до робітні годинникаря,

* * *

О. Захарій застав майстра при роботі. Він сидів схилений при столі, а недалеко него стояла його найстарша донька Зоня з якимось годинни-

ком в руках, висока, гарна і вислухувала, його поучування про завдану їй годинникарську роботу. О. Захарій, що увійшов з Евою, здержався з хвилину. Коли майстер скінчив свої інформовання, звернувся до гостя з запитом, що сей собі бажає. О. Захарій назвав своє ім'я, і представив і доньку. Опісля приступив відразу до причини свого приходу, висказуючи не таяне співчуття за тілесне ушкодження його сина, через фатальний випадок з його кіньми — що, хоч не пішов з його вини, а потягнув за собою прикрі наслідки для сего, як довідався він, — перерву в науці в критичнім часі, бо під час розпочаття клясифікації „Простіть мені, добродію, як батько і не згадуйте гірким словом!“ закінчив О. Захарій і простягнув руку до майстра, що слухав уважно симпатичного душпастиря і не зводив з його лагідного обличчя ока. Я і так не мав супокою за цілий час від прикрої пригоди при уяві, що може ваш син поніс тящі ушкодження, ніж признавався“, додав... „а я, хоч і безпосередньо, все таки винен, бо полохливі звірята — моєю власністю. Як син мається? „питав“ і чи не міг би я його самого побачити, пересвідчитися власними очима про стан його здоровля і подякувати йому ще раз?...”

Годинникар стійснув подану йому руку, і вказуючи на крісло, щоб сей усів, казав донці прикликати Юліяна.

„Ви перецінюєте вчинок мого сина, отче. Вчинок раптовий юнацької відваги. Він сам скромний, — „казав батько“. Так, приміром, він лиш не-многими словами окреслив цілу аферу, і в ній свій „ратунковий“ уділ — між тим, як мати і сестри, перелякані його несподівано скорим поворотом зі школи, блідим видом, закрівавленою рукою і храмаючим ходом (від ударів кінських копит) — порозбігалися в одній хвилі по лікаря. Слава Богу йому вже ліпше. Він змалку не пещений в мене. А сам я — не звертаю уваги на вчинки і не надаю їм великої ваги, котрі повинні кождим в потребі сповнитися, де се само собою розуміється. Дарма, що він у мене одининок — син, але я і не маю нічого проти того, коли подякуєте йому за се поновно. Се для него честь. Будь, що буде, се його вродженій неустрашимости і рішучости не завадить, а противно піднесе їх.

Коли Юліян на поклик сестри не з'являвся, а попросив натомість батька на кілька хвиль до себе, сей зайшов до него. Едвард Ганге вже відіхав і він знаходився сам. Батько заявив йому о що розходилося. О. Захарій бажав його особисто бачити і йому враз з донькою... ще раз подякувати за його вчинок. Зачувши се, Юліян перелякався, неначе на него спав якийсь несподіваний атак, і подався скоро в глибокі кімнати. „Чого дякувати?“ спитав похмуро. „Іх річ, сину“. „Подякувати!“ Молодець потряс гордо головою. „Нема за що дякувати“, відповів. Йому соромно і прикро, коли таке чує. „А — вчинок, то й вчинив“, сказав коротко. Ліпший фірман, як його, був би те саме зробив.

„Може бути“, відповів батько сухо і пождав кілька хвиль. Опісля перейшов на що инше і додав, що вже знає хто О. Захарій такий, пригадував собі його назвиско. „Гарний і культурний чоловік“. „Та поминувши се, як він міг собі проти тебе в тім випадку инакше поступити? Треба ще і не забувати, що се свій чоловік, українець, а передовсім духовна особистість, що прийшла до тебе молодого не понизити тебе, а противно вшанувати“. Такими і подібними, на борзі виявленними, аргументами, спонукав остаточно захмуреного молодця податися до О. Захарія.

О. Захарій, зараз по їх вступі, звернувся до Юліяна, що зупинився, поважний в тій хвилі з лица блідавий, перед особою душпастиря і вклонився.

„Я зайшов до вас, пане Юліяне, заговорив сей, — але передовсім мушу оправдатись, що не міг свого слова додержати скорше з'явитися, як обіцяв. Я спродав вчора свої полохливі дикуни, що наварили вам і нам стільки клопоту, а до залізниці не встиг вже в пору другими кіньми дістатися. Тому аж сьогодні я тут. Скажіть, будь ласка, як почуваете себе? А друге, не менше важне, і о що я вас спеціально прошу, заявіть мені отверто, мій молодий спасителю і друже, як мені віддячитися вам за вашу лицарську прислугу в недавній афері, з котрої ми з донькою вийшли щасливо, а ви понесли біль і утрату часу. Ви розумієте мою ситуацію. Що мені вчинити для вас, щоб вам, хоч частинно, принесло розраду і сатисфакцію? Скажіть — якою памяткою не погордили-б ви від простого, скромного, сільського „апостола черні“. Чи науковим ділом яким... чи чим з золота... чи чимось иншим, що булоб вам миле і бажане? Я з щирим і вдячним серцем прийшов до вас — як свій до свого“. О. Захарій шукав своїми, як небо синіми, очима взору молодця. Юліяна обличчя покрилося раптовою краскою і він похитав нетерпеливо головою.

„Зробіть, се, шановний отче, щоб забули сей мій незначний чин як найскорше“.

„Се вже ніколи не може бути“, відказав поважно душпастир.

„Се ви неможливе бажаєте“.

„Можна, можна отче. Мене ваша доброта на вугля ставить. Де-ж вже так“. І він поново потряс головою, — Тоді душпастир звернувся до молодого дівчатка, що при вступі Юліяна підійшло до батька і гляділо відти то на молодця, то на батька.

Іди Ево і подякуй ти пану Юліянові, що спас тебе своєю відвагою від каліцтва, а може і смерти, а твого батька не менше. Бачиш, від мене він за гордий прийняти подяку, хоч Господь свідок, як щиро я до него відношуся. Від тебе може вчинить се. Ми йому ніколи не забудемо сего кроку і останемо по завше його довжниками“. З тими словами душпастир мимоволі уклав руку по-за рамя доньки і наче підсунув її крихітку перед Юліяна. Та він помилився в своїм замірі.

Молоде дівчатко відступило несподівано о крок назад неначе батько поставив його в тій хвилі перед якогось найстрогішого судію.

„Я не можу“. відгулося легеньким, ледви чутним, голосом, з котрого застукало плачем.

Батько усміхнувся і поглянув на Юліяна. Сей стояв ще мовчки і дивився з виразом нетавної нетерпеливості на обоїх. При словах дівчаті, його обличчя покрилося горячим жаром. „Як то, не можеш, Ево“? спитав батько з зачудованням, „він тебе послухає. Квапся. Ми забираємо йому час“.

Дівчатко похитало головою, не „годно“ було і урвало.

В тій хвилі зайшла зміна з молодцем. Якийсь чудний усміх роз'яснив нараз його поважне лице, він опинився немногими кроками перед дівчатком, схилився над ним і його темно-зеленяві, проникливі очі втопилися на момент в її ніжне, хоч зовсім не гарне, личко з темними очима — і пождав хвилину. Вона майже чула його віддих, задріжала, її уста затиснулися і „не можу“ повторила лиш йому чутно втретє.

„І не треба“, відповів він увічливо з полегшою, випростовуючись. „Мені цілком не треба дякувати. Подайте руку і будемо поквітовані“. З тими

словами він простяг до неї руку, а друга, забандажована, спочивала в чорній опасці.

„Вона не кровава?“ спитала „я боюсь, що поражу вас“. Її великі очі спинилися вигрибущо на нім. Він відступив немило вражений. „Вже непокровенна“. вимовив зворушено. „Чи вже ліпше, а за кілька день може і скину опаску. Їй не станеться нічого, хоч і доторкнетесь її. Я не мягкий! Молоденька Ева не відповіла, поглянула соромливо на него, він усміхнувся, і не подавав їй вдруге руки. „Щоб з тобою, Ево?“ кликнув батько — змішаний поведенням доньки. „Ти хора? заховуєшся наче в горячці“ — а до мужчин звертаючись сказав: „Вона не зносить виду крови, і не може забути дикої пригоди, особливо покаліченої руки. Я не повинен був її сьогодні з собою брати. Простіть її нечемність, але наперлася їхати зо мною і я вволив її волю. Ми дрожимо над нею. Вона одна в нас. Звичайно я її до нічого не силую. Якесь таке вдалося мізерне“. О. Захарій обтер хустиною легко зіпріле чоло, поглянув на годинник, і коли Зоня приступила до молодого дівчати, попросити її до свого стола, зайнятися тут нею хвилинку, звернувся душпастир виключно до Юліяна: „Тепер, молодий паничу, я зроблю вам одну пропозицію, котрою може не погордите сим разом. Коли ви були раз лицарем проти нас, то будьте ним і далше. Загостіть сего літа до нас на вакації до Покутівки. Ви не пожалуйте сего. В нас околиця гарна, здорова і така повна чару. Ви скріпитесь по студіях. Великий дубовий ліс, як мир... а розваги досить. Прогулки куди схочете. Я постараюся вам о їзду верхом до схочу, коли забажаєте. По великім ставу, що лежить в нас недалеко саду приходства, будете веслувати до втоми. Він великий, чарівний під густим лісом, повний риби і диких качок... а глибокий, поважний аж іноді жах забірає. Як хочете будете і на лови ходити. Я сам не мисливий; в мене вода в серці і мені не вільно форсуватися. За те з двора все хтось ходить. Або і з завідателем лісів в С. зможете злучитися. Він вас сієї штуки ще ліпше навчить. Що забажаєте будете мати. В нас і гарна бібліотека. Не занудитесь. Любите книжки?

А головно, ви будете свободні, як у себе тут, розумійте“. І щирі і сині очі душпастира благали німо то батька, то сина, щоб сповнив його прохання.

Юлін не відповів, відгорнув волосся з чола. По його обличчю, при слові „бібліотека“, промайнуло мов світлом.

„Кажете, отче, в вас бібліотека“, обіззався тут батько. „Юліян ночами дочитує, коли йому дні за короткі. Взагалі в нас всі читають, мене старого включивши. Лиш часу багато не маємо і кімнати в нас невеликі. „А в нас аж надто широкі, сказав душпастир. „Будете мати свою з окрема. Вчителька Еви виїзжає через вакації (Ева приватистка поки що) а її кімнату займете ви. Вона сама вам не буде мішати. Її літом мало хто в хаті бачить, То в саді вона, то у лісі над ставком, всюду лиш не в хаті, тому і дика, як дика качка“.

Ева, зачувши своє ім'я, думала, що батько її кличе, попрощалася з Зонею. Коли вернула до нього, стала по його стороні і не спускала ока з юнака.

„Згода, пане Юліяне?“

Юліян боровся і через хвилину мовчав. Це отверте, щире запрошення обгорнуло його наче теплом і уймило зовсім для душпастиря. Він був-би зараз пристав на пропозицію. При вичисленню розваг о. Захарієм, вставився йому перед усім перед уяву став. Глибокий, поважний, під темним

лісом, це було щось, що мало щось в собі. Він був плавець і плавання було саме тепер його найулюбленішим спортом. Їзда верхи була йому вже по більшій частині znana. Батько Едварда Ганга держав тому тут верхівця в місті і вони оба не в один час училися їзди верхи. Він був захоплений перспективою таких вакацій. Вони були переповнені зеленню, блискучою поверхнею ставу... він бачив, як риба перепливала, плюскалася під і над нею, бачив дикі качки... і нараз стрінувся з великими, темними очима молоді Еви. Щось в нім вмовкло. Щось затяжало в душі. — Він... ледви чи прийме запрошення о. Захарія. На жаль. Хоч-би і хотів. Чомусь ні. Ще мовчав. Його мов щось задержало. Не був чогось певний.

Він оглянувся на батька, і їх погляди стрінулися, зіллялися в одну мить, „Ну?“ спитав о. Захарій, відчуваючи вагання юнака.

„Він вже запрошений куди інде на вакації“, відповів за нього батько. „В гори, до самотньої його сестри, тітки своєї“.

„Як?“ спитав о. Захарій. уражений відповіддю, не скриваючи своєї обіди з відповіді.

„Жаль“, обізвався. Але відтак похопився і додав живо: „Та коли вже так, що не маю щастя зробити вам цього літа приємности, як бажав з щирої душі, то прошу в які небудь свята — до нас. Ви лише напишіть, а я вишлю коні“. „Впрочім“, додав усміхаючись добродушно, „по цих вакаціях наступлять ще і другі. Матура. чи не так?“

„Так. Наразі.“

По матурі наразі“.

Наразі він, Юліан з Едвардом Гангом, будуть матурувати, то потім — „можливо“.

„Можливо, можливо...“ підтвердив батько.

„От і бачите!“ Скрикнув врадувано душпастир, і з його симпатичного обличчя засіяло щирим вдоволенням,

Юліан виглянув через вікно. „Так вже скорше“, сказав. Його погляд промайнув мимоходом по дівчатку, і він ще додав: „Але хто там може ще знати, що до того часу може ще бути“.

„Звичайно. Рік довгий але і Господь добрий“, відповів о. Захарій.

„Так“. Притакнув юнак і з тим словом взяв подану руку душпастиря і вклонився. О. Захарій відітхнув з повних грудей і попрощався.

На молоду Еву, здавалося, не звертав ніхто уваги. Вона була сильно збентежена і чулася не відповідно трактованою. Її щоким горіли, в горлі добирався плач і ледви панувала над собою. Лиш коли відходили, і батько і син випроваджували духовного отця по-за двері на вулицю, вона оглянулася раз і простягнула по-за спину руку. Чи на прощання... чи на подяку? Вона замикала і отверала її, як маленькі діти, коли домагаються чого.

До кого?

Ніхто, здається цього не помітив, і ніхто не діткнувся тієї дрібної, делікатної руки. Юліан, ідучи за нею, заслонив її своєю стрункою постаттю, дивився по на дню, а відтак спочили його погляди в глиб ulиці.

Очі молоді Еви заповнилися слізьми.

* * *

Наколи вернув до кімнати, звернувся впрост до своєї сестри, що ще сиділа при столі і працювала. Через хвилику глядів мовчки на неї.

Вона так само мовчала.

„Не мило мені все те“, сказав і вслід за тим скривив своє гарне лице на гримасу, закопиливши спідну губу зневажливо.

„Щож мавесь иньше робити, братику“.

Він не відповів. Опускаючи робітню, почав свистіти.

* * *

„Тобі припала сьогодні велика честь, сину заговорила мати, звертаючись від якогось заняття до сина, коли сей увійшов годину пізнійше до неї.

„Через що?“.

„Ну, я думаю через о. Захарія. Батько ним цілком захоплений.

Юліян здвигнув байдужно плечима.

„Він зробив з малої афери цілу епопею“, відповів нетерпеливо. Вона поглинула мовчки на него. Не зрозуміла його. З'явився тоді блідий, як смерть, з закрівавленою... страшною рукою, храмаючи з затисненими зубами... що її серце, на той вид в грудях, застило, і говорить про якусь малу „аферу“.

Але він не поїде. Він ніколи туди не поїде.

Його не покидало немиле почуття від появи о. Захарія, подібне тому, коли ми попадаємо несподівано через чудні зполучення незнаних нам пригод в ситуацію, для нас противних, нашому бажанню неприязних... а потягаючих за собою виконань... тяжких обов'язків.

Нащо йому того всього?

Він протер очі, неначе йому ставало щось перед них, сягнув за книжкою, що відложив її з рук на поклик батька до гостя, і сперши голову на руки, пробував наново в ній поглибитися. Якийсь час, здавалося, здержував те, що було йому з вичитаного потрібне, в пам'яті, але по часі замкнув її. Хутко потім появилася і Зоня і, минаючи попри него до другої кімнати, повела рукою, пестячи, крізь його густе, темне волосся. „Щож там, хлопчику?“ спитала усміхаючись.

„Гм?“

Його задумані очі провели її, а відтак мов відтягнулися в себе. За хвилинку чув, що сестра вернулася. Він не обзивався до неї. „Сей о. Захарій якийсь дуже симпатичний і добрий...“ зачув він, як говорила в притикаючій кімнаті до матері. „Його запрошення було таке правдиве і тепле. Після його опису тота „Покутівка“ чистий рай. Ліс, став, їзда верхом, бібліотека, гарні господарі... спокій і свобода, на коли-б так на мене — я-б зараз!“ Ясноволоса красуня розпростерла обійми і вказала на вікно, неначеб мала туди вилетіти.

Юліян поглянув з над книжки мовчки - задумливо і гукнув через отворені двері, не рухаючись з місця: „Поки що — той рай дратує мене. Когось так напастися і обтяжити. Розумієте?“ Зоня появилася, мов покус, на порозі, „Покутівка власністю „панів“ Ганнів?“ „І де ще ті вакації? А та дика качка, Ева, погана дівчина“...

Юліян здвигнув плечима. Був дійсно роздражений. „Собі погана“, буркнув під носом і заглибився, як перше, в книжку. Коли по часі встав, приступив до сестри. Він обняв її здоровою рукою і притискаючи її личко до свого сказав: „Коли я побачуся вже в горах на найвисчім шпилю?... ох! як би ти знала, як я того прагну, як мене туди тягне, як би ти знала!“

„А мене Покутівка,“ подражнила його наново сестра, „але поки що йду до батька,“ додала, бо инакше сам покличе... і буде грім. Треба викінчити напрямку одного годинника, бо завтра речинець.

* * *

Юліян працював до пізна, а коли ліг до супочинку, приснилася йому Покутівка. І не саме село, а якесь одно місце в нім. Він стояв на краю темного ліса, котрого беріг полоскав глибокий, виблискуючий в місячнім сяєві став, і по котрім плавали дикі качки. Одна з них відлучилася від табуна, пурхнула поверхнею води, мов блискавка, по при нього, вдарила його, а сама щезла в лісі. Він відступився й поглянув на небо, воно було повне зірок, і одна з них впала йому перед ноги. Коли зігнувся щоб її підняти, станув коло нього Юліян Цезар Gallius.

„Не дотикайся її“, сказав строго. „Її місце там в горі. Хто буде світити, коли заберем вниз?“ З тим подав йому лук і стрілу й указав уперед себе. „Там далеко, й ще дальше відсіль є для тебе і...“ з тим урвав і зник. Юліян, прийнявши лук і стрілу, звернувся до ліса. Ледви що поступив він тут, коли йому засвітила зірка. Та не в долі в ногах, а десь між деревами маячила. То тут, то там мелькала вона, в теміні ліса просвічувала. Нараз задержалася в польоті. „Чому ти не вгорі?“ спитав строго. „Твоє місце там в горі.“ Зірка впала.

Він зблизився й поглянув униз. Тут побачив щось дивне. Зоря зтратила своє срібне сяєво й перебрала иншу форму. Хтось поклав йому руку на рамено й він оглянувся Юліус Цезар Gallius?

Так.

Але це не був Цезар, а хтось инший, тяжко вниз похилений, неначе двигав тягар.

Юліян шукав очима дальше за зорею по землі, тим часом замість неї показався плуг. Залізний гострий плуг. Він підняв очі. „Ходім удвох“, здавалося йому прогомонило десь над його головою від того, що йшов біля нього похилений тягарем.

„В мене лук і стріла“, сказав Юліян.

„Зарий його в землю. Вона потребує крові, щоб родила“, зачув ніби у відповідь. „З крові й повстає й вмирає життя, а спасення вимагає життя, не відчуваєш?“

Юліян оглянувся за тим, що говорив — але нараз збудився, й лиш пророчий голос мов ще дзвенів в його нутрі дальше. Коли рано оповів свій сон матері й сестрам, ніхто не розумів його витолкувати. Він сам почував себе внутрішньо мов здрільшим.

* * *

Зайвого часу не було ніколи в молодого Юліяна. До того не допускали ні батько, ні гімназія, ні матеріяльні відносини. Як сказано, він числив ледви кільканадцять років як підчував вже слабших учеників. А коли упорався з собою і тими, займався виучуванням чужих мов, далі тілесним спортом і гімнастікою — на прикінці-ж музикою і літературою, в якім напрямку зачитувався далеко поза північ.

Батько настоював і на те, щоб займався й якою небудь професією, бо, — як мовляв, — вдасться вдержатися на поверхні „умислового життя“ —

добре, колиж піде криво (різні бувають зміни в протягу людського життя) незавадить знати і поплатне ремесло. Се годиться навіть з Гомером і Пліутархом і їм подібним, що всі вони цінили крім науки, мистецтво і працю.

Та Юліян не мав на те часу, хоч мав охоту столярства вчитися й у вільних годинах і забігав дійсно до варстату знакового теслі і побірав там основи тієї здорової штуки... посвистуючи враз з іншими в роботі весело і бадьоро. Але се бувало — як сказано, лиш рідко коли. Оскільки йшов з кожним роком в школі вище, остільки бажав побірати і ширив знання. Крім того бажав зіпняти як найскорше якусь певну ціль, стати вільною незалежною людиною а з тим щоб стати родичам підпорою, як се вимагав природньо синівський обов'язок. Що враз з тим мусить бути сполучені і обов'язки і що-до свого народу, розумілось само собою, хоч і який молодий вік був, а се останнє було його святою постановою. Для народу боротися, посвячуватися, як за своє особисте щастя ділами і поступованням се було для него те саме, швлюю бити і поважати батька і матір.

Про здобування „маєтку“ він не думав. Відчував, що се ніколи не вдасться. Не буде до того спосібний. (Скорше до роздавання). Так впевняв иноді своїх сестер, товаришів, або й інших добрих знайомих, коли заходила бесіда про будучність і інтимні бажання його особи. Сею „мамо-жчою“ захоплювався лиш справдішній плебс, будь він інтелектом, з нищої верстви... але ніколи не „гонить“ за тим правдиво клясично вихований і освічений чоловік.

Його самого манила клясична філологія та старинний світ. Ідеалом його були великі мужі грецьких та римських часів; дарма що його впевнили деякі фаховці-професори й слухачі природознавства, що наука філології мусить з часом піти на другий плян з програми шкільної науки, бо живі мови й інші для життя потрібні науки і здобутки, домагалися свого права бити і розповсюдження. Старинний ідол (окремо замкнена для себе величезна цілість) сходить з свого п'єдесталу й останній хибав для спеціалістів і любителів доступний, осягнений ціною довголітних, мозольних студій. Та хоч і була вона Юліянові мила й приваблива своєю глибиною — а за те право мало богато за собою.

(При останнім застановлявся над французькою революцією і республікою, яка кишла від діячів адвокатів і правників, а ще до того яких ієніальних). Він заплющував очі і вглублявся у все те, роблячи порівняння (після читання) скільки й якої інтелекції було тоді у Франції, а в українців тепер — неначе передчуваючи, що було й для України неprimно потрібне. „Для України!“ Кликав його молодий голос.

Але ніхто не чув той оклик в молодих грудях. Тут, де вона була лиш дрібонькою жменькою дрімучого елемента.

Час від часу намовляли його в хаті до богослов'я.

„Пішов би з дому“ — говорив батько — осівся б де-небудь апостолом... „черні“ без турбот і клопотів для батька й матері, трудився б для свого упослідженого народу, жив би й сам попри него, став би зразком культури у своїй окрузі, у своїм змислі й не жив-би марно“.

„А я б лиш здалека благословила одинока й ловила б слова про те, як йому поводитьсь й чи любить і шанує наш селянин свого апостола!“ — докінчила мати. „Відтак, колись-нехайби вже він поблагословив свою матір до вступу у вічність“.

Та його власні молоді мрії оставались поки що без виразних контурів і рішучих вирішень і були у більшості противні тим, його родичів.

Повний охоти до життя, він чувся й іноді ніби непоборимий в захваті до боротьби з життям за здобування своєї, хоч неясної, мети з иншим разом мав він в своїм вісімнадцятилітнім віку часи, де неначе жив лиш мріями. Се було тихими, зористими ночами, літом чи зимою, де здавалося йому, що зливався з ними в одно й не тямивсь майже, чи знаходився він в сні, чи на яві. Мріяв з розплющеними очима про такі ж самі якісь ясні, місячним світлом, ніби фосфором, пронизані ночі, повні чудного настрою, в котрих ніби перетворювався в здобуваю — чого великого сина України.

На яким полі?

Се він вже не знав.

По разови знова опановував його меланхолійний настрій, що виникав з питання, чи дійде він без перепон до мети? Чи буде філологом, чи адвокатом? Що ждало його в життю? Щастя? Смуток? Психичного терпіння він уникав, бо воно так само паралізувало, як убоженство, через яке мусів не одного хосеного і збогачуючого свідомість зрікатися. Одначе з помеже того неясного, меланхолійного хаосу, віщующих і негативних зворушень, здоймалася перед його уявою, неначе зімля, неначе з серпанку не чия инша, а його власна голова, котра впевняла чим то з свого облича, що він переможе.

Але як нераз вже так і тепер, не добулася повна відповідь з глибини його нутра на поверхню порішень, а осталася й на далі непевним миготінням до часу зрілого моменту. Опамятовуючись, отрясався з похмурим чолом проти себе самого від таких фантастичних ферментацій, засуджуючи їх, як наслідки читання поза північ модерних авторів, а меже ними данських і російських — і вертався до улюблених класиків, кращих народів, особливо до великого німця Гетого і Шекспіра; або шукав великих моментів в українській історії, де велася завзята боротьба... за рідну землю й за переслідування ворогами українського народу. Коли ними наситився, і мов по проходах по чистилищу наче віднаходив згублений, а правдивий, свій ґрунт, на яким почував своє призначення діяльності, зрівноважувався і йшов в науці далі.

* * *

Послідні вакації Юліяна, котрі мав перебувати в горах на Б. у своєї тітки, випали лиш дуже коротко.

Коли прибув на місце, застав найкращу погоду і, з жадобою птаха, помчав зараз першої днини в ліс і гори. Відтак вже день-в-день ходив.

Муж його тітки, надучитель народніх шкіл, що визнавався прегарно в романтичній околиці місцевости М., супроводжав його до деяких місць, даючи йому відти директиви, куди звертатися, щоби осягнути або верхи, з котрих був найкращий вид, або направляв у сторону, де здоймалися білокаменисті скелі з посеред густих лісів; або знов, де пишалися аж під верхи, багаті травою і цвітом, полонини й манили мандрівника кинутися в посеред них та слідити за полетом білих хмарок на синім небосхилі, під котрими звисав, ледви значною темною точкою, хижун і міряв гострим оком, щоб впасти несподівано на невинну жертву й унести її в ліси.

Так ходив він вже сам без упину, з однаковим захопленням. То тут з'являвся в гушавині смерековій, то там зникав між нею на часи — одним словом купав і тіло й душу в пахучій зелені.

Над берегами яруг любив відпочивати.

Коли їх долиною поспішали струмочки, а иноді пінилися не аби які потоки, що спадаючи з верха хоч і невисокої скали, викликували гук і шум, він приглядався їм довго, задумливо. Відтак аж сховався униз до них, не мав супокію. Пристаючи тут на хвилини, він збагав поглядом дно, витовчене водоспадом природнього басейну. Коли відкривав, стрибав сміло в нього, випробовуючи силу молодих рамен в плавбі, а освіжившись в ревучім і розпіненім котлі, пнувся опісля на сусідній верх знов як попереду. Його зазвичай блідаві щоки румянилися легко в таких гонитьбах, око блестіло блеском дикого хижуна, груди віддыхали здорово живичним воздухом.

Ввечері виходив з хати й шукав на небосхилі завітрянної погоди, щоб, неначе знова у перше, кидатись вже зранку в зелень, окрапану росією, прислухуватись таємничій пісні лісів, шолопанню подохливої пташні, або слідити по високих смереках за звинною вивіркою, що мов чванилася перед молодим мандрівником своїми свавільними скоками, щоб остаточно щезнути кудись без чутки й сліду.

Так майже через вісім день без переміни, без надумання.

І ніхто його не здержував, ніщо його не розчаровувало. Одним словом, він упивався красою природи й свободою до схочу. Йшов не оглядаючись і вертав з наміром те саме повторити завтра. Аж не настала зміна.

Дев'ятого ранку ослонилося небо. Коло полудня знявся великий вітер і указав, мов розсунув занавіси, частину небесної синяви, а з тим враз і усміхнулося сонце. Але не на довго. В годину пізнійше, натовпилися звідкись неворотні тіла хмар понурої барви й пішов дощ.

Грубі клуби мрак здохнулися, потягли верхами гір і лісів, закутали мов серпанком корони смерек в сіровину, а блеск сонця померк. В ночі знову йшов дощ. Він хляскав одностайно об вікна, вітер завивав дико, а густу темряву перерізував блеск і грім.

Над ранком втихомирилося настільки, що блискавиці й громи згубилися, але за те сік упорчивий дощ. В дальших слідуєчих днях сипав на відміну безмилосердно.

Хоч і як виглядали мешканці містини й літники, нетерпеливо одні, а журливо другі, крізь вікна, хмари не розсувалися у висоті.

Юліян не видержував довго. Ходив нетерпеливо по над берігом ріки, що з зростом через зливу й допливу гірських потоків мчалася мов розбішена й зривала тут і там береги.

Коли погода не змінювалася й не зраджувала вигляду на зміну, він зібрався і втік.

Прибувши до дому, мов глибокий, він забрався з власної волі до столарства — і чужих мов, і при тім перебув час аж до закінчення вакацій.

* * *

Юліян був перед матурою, і зближався чим раз до хвилі, де мусів сам собі заявити на який факультет йому вступити.

Одно вже так як знав. Його бажання не сповниться; а то — студіювати за границею, куди його всіма силами тягнуло. Він і про техніку думав; але за що? Батько не обіцяв нічого, а цілком сам не годен був одержуватися. Правда — по роздумуванню вважалися йому за сухі... філологія була одна, до котрої треба було звертатися. Ще осталося й

богословя, до котрого його від часу до часу намовляли, особливо батько; бо, як убезпечував, вона найлекше до осягнення. Але, коли звертали на те увагу, Юліян мовчав уперто. Хиба лиш часом говорив болючо. „Чого мені там?“ Або — „нехай мене ради Бога ніхто до нічого не силує. Ще послідня хвиля для мене не вибила“. І його оставляли.

* * *

Одного разу, се було літньої днини, проходжувався він з задньої сторони хати в невеличкім, сестрами добре спорядженім, зільнику й перечитував Шекспіра „Юлій Цезар“.

Роблючи се, він споглянув крізь широко відчинені вікна на обох молодших сестер, з котрих одна, Марія, викінчувала якесь мозольне шитво, що мала кудись за платню відносити, а наймолодша Оксана над зошитом і книжкою.

Тепер плакала.

Марія успокоювала її. Він знав, о що розходилося. Оден із професорів, хоровитий нервовий математик, що вимагав без огляду на другі предмети, до свого чи не найбільше посвяти, дав дівчині, хоч вчилась, як впевняла, найпильніше в другім семестрі, двійку, що мала їй внести, як довідалася, або поправку... або, коли б не склала її, втрату цілого року. Розжалоблена тією — як впевняла — несправедливістю, чутлива дівчина то жалілась сестрі, то знов заносилася голосним плачем, не замітивши, що за відчиненими недалеко дверми, стояв батько й прислухувався сій сцені.

„Коли-б у нас инший батько“ — нарікала крізь плач — „уступився б за мене, просив професора, щоб питав мене ще раз, аби я дістала хоч поправку й цілий рік не тратила, сеж не для мене. Ох які невиносимі предмети математика й фізика! Але моя доля його нічого не обходить. Колиб я чужий годинник — тягнула гірко — що в нім коліщатко попсувалося, він взяв би його ніжно в руки, приложив до вуха й спитав як лікар хворого: що тобі хибує, чого не достає? Я тобі поможу, від того я є; щоб тебе порятувати. Але ми, як ті сироти або які робітники в свого батька, а він наставник над нами. Се батько такий? Як би прийшлося батька вибирати, я би вже знала, як поступити-заждав би він трохи..“

„Оксанко“, упімнула старша сестра.

„Ти ніби мудра дівчина, а таке верзеш. Не соромно тобі?“

„Соромно!“ відчулося упрямо. „Так як би я знала, що тепер з того всього вийде... а все він винен...“ і тут урвала.

„Поможи собі сама, коли хочеш колись хіснуватися правом учительки. А долю й родичів вибереш собі сама, коли припаде тобі опинитися вдруге на світі. Працювати я вмю. Але жебрати за вас, чи за себе я не буду й вам не дозволю. Лиш одна марнота, одже ніщо, а вже тебе розхитало. А що буде далі? Та плач, коли хочеш, але бодай знай чого плачеш!“ роздався лютий голос годинникаря за плечими п'ятнайцятилітньої, а з тим і кілька голосних хлястунів по молодих плечах. Не сподіваний напад батька й окрик переполоху й болю з уст дівчини рознісся через кімнату. Неначе розярений молодий тигор вскочив в ту хвилю з надвору через вікно Юліян і вхопив батька за руки.

„Тату, що дієте?“ крикнув з обуренням і стиснув, мов кліщами, батькові руки. „Доки будете деспотом? Бийте мене, коли се вашій вдачі потрібно, але її оставте в супокою. Вона лише жалілась, не просила вас о

ніщо, як і не просить жадне з нас нічого, щоб і не входило в круг ваших обов'язків що до ваших дітей... Але бити? Доки гадаєте нас тиранізувати? Стережіться, тату. Все має свої границі. Старі дуби громом несподівано валяться. Колись настане судний день. Що скажете про своїх дітей там?"

„Що бив доти молотом у залізо, доки не викликав іскру й не надав потрібної форми..."

„Форми?" повторив Юліан і скривив зневажливо уста.

„Форми“.

„Котру хочете після себе створити, батьку!“ Старий годинникар неначе остовпів на місці з несподіваного вчинку сина, що стояв, як укопаний, перед ним з побілілими устами й розгорілими очима. „Форми“, повторив. „А що буде з душею?“ „Тверда нехай буде як камінь“.

„Тоді й сльози, що будуть колись на ваш гріб падати, скаменілі будуть“. Відповів і вмовк.

Ще стояли хвилю, ще гляділи один одному в вічі, між тим коли сестрам тілом ішов мороз.

„Ти підеш з моєї хати..." обізвався перший батько й сіпнув рукою, щоб вирвати її з молодой правиці.

„Піду, тату. Само собою розуміється“.

„І пожалуєш гірко своїх слів і поведення проти батька“. Він, наче мечем, різав поглядом молодого сина.

Сей випустив руки батька зі своїх і відступив. Батько розмахнувся, щоб вдарити його, але в тій же хвилі опустив руку; поглянувши в його лице, він не міг свій замір виконати. Сей стояв не рухаючись з зложеними на грудях руками, й ждав — не звертаючи свого проникливого погляду з обличчя батька. Як дуже мусив вже бути вправлений в гамуванні себе, коли тепер, перед розбурханим гнівом батька, він не кліпнув ні оком, стояв спокійно, неначе не зайшло меже ними нічого. „Оставьте се тату..." сказав лише. „Се все одно не доведе ні до чого й ви лиш не потрібно зворушитесь. Я ваш вихованець, і не можу инакше поступати. Чи хочете, щоб я неправдою орудував. Ви цього не схочете, хоч і як ви жорстокі. А що до покинення вашої хати, то не журіться. По матурі я піду. А коли б ще вернув, то хіба на стільки, щоб із вами, матір'ю та сестрами попрощатися, а може й то ні; бо який спогад з родинного дому треба винести з собою. То ж залишіть ваш замір. Я далеко поїду..." і тут урвав.

Одна з сестер, зачувши слова брата, зсунулася на софу й заплакала тихо. Се була батьком карана Оксана, улюблена сестра його.

Він глянув на неї й не сказавши ні слова здвигнув плечима. Мов на тайний приказ вибив стінний старомодний годинник... в формі позолочених рам ніби чотирикутньої скриньки з личком годинника — якусь годину і в слід за тим розплилася від нього музика, мов падучими зворушливими каплями тонів паралізувала бурхливі почування. Музикальний механізм грав менуета.

Юліан підійшов до вікна.

Батько поглянув на годинника.

„Хто його накрутив? Його мусів хтось недавно накрутити, инакше він би ще сам тепер не грав. Хто накрутив?" „Я“. Відповів син, поглянувши певно батькові в очі.

Батько притакнув головою.

„В цій хвилі міг би я багато простити“ сказав стисненим голосом, відіхнувши глибоко. „Сеї годинник то мій одинокий скарб і приятель, що остався мені по родичах, а радше сказати, по моєму батькові. А що...“ і тут урвав.

„Він не лиш свідок моїх сиріцьких літ, але він був і першим дарунком вашій матері, свідок моєї любови... до неї, свідок моїх освідчин їй і свідок, як вона, та добра й терпелива, приняла мої освідчини, а враз з тим і вибрала собі й батька для своїх дітей“.

Сказавши се не поглянув ні на кого — опустив кімнату.

* * *

В ній стало тихо.

Всі неначе здержали віддих, перебуваючи під вражінням, щойно пережитого, між тим, коли годинник грав і грав, мов добрий приятель розказував дітям про минуле й давнє, вповиваючи все те в сумовито тужливу мелодію доки не розплилася, оставляючи по собі лише півголосне тикання й тишину.

По довгій хвилі мовчання, під час котрої вставився й легкий сумерк в кімнату — стояв оборонець, брат, як перше при вікні, сплівши собі пальці по-за голову в волосся і не рухався з місця. „О Цезар, Цезар...“ прошептали враз його молоді уста і вмовкли.

Старша сестра приступила до нього на пальцях, погладила його по рамені. „Ти любиш тоту постать зі старинної історії?“

„Так“, відповів і мовчав далі.

„Але його зрадили і вбили...“

„Ім здавалося, що буде ліпше як буде республіка... і докидували йому деспотизм“. „Так“.

„Він був оден з найбільших й найзначніших мужів“. При тих словах він звернув своє гарне обличчя до неї.

„Зрада, Юліяне, се мабуть найпідліший вчинок, на який може здобути ся людина“ — вкинула вона, щоб щось сказати, відчуваючи що він не в настрою дотикатися щойно лише скоївшоїся сцени з батьком. „Так воно й є“, відповів він. Але розходить ся також ще й о те, якого рода зрада буває. Иноді ціль освяує средство.

„Кожда брате“.

„Справді каждая є гидкою подією. Ми майже всі зрадники сестро. Хто більше, хто менше“.

„Як то?“

„Підстелюємося, лицеміriamo, продаємо свої погляди, не звертаючи уваги ні на прохання душі, ні окрику совісти своєї“. Тут махнув рукою і знов замовк, відвернувшись, як перше, до вікна. Сестра помовчавши якийсь час сказала: „Ти такий щирий, Юліяне...“

Він не відповів і лиш ледви помітно звернув до неї голову, поглянув на неї і сховав очі.

„Юліяне!“

Мовчання.

„Колись все зміниться... хочеш сказати. Я знаю. З дня на день відбувається зміна, доводить до чогось нового, свіжого. Все підлягає законові зміни“.

„Ти філософуєш, як іноді батько, а я хотіла щось інше сказати. Хотіла сказати який він“.

Брат зморщив чоло.

„Остав його. Він не зносить, що слабосильне. Се його характер, він поспішний, однаковий як той лев і ніколи інший не буде. Саме на таких як він можна будувати. Він нас ніколи не заводив. Не обіщував, що не міг додержати. От що“. „Я хотіла сказати брате, вкинула поважно сестра, що колись все зміниться на краще, на ліпше“.

Він похитав головою.

„Так. Бо й ти віриш в той забобон — ілюзію, що все, що будуче — краще. Але можна й помилитися“.

„Я думаю що-до наших обставин, Юліяне“. „Ах...“ сказав протяжно і усміхнувся сумно, я оден брат меже вами сестрами, а що ви себе не почуваете щасливими, виходить ніби я мушу таким стати“.

„Ти й нас колись ущасливиш, як діпнеш свої цілі“.

„Коли то буде?“ спитав коротко.

„Ну“ звісно; колись... за кілька років, кажим. Тоді може котрась із нас і застукає до тебе в віконце“.

„На мою поміч в життю можете все числити — якаб вона там і не була“. Він звернувся до неї і показав їй своє бліде, в тій хвили майже перетомлене молоде обличчя, що так і виявляло якісь душевні муки.

„Доки не одружишся“, обізвалася нараз тут з іронією молода Оксана, що усіла вже на софі й закинула сплівши пальці по-за коліна, а тілом нахилилася вперед себе й дивилася на брата.

її голос тремтів ще з задавлюваного плачу. Брат звернув бистро голову до неї. „Що ти кажеш, що?“

„Не говори нісенітниці, Оксано, особливо, коли я не в настрою до жартів. Гляди, щоб ти не віддалася заким я не одружуся. А тепер оставте мене. Лише кільканадцять днів до матури, треба мені супокою й рівноваги. Лише кільканадцять днів. Мені треба не лише упоратися з собою самим, але і Едвардом Іангом. Його позиція проти очікуваних його питань мене роздражнює. Він не дуже певний себе. А він не лиш мій ученик і добрий товариш, але...“ і вмовк.

„Я вийду з дому“ додав згодом. „Вернусь може пізно. Ви ідіть в сад. Не сидіть довго в хаті. Вечір заповідається гарний. Щастя, що недалеко нас отой мійський парк. Про мене не журіться. Буде час поговоримо про все“.

* * *

Але сестри не пішли в парк.

Старша засвітила небавом світло й взялася далі до викінчування праці, щоб її ще сьогодні віднести, де належалося. А Оксана так само не виявляла охоти виходити з дому. Вона приступила до вікна й сперлася тут о нього. Вдивлялася мовчки, як зорі одна по другій, а опісля наче всі враз заблистіли на небі. Гляділа на місяць, але він легко притомлений невеликими прозірчастими хмарками, як здавалося, віддалявся спішно в далечину. Група великих лип з сусіднього парку, між ними й кілька тополь стояли нерухомо, знявшись ростом в гору. Глибока туга прокинулася у дівочій душі і гризла її. „Гляди, щоб ти не віддалася, доки я не оженюся“, відзивалися в душі слова брата. Мрійний усміх пересунувся через її молоді уста і згас. Її ніхто не любив. Вона не була до „любови“. Але за те

він, їх той самотній брат, був такий, що його певно якась полюбить і забере їм його. На ту думку зацміло їй болюче в душі і підвела голову вгору. Ревнивість...? Ах! Вона відвернулася від вікна, й вийшла живо в зільник.

Тут обхопив її запах рож, що стояли сильно в розквіті. Вона похилилася за білими. Любов. Любов то безперечно щось таке гарне, солодке, невловиме як запах. Може й як запах отсих білих рож. І туга. І знов глянула на місяць.

А он. Ні, він стоїть, але блідий... То хмарки темними вже пасмами через нього пересуваються, гадають поволічуть його з собою. Але її ніхто не любив (кінчила вже шіснадцятий рік, хоч у хаті вона все ще п'ятнадцяти літня й „мала“). Вона не була до любови, як їй сказала поважно Зоня (:) За те він був такий, що його певно якась полюбить. Вернувши в хату вона скоро записала в свій дневник: „Неронська сцена з батьком. Два пасма на моїх плечах від карбача. Лірика стародавнього годинника. Чудовий вечір. Місяць — зорі. Група темніючих дерев з тополями, що пригадували картини Метерлінських композицій і творів. Я не до любови, але за те мій брат, котрий все від дівчат здалека держиться й коли яка несподівано зайде в кімнату, він кланяється (він елегантський) але в тій хвилині зникає“.

* * *

Тиждень пізніше сидів старий годинникар Цезаревич в своїй робітні глибоко похилений над якимось годинником давньої, тепер вже мало знаної конструкції й роздумував. Не міг дійти до причини, через яку механізм не відповідав законові рухів. Він морщив чоло, підсував брови вгору і від часу до часу зачувала його помічниця з уст: „Гм, гм, гм...“

„Що там, тату?“ спитала.

Він сказав о що розходиться — і в кінці додав: „Чудно. Перший раз в житті мені таке трапляється“.

Донька поглянула на батька й звернулася назад до свого заняття. Вищищувала годинники, розбирала їх, складала назад до себе приналежні частини... а в потребі й доробляла поодинокі... віддаючи остаточно справлену річ під батьківську контролю.

Нараз хтось застукав у двері й, не вижидавши на запрошення з середини, увійшов. Се був Юліан.

Здавши матуру з як найліпшим успіхом, він приніс свідоцтво й поставив перед батьком на стіл. Був ще в святочній одежі й виглядав поважно.

Від часу бурхливої сцени, батько й син оминали себе, неначеб се мало стерти всю тоді викликану, обопільну вразу. Оба ожидали сьогоднішньої днини, відчуючи, що перша стріча по матурі викличе якісь рішучі відносини між ними й надасть певний керунок у тім вигляді, а з тим і на будуче.

Батько переглянув швидким оком ноту й віддаючи йому свідоцтво сказав: „Я тебе не їратуюю, сину. Я сього від тебе сподівався. Ти се вчинив в першій мірі собі, а з тим мені вдоволення. „При тих словах подав йому руку й, коли сей уклав свою молоду правицю в батькову, він стиснув її щиро. В очах Юліана заблис промінь, і він хотів покинути кім-

нату, однак батько задержав його. „Випроси собі щось у твого батька, Юліяне. Я бажав би тобі сьогодні щось миле вчинити“.

Син станув. За його чолом щось заворушилося, а й по міміці його темних брів було видно, що він думав живо. Раз був його погляд і сестрі промайнув.

Батько замітивши се, усміхнувся. „Не можеш?“ „Противно. Я лиш хотів, щоб ви моє бажання самі вгадали“.

„Пусте. Кажі! Опісля і я собі щось від тебе випрошу“.

„Моя просьба до вас тату: щоби ви, як мене не стане в вашій хаті, не брали нагая в руки“. В хаті стало тихо.

Годинникар поглянув на сина. Сей стояв перед ним поважний і підняв очі. Сі очі темно отінені в сій хвилі не благали але — рішали.

Батько притакнув мовчки головою.

Він схилився й так само без слова притиснув батькову руку до своїх уст. „Скажіть, тату щоб я для вас вчинив?“

„Дві річі, мій сину. Одно: в карти не грати — а друге довги не робити“.

Юліян в першій хвилі всміхнувся, але надумавшись відповів: „На перше даю слово, але на друге можу лиш з застереженням дати. Я не певний, в які моменти мене поставить життя. Можу приректи, що не з легкодушности вчинив би їх“.

„Держи слово“ і вдруге подав йому руку.

І мов переходячи потім до денного порядку, спитав: „А тепер який факультет? філологія чи богослов'я?“

„На разі нічого. Хоч я впишуся може на філологію“.

„Може...?“ батько підсунув брови вгору й мав вже щось нове на устах, коли Юліян, вгадуючи хід думок батька, витягнув з грудної кишені білет, подав його батькові.

„Від батька Едварда Ганґа, тату“.

„Що він пише?“

„Читайте!“ „Мені зміст білету ще з перед матури відомий“, сказав. „Я мовчав, бо не хотів лиш одними своїми словами постановлення добродія Ганґа випереджати“.

Годинникар притакнув головою, читав: Прохаю вас, шановний пане, о батьківський дозвіл, задержати вашого сина, Юліяна, через цілі вакації в нас; по укінченні їх згодитися на мою пропозицію, щоб ваш Юліян з моїм сином відслужив рік війська, яко однорічник у Відні. Реверс за вашого сина виставлю я. Про инше таке подібне обговорю з ним особисто. Стільки на тепер.

Освальд Ганґе.

„Сьогодні ввечері я вже відіду, тату“, сказав Юліян і відгорнув волосся з чола. Він висказав се, наче сповнив важний обов'язок. „І я такий гордий“.

„Так? Вже? І на що?“

„Що я свободний з власних сил“.

Батько усміхнувся. „Звичайно почування академіка. Я розумію тебе, хоч ніколи академиком не був“.

„Чи конче вже сьогодні мусиш їхати? обізвалася сестра і з тими словами опинилася коло брата, зазираючи йому з жалем, а все таки і з не-таєною любов'ю в очи.

„Конче, сестро. Як би ти знала, як я нетерпеливо вижидав сеї хвили! Не здержуйте мене. Вона мені багато коштувала“.

Батько підсунув брови в гору. „Так? Я гадав, що тобі студії не завдавали ніколи великих трудностей“.

„Ви й не помиляєтеся, тату. Але не забувайте скільки я, окрім своїх обов'язкових студій, працював і в інших керунках. Крім того... але — додав мов пригадавши щось,— оставимо се“ й урвав.

„Тяжіла й виховуюча рука батька над тобою, з чим треба було також числитися— не правда?“

Так, тату. Виховуюча рука з нагаєм, з чим я совісно числився. Та не думайте, що я під тим розумію, що через те я не буду все той сам. Я себе й свою „ниву“ не зраджу ніколи — яка б вона й не судилася мені. Через вакації будемо скріплятися з Едвардом а опісля... в жовтні поїдемо. „До В.“ сказав годинникар і зморщив якось турботно чоло.

„Так“.

„Ти, здається, дуже скоро справився з собою“.

„Нема часу. Я одинак. У вас три доньки — а що найважливіше, я вже знаю, що хочу. До недавна не був того певний, а тепер вже знаю“.

„Я не знаю, що ти вже знаєш, але я кажу тобі лиш те, що доля чоловіка є та, що він має свою пайку в віковичнім тягарі праці. Не забудь за скоро й за свій народ. Не забудь і за богослов'я. Ти вбогий хлопець і твоя область буде сам чистий народ“.

„Народ, народ, батьку. Іменно, народ“, відповів син квапно. Але заким до нього може й справді діб'юся — піду в світ. Військо, дисципліна — инший світ... далі подорожування і... але про те все ще час говорити“. І з тим вийшов з хати.

Батько підпер голову в руки й сидів довший час мовчки. Відтак протерши чоло й очи, неначе відсунув тим рухом якусь заслону з перед очей, сказав в голос: „Чи я мав сина?“ Донька глянула поважним поглядом на батька, яким глядів іноді й брат, опісля підвелася не чутно з свого місця й приступила до нього. Без слова взяла його руку й зложила на ній поцілунок. „І сина маєте й доньок маєте, тату“, сказала.

„Дякую тобі, моя дитино“, відповів.

По часі мовчання сказав: „Який він тепер є, я знаю, який ще може стати, ніхто не знає. Поїде в велике місто, в море людей і я побоююся, що воно приправить його там не на дріжджя для свого народу, свого хатнього оточення, а на кар'єровича, матеріяліста, безідейника, кавярняника, фігуру, яких є велика часть з наших синів за границею, а се... я б волів не дожити“.

„Ви бачите примари, тату“, відповіла Зоня.

„Може. Бо я б хотів иншого сина оставити по собі нашому суспільству“.

Вона не обзивалася більше, лиш занялася дальше перерваною працею, а батько сидів ще довго над своїми годинниками, але чи працював, вона не знала.

В кімнату неначе щось вступило.

Важке, чуже, й умістилося вигідно коло старого майстра.

Годинники, здавалося, протестували проти того. Всі загомоніли враз. А один, найбільший з них, вдарив якусь годину. Рівно, поважно, сумно.

Зоня підняла голову й поглянула на нього, а від нього на батька.

Він був такий чудний сьогодні.

* * *

Се діялося перед полуднем.

По обіді був в кімнаті, де пересиджував і студіював по більшій частині молодий Юліян рух.

Два саквояжі стояли відчинені й він, сестра, а тут і там мати укладали в них, що потрібне на довгу відсутність. Убрання, білля, книжки й т. п.

Того всього не було багато, але помимо того пакування йшло якось розсіяно й пиняво. Сестри й мати були зворушені несподівано скорим від'їздом любимця й, хоча одна перед другою затаювали свій жаль, вони й без сліз плакали.

Не думала я, синку, що ти виробиш мені такий жаль і покинеш нас так скоро по матурі. Гадала виїдеш трохи кудись в гори й вернеш назад, а тут приїхав чужий добродій і на цілі вакації забирає тебе. Опісля поже-ре тебе військо — та се хоч мусить бути.“

„Що ж, мамо, так склалося“, відповів Юліян, заспокоюючи.

Він не сподівався що його від'їзд викличе таке зворушення в хаті. Особливо, що матір відчуває се так сильно — а її шанував і любив він понад усе.

Коли його батько іноді ранив словом, що був би з жалю й урази одіж на грудях розривав — мати була тією, що усмиряла амбітного молодця й піддержувала послух і теплі почування до батька даліше. Тут робила вона се шляхотним словом, там вказівкою на його інші цінні властивості й все добротою, все доти, доки він не заспокоювався й не признавав їй рацію.

„Але чи ти мусиш відразу на цілі вакації їхати?“ обізвалася Оксана, пригятнувши якийсь підніжок близько брата, що був схилений при вкладанні річей в куферок і усіла коло нього.

„Вже порішено“.

„Отже до панства Ґанґів. І до Покутівки, чи до другого їх села“.

„Здається вперед до Покутівки. Та може відвідаю вас колись. Не сумуйте. Час скоро минає. Вакації минуть як ніщо... вже довше, коли буду при війську. А знов по тім“ — додав, „як мені виявив Едвард, подамося в по-дорож також на рік, за границю. Се посліднє з перервами побуту в деяких містах (особливо в Швейцарії, в Цюріху), де б мали слухати відчити славних професорів про соціологію й економію. Ще й у Німеччині; опісля звиділи б Скандинавію, Лондон, Оксфорд, Етон... ох що я сьогодні ще можу знати й казати, як те, що чув побіжно від нього!“ Він мав почуття, що мусить здержати віддих з радості, з самої лиш перспективи на все те величає й нове, що побачить і почує. „І аж відтак поворот до вас — з

поширеним горизонтом, з набутими досвідами, пізнанням світа й людей — до поважних студій з певною ціллю“.

„Стій сину — ти убогий з дому“, вмішався батько, що появився на хвилину, переходячи кімнату з карафкою в руках, щоб набрати собі свіжої води самому, як любив се не раз робити. „Чиїм коштом?“

„Едвардового батька“. І тут пояснив Юліян, що сей постановив нагородити сина подорожею за границю, коли сей скінчить середню школу з гарним успіхом — по перебутій військовій службі. Один молодий технік в його родині з Монахієм вибирається до Англії на довший побут і Едвард мав би з ним їхати. Та щоб він крім Англії пізнав і інші міста й країни гідні звиджування, а не їздив сам, він рішив дати йому за секретаря його (Юліяна), що мав би йому не лиш секретарювати, але й про його фізичний стан дбати його батькові зі всього як найдокладніше звіт здавати. Сей чин сповняв би він за гонораром, а кошти за подорож для його особи не вчислялися б.

„І я собі чесно на оцю, так сказати б, нагороду за свою працю від долі заслужив. Будьте спокійні, тату, я не з тих, що нагороди даром приймають. (Ви й ніхто в нас не учив нас того); а добродій Ганге числиться як що своєму синові дає, а не то як з чужими має до діла“.

„Так майся на бачности. Панська ласка до порога, каже народня приказка. В подорожі чоловік багато скористує й се може буде найкращий здобуток твоєї молодости. Але... час минає, ти хватай за тим, коли воно справді так мало б бути й застановляйся. Едвард не потребує з кожним роком числитися, як ти. Він син заможних родичів — ти одначе...“ й тут урвав. По хвилі додав, що на його місці зрікся б сього, забравсь до свіжих фахових студій і гонив до пристані.

„Без віддиху, тату?“ спитав син з нетаємним докором в голосі.

„Що там таке „віддих“. Поїхав би на кілька неділь знова в гори й скріпився б. Чи один так поступає!“ А й на одиноких свояків, яких вони там мають, не треба забувати. Самі вони знають як щиро вони до них відносяться. Правда. Чужина, подорожі збагачують духа. Але з другої сторони треба пам'ятати, що люде є роджені в за в и с и м о с т и й через одну струну получені з тим, що має нам поживу давати.

Юліян слухав батька, а коли сей скінчив, він відповів, що чує, що „подорожування“ не відбере йому те, що дасть йому колись поживу. Противно. Воно може його умислововище поставити. До тітки Софії в гори нехай сього року котра з сестер їде, він не може.

Сестри майже в один голос запротестували, зачувши Юліянову пропозицію.

„Як же се так! Марія набрала свіжого матеріялу до гаптування; їй треба грошей на різні свої видатки...“ Зоня не могла батька обтяженого працею, самого оставляти, він не такий сильний, якого з себе вдає. Оксана знову здвигала раменами, вимовляючись, що „дякує Богові“, що дістала поправку (й не втратила рік), через те мусить тут з одною товаришкою до цього приготуватися, „Числить“ каже, „числить“ дні, коли стане вчителькою, а з тим самостійною. Отже кому відвідувати свояків?

Вона оглянулася за батьком, але його вже не було. Він віддалився з кімнати спокійно й безголосно, як прийшов; і через час запанувала тишина.

„Отже кажи, Юліяне“, перебила перша Оксана мовчанку й сіпнула брата за блюзу. „Чи Покутівка те село, з котрого отець Захарій?“ „Так, Оксано. Або що?“ спитав. Батько Едварда є властителем двох сіл. Сього літа, як казав мені, будуть вони перебувати почасти в Покутівці, почасти у другім.“ „То ти будеш якийсь час і в отця Захарія гостювати. Ти ним найперше запрошений. Пригадуєш?“

Оксана говорила з натиском.

„Він мені вже кілька разів і через Едварда пригадував і поновно запрошував. Але що я не до нього, а до Ганнів хочу, то й не споминав о тім. По що про зайве говорити“.

„То не будеш в нього?“ спитала сестра Марія. Брат здвигнув нетерпеливо плечима. „Може й зайду колись до них. Або я знаю?“ „Він тебе дійсно щиро запрошував, Юліяне“, докинула Зоня. „Не забудь се, такий добрий і чесний священник, і як тато слушно каже „наш чоловік“.

„В тім то й річ, що наш; що маєш його зараз на плечах“, відповів Юліян роздражнено. Я сповнив йому, мимоходом сказавши — як сказав вже раз, фірманську послугу, й за те маю бути комусь тягарем під назвою — „гостя“. Мене не тягне туди, коли вже конче хочеш знати. У Ганнів я з Едвардом мов з братом годимося. Будем разом в чужих мовах вправлятися... в їзді й т. п. а тут...“

„А тут — хто тут такий, хтоб не годився з тобою?“ вмішалася знов Оксана.

Юліян зморщив брови й дивився через хвилину вигрібущо на сестру, а відтак мов опам'ятавшись з чогось спитав: Пощо ви мені отсю торішню глупість пригадуєте?“

„Глупість, Юлій?“ повторила Оксана уражено. „Глупість, Оксано, марнота, а коли хочеш то чистий припадок, що кожному мужикові може вдорозі трапитися“.

„Звичайно ти любиш додержувати свої обіцянки, брате, а тут...“

„І буду се надаліше робити. Розходиться лише о те, що обіцянка побути в них тяжить в моїй душі якоюсь чорною точкою. Я чую навіть тепер, в тій хвилі, що доки з тією обіцянкою не впораюся, вона буде в моїй душі виростати, доки мене не угне, а я не виношу, як щось намагається брати наді мною верх.“

„То упорайся з нею“, промовила рішучо сестра Марія.

„І то все, неначе мені навмисне улаштовано“, відповів брат нетерпеливо.

„Ти надто з книжками зжився, Юліяне, і все, що не стоїть з наукою, або взагалі з духовістю в повязі, видається тобі немиле або злишне. Я тебе добре знаю. Не робись вже тепер диваком — і не сторонись від людей. Не думай що Едвард Ганге становить увесь світ. Пожди!“ „Може й так. Може я дивак. Але такий я є. Понурий, строгий, як батько. В нього вдався“. „З чутливим, замкненим серцем нашої матінки“, докінчила любим усміхом сестра. „Ах, як дуже буде тебе колись любити та, що ти її вибереш серцем“.

„Дякую. Як буду попом на фамілійне бажання?“ спитав він, обійшовши її слова і усміхнувся свавільно, що незвичайно окрасило його молодечі правильні риси.

„Нехай би й попом“.

„Попом, а може й філологом“, поправила авторитетно наймолодша сестра. „Се так можливо. Не правда?“

„Правда. Може й так, а може й цілком инак“. „Тобі б уже час і залюбитися, брате.“ „Ще чого б не стало. Доста мені вас всіх у серцю, а не то ще когось там“, відповів, „не годен буду понести стільки добра“.

„Тоді стрясеш нас, як горішки з гилячок і останеться лиш вона одна в тебе. Уявляю собі, що се буде якесь чудо природи“, докінчила Марія. „Ні, радше якась Антігона, що нас всіх своїм античним розумом і героїзмом поб'є“, пояснила Оксана. „Юліян любить все, що клясичне, укінчене то може йому припаде таке, що лише з лірою буде ходити й до великих діл покликати“.

„Не чіпайте Антігону, бо се була гарна й славна постать грекині-патріотки. Та не пророкуйте бо...“ і брат усміхнувся, погрозивши пальцем. „А як справдиться... Гм?“ „Гм? та й буде гм...“ Батько й матір увійшли в хату. Надіхала карета молодого дідича й треба було закінчити пакування.

В мить все споважніло.

Син був готовий до відїзду, закинув пальто наопашки, й приступив до батька. Проощався. „Не запрацьовуйтеся, тату, й до побачення. Розуміється само собою, що я перед відїздом до війська буду вперед ще у вас“.

„Будь, сину. Ми старі“, відповів сей коротко.

Мати німо притиснула сина до грудей.

„Не спаношися, дитинко“, прошептала, бо голосного голосу десь забракло.

„Ех, мамо...“ вирвалося йому з уст, і він схилився аж надто низько, щоб поцілувати матір в руку.

Відтак звернувся до сестер.

Вони стояли поблідлі, німі й лиш мовчки подали собі з братом руки. В присутності батька, звикли не оказувати сильніші почування. „Чого?“ був би спитав.

Годинникар випроводив сина аж до хвіртки, за ним мати, а сестри по-вибігали в сад... там ніхто їх не бачив...

* * *

„Він перший раз виїхав на довго з хати, обізвалася мати, вертаючи в порожні кімнати, здавленим голосом. „Треба привикати до його відсутности. Се тепер починається“, відповів годинникар коротко, й не звертаючи до неї обличчя, зайшов хутко до своєї працювні.“

* * *

Ввечері вийшла мати з одною донькою в оправунках шитва й гаптування, котрими постійно займалися й заробляли, а молодші Марія й Оксана остали вдома.

Тишина панувала округ їх чистенької хати і в вечірнім легкім сумерку здавалося вона ще білішою. По відїзді брата забракло сестрам теми до розмови. Ходили, снувалися, ніби дошукувалися чогось-то і все наново вертали до нього, а остаточно — вмовкли.

* * *

По часі вийшли обі з кімнати. На дворі стояв погідний вечір. Спокійний з роями зірок на небі, без найменшого подуву вітру, а здалека доносився до їх слуху клекіт жаб і пригадував село.

„Тепер було б гарно проживати на селі“, обізвалася старша.

„Ні, в горах“, додала учениця.

„Ні, на долах. І вертати оттак самому, — або з ким небудь удвійці, мовчки по вузькій стежці крізь високе збіжжя, що повинно би бути трохи зрошене вечірньою росою, по пояс сягало й пестило стан“.

„Ні, в горах, Маріє. Десь сходити з залісної гори, чути в долині шум гірської ріки і — в товаристві — що вертало би мовчки, або співало півголосом тужливу якусь пісню... або щоб десь-не-десь хтось сказав гарне слово... щось поважне і — як Юліян каже... приманчive. Над головою глибоке небо, місяць повний розжарений, а ми — йдемо, йдемо трохи притомлені й... розходимося...“

„Ти поетка, Оксано. Що з того вийде?“

„Нічого. Я чую що ніколи не буду така щаслива, як другі. Туга, що мою душу вічно наповнює, ніколи її не покине.

„Відки ти се взяла?“

„Сама з себе. Чому я чуюсь все самотна? Або знов вистарчаю собі все і всюди? Хоч би й як весело, хоч би й як, Марійко, а мене внутрішня самота переслідує, а часом навіть посеред гамірного гурту до себе манить. Мені лиш от з тим там добре“.

І указала мовчки на небеса.

„Не знати чи Юлик буде вже на місці“, сказала якомсь розсіяно Марія.

„Ні, мабуть аж пізно ніччю; вони ж колією поїхали“.

* * *

Коли мати вернула, упоравшись зі справунками, до дому, і всі дівчата зібралися на чистім поді до супочинку (літом вони все там ночували, щоб удержати чистіше кімнати в долині) виглядали мов гурт ангелів, що зібрався на варту. Тут і там клякала котрась до молитви й помолилась непорочними устами; а відтак, обтулюючись своїм довгим, розплетеним волоссям мов крилами, ховались під білі покривала і вмовкали.

„Може й Юлик вже на місці й згадує нас?“ пішло шепотом з уст наймолодшої.

„Може...“

„Я завтра о п'ятій встану, щоб цвіти й ярину пілляти та хоч годину-дві в саді попрацювати. Може й біла гвоздика розцвітиться, великий той і повний... що я дістала“, сказала півголосом Марія до старшої сестри.

„Що за гвоздику ти дістала?“ пішло ледви чутно з уст наймолодшої, що вже засипляла. Але Марія мабуть не дочула. Перед її дівочою душею виринула „Покутівка“ й там панський сад. Між його деревами, кущами, а знов і клюмбами з цвітами різнородного сорту й пори року, струнка постане молодого огородника, який працював невпинно з непокритою головою, коло всього, що вимагало його руки.

Юліян вже посередині першого місяця вакацій, як гостем в селі Іан-гів, а до парохії ще не навідувався. Вона лежала годину ходу від двору й він не міг якось туди вибратися. Правда, великий став, до якого їздили купатися з дідичівським сином, притикав своєю трощею майже до саду парохії — був одначе сам такий розширний, що треба було довшого ходу, щоб дійти аж до саду... через що Юліян і не споминав своєму товаришеві... що має замір туди зайти.

Аж настав і на те час.

„Ти куди?“ спитав одного пополудня Едвард, що лежав на софі й курив, Юліяна, коли сей взяв ціпок в руки, кивнув, прощаючись, до нього головою й звернувся до дверей.

„На парохію“. Відповів Юліян.

„Чого тобі там?“

„Запросили свого часу... ще від афери... і я обіцяв зайти до них, требаж вивязатися з обітниці.“

„А-га..! тодішня історія, де ти відіграв ролю ангела спасителя“, відповів молодий німчик і усміхнувся.

„Йди, йди“, сказав. „Впрочім се порядні люди. Панна не дуже гарна, але кажуть мудренька, і як на попівну добра партія, бо zarazом і много-надійна спадкоємчиця...“

„Мене се що обходить?“ відповів понуро Юліян.

„Ну, ти вже не буркочи зараз. Я тим ще нічого не сказав, так лиш собі замітив. Мені збудилося тепер се в пам'яті, що так мені раз економ з якоїсь нагоди говорив. Мене се ще менше обходить. Як тебе схотять там, як се в панів буває, в себе довше задержати (бо всі вони, старої Орлихи не виключивши, дуже гостинні) — ти не приймайся того. Час, від часу показатися в них—не кажу... але не вяжися нічим. Попівські дома в селі голодні на інтелігенцію, а й вони, Захарії, не будуть ліпші. Ти ж знаєш наші шпорти, конверзацію в англійським в гувернантки моїх сестер, що в противнім разі прямує впрост до батька на „Rapport“ — і скандал..! Я її не терплю.“

„Не бійся! Я числюся з часом. І чого-б мені там на довго? Занудився б.“

І з тим пішов.

На парохії Юліян зустрівся на ганку з котрого був перелаз на подвір'я з обійстям — з отцем Захарієм, що саме відправив якогось чоловіка за орудками в сусіднє містечко й на пошту.

„До пані Орлецької не поступайте. Нехай хоч з тиждень буде в хаті спокій“, донеслися його слова ще до Юліяна. Чоловік вклонився й пішов, а о. Захарій звернувся до гостя.

Побачивши його, він зрадів. Він вже чув про його побут в дідича. Гадав, що він може і взагалі не загляне до них. Третій тиждень вже кінчається, а його не видно ні в церкві, ні... тут. Чому так резервово. Погордив справді попівським запрошенням?“ При тих словах щиро дивився юнакові в очі.

Юліян зміняв барву.

„Ні. Що до того, то ні.“ Відповів. „Але так тяжко вирватися з двора. Заєдно там займають; а до того він і там студіює...“ Він не докінчив.

„Студіює? так?“

Вправляються вдвох з Едвардом в англійській, французькій і російській мові, їздять часто, щоб се вміти вже перед вступом до війська. До того

все якесь товариство, то знов веслують. Виїзжають також на друге село на контролю, й так час збігає.

Говорячи, увійшли в простору, гарну кімнату, в котрій були штори до половини спущені, бо на дворі стояла липнева спека.

О. Захарій показав папіросницю, але Юліян подякував. Мав свою.

„Ви курить, бо я лиш десь колись се чиню. Мені воно шкодить.“

Бесіда пішла про дальші студії Юліяна, про політику, якою Юліян мало займався й більше слухав, як говорив, про вступ до військової служби, а далі змінилася тема. В хату увійшла мось. Жінка гарна, лагідних рис лица, блондинка, потрохи подібна до мужа. За недовгу хвилину двері за спиною Юліяна злегка рипнули й він озирнувся. В тій хвилі поновно піднявся з свого місця.

Увійшла молода дівчина, середнього росту з лицем смаглявим і задержалася недалеко зібраних.

„Ви її знаєте вже, наша донька Єва“, сказала, рекомендуючи, її мось.

Єва, бо се вона була, дивилася на батька очима з повними зачудовання, неначе питала: „Ви говорите з ним, що недавно відчувалидо нього вразу, за ігнорування ваших запросин?“ Але не сказала нічого.

Ні. Єва рішучо не була гарна. Едвард говорив правду. Але як він се сказав, то хиба не бачив її гарне, мов з мarmору виточене чоло з темними рівними бровами над такими-ж очима. Уста, правда, були ніби грубшим пензлем мальовані — але хто б на се звертав увагу, хто глядів у її очі, мудрі й допитливі.

Батько, побачивши доньку, яка мов нерішимо станула, усміхнувся й спитав: „Пізнаєш сього пана?“

„Так. Се ж він,“ відповіла. А опісля, приступивши близько стола, коло котрого стояв тепер гість і сиділи родичі, дивилася через хвилину на нього, не промовляючи ні слова. Стрінувшись з його очима, її очі втікли з його обличчя й спинилися на його руках, наче шукали на них якихось слідів. Але не найшли нічого. Юліян сів назад на своє місце, попроханий до того матір'ю і, зсунувши попіл з своєї папіроски, продовжував розпочату бесіду з о. Захарієм про новий спорт. Так. Євині очі не найшли на руках гостя. Вони були в нього гарні, сильні, як бувають у всіх добрих гімнастів і спортсменів, а при тім плекані й гнучкі. А такі були „тогда закрівавлені,“ думала й дивилася дальше на них, які з білих манжет то більше, то меньше визирали й рухалися. Вона заховувалася мовчки й прислухувалася розмові. Юліян говорив спокійно, виразно і його слова наче висковзувалися з його уст. Єва заслухалася в його голос, як заслухаються любителі музики в звуки інструмента, подаючися або ухиляючись від його музики.

Чи він вже знає всю тутешню околицю, спитала її мось.

„Майже. В перших кількох днях ознайомлювано його з нею.“

Був певно й над ставом і купався.

Отак. Над ставом. Якраз не через купання, він не є любителем спокійної води, але були з Едвардом. Їздили в ліс, а там вже не могли не бачити ставу. Опісля й купався в нім. Він великий. Дійсно, ліс і став се найкращі точки в Покутівці, які пізнав до тепер. Найкращі місця ліса й ставу, то безперечно Єва знає, докинула її мось. Вона то в лісі, то над водою літом.

Юліян поглянув на дівчину.

Так матері здається. Вона знає лиш ті місця добре, що в сусідстві їх саду, а далі — що до ліса менше. Сама не любить в глибоких лісах ходити. Але вона його навчить веслувати, як би він хотів цього навчитися.

Вона?

Юліан здивувався, підсуюючи легко брови наче роздумував, а відтак всміхнувся.

Дівчина змішалася, бо його очі спинилися на її чолі.

Вона вміє.

І він вже вміє.

Так скоро навчився.

Порозуміти треба.

Ах, то він певно лиш поверхово вміє. Бо вона вміє поважно й навіть тоді веслує сама, коли й вихор здіймається й розбурхує дико поверхню води. Не оден з гостей, що перебував в Покутівці й пробував сього, впевняв, що се тяжко.

Він усміхнувся.

Наколи вона не вірить, то колись повеслюють на впереями. Він так був запалився, зараз в першій годині свого побуту, до веслування, що брав і ясні вечори до помочи. Газда Матвій вчив його. В дворі казали, що він найліпше в селі веслує. З нього сміявся Едвард і другі в дворі й питали, чи він не схоче часом рибальством зайнятися... але се його зовсім не тривожило. Побирав лекції у Матвія доки не навчився. Звичайно, про якесь перфектне знання не може говорити, бо Покутівка ні моря, ні великої ріки не має.

Її мосьт і о. Захарій усміхнулися.

„Я ніччю ще ніколи не веслувала,“ сказала дівчина. І звертаючись через плечі до матері додала. „Я-б також колись ясним вечором або ночою повеслувала, мамо. Се одно я не пробувала. То мусить гарно бути, але й лячно. Мамо, ви чуєте?“

„Чую, Єво. Ти доволі в днину бродиш, то в ночі тобі краще в исплятися.“

Єва розсміялася легко.

До дверей застукала служанка. До єгомостя прийшли люди з потребою й просять, щоб вийшов.

Він се вчинив.

І її мосьт піднялася з місця. Юліан поглянув на свій годинник. Єві припала задача провести його по саді і показати, що краще в ньому, овочі й т. д., а вона йде, щоб постаратись о підвечірок до котрого попросить обох у свій час.

* * *

Юліан і Єва подалися до саду. Вони пішли до нього через той ґанок, на котрім привітав його о. Захарій і котрий зберігав кілька цвітухих олеандрів і два або три зужиті фотелі.

За годину він мусів вертатися, сказав.

Єва зморщила брови.

Вона його ані одним словом не здержить. В них до нічого й нікого не силують. Се не є правдива гостинність. Нехай остане доки йому мило.

По лиці юнака перебігла легка краска і його погляд задержався на ній.

Вона відчинила фіртку й обоє увійшли впрост в зільник, котрий простягався перед чотирма вікнами двох кімнат. Одної, де пересиджував недавно й другої притикаючої до неї. Так що зі всіх тих вікон був вигляд

не лиш на зільник, але й у сад, в котрім губився зі своїми стежками зільник. Єва, одіта в ясній легкій одежі, з волоссям, що було з чола зчесане назад, а зверху трохи на задній частині голови, звязане частково великою монсовою кокардою, виглядала дуже дитинно. Однак до тієї дитинности стояли рішучо в суперечности задумливі великі очі й дрібна зморшка між бровами, коли мовчала, як се й тепер. Коли хвіртка за обома запала в замок, а він опинився поруч неї, вона сказала, що поведе його туди, де в них найкраще, де читає, або пересиджує, коли смутна.

„Се буває в вас?“

Вона глянула на нього, а коли стрінулася з його очима, в котрих пробився мов усміх, вона спустила вражено погляд.

Чому се не може бути в мене? І ви думаєте, як інші, що коли одна чка, то вже ніколи не може бути сумна?“

Ні. Сього не думав. Він лиш думав, що в кого такі добрі родичі, як у неї (так він чув), то той і не може мати багато причини до смутку. Дальше він не думав. Але коли він її тим вразив, то нехай простить. Він не вміє бути вічливим. Він терпкий і через те не вміє до смаку підходити. З малку на залізо вихований, найкраще від нього здалеку держатися, особливо паннам. Вона вислухала й лиш коло уст здригнулося в неї, мов там ховалася потайна струнка, й по ній вдарило тепер. Вони йшли хутко нездержуючись в зільнику, хоч він був гарний і повний барвної флори — неначе прямували до поважної цілі, аж опинилися коло одної білої поручевої лавки, а з тим і коло об'ємистого пня, давно зрубаної липи. Тут станули.

Тут вона звичайно читає, або вчиться зі своєю вчителькою п-ю Др. Емі. Вона приватистка гімназії. Др. Емі сидить на лавці, а вона на пні. Коли буває строга (а вона нею вміє бути!) вона зсувається з свого пня до її ніг і випрохує прощення доки та не подобріє й не всміхнеться. Але в дійсности вона ту Др. Емі дуже любить і шанує. Вона образована, самостійна й лише поки що без посади.

„А тепер послухайте, пане Цезаревич, що я вам скажу. Але сядьте трохи на лавку. Ми довго тут не задержимося. Я присяду на свій пенёк.“

Він вчинив, як бажала.

„Чи ви собі пригадуєте, як я була у вас з батьком подякувати вам за ваш вчинок що-до нас?“ Вона глянула допитливо на нього.

„Ви були собі через нас так сильно скалічили руку. Вона була повна крові. Я се ніколи не забуду. А я вам не могла подякувати, ви не знаєте, як я опісля дома вночі по тих відїздах плакала. І жаль було мені й соромно і я носила від тієї хвили гірке каяття в собі. До того я чомусь не вірила в те, що ви прибудете коли будь до нас і я буду мати змогу свою провину направити.“

Вона шукала його очей, але він ховав їх від неї. Що мав відповісти отим великим, допитливим, чорним очам з під таких самих брів? Що та „нечемність“ з його сторони, коли се була „нечемність“, тяжіла в його душі чорною точкою?

Він не отворив уст. Все одно, що собі подумає.

„Я мала вас якийсь час заєдно перед очима. Бачила вас блідим з перевязаною рукою й раз усміхненим: очевидно се з мене. І той усміх держав межу покоренню. Я мала жаль до вас, Пане Цезаревич“, додала нараз живо впрост; „Подайте мені нині вашу руку. Ви мені може й життя врятували — хто се знає? Іноді бувають чуда, каже моя бабуня.“

Вона стиснула її своїми обома руками, а опісля обертаючи її, задивилася на її долоню, наче шукала там за чим то. В тій хвили вдарилася йому горяча краска в лице, він вирвав руку і в слідуєчій хвили стояв вже на ногах.

Вона злякалася.

„Я хотіла бачити, чи остався слід на долоні,“ сказала, а ви думаєте, що вам щось злого зроблю?

Її уста були бліді... й через хвилю вона майже з жахом дивилися собі в очі.

„Простіть, коли я вас перелякав“, сказав він „я не звик, щоби мені хто на долоню дивився. Людська долоня, як відкрита душа, сказав оден значний психолог. Я вихований на Ковалю, вижидаю від життя залізних молотів, як личить мужчині. А така несподівана обсервація змішала мене. Взагалі, будьте ласкові, не згадуйте мені ніколи більше про мій незначний вчинок.“

Вона поглянула зчудовано на нього й на короткий час наступило між ними мовчання. По часі вона перша перебила його. Чи він і його сестра, котру тоді в робітні пізнала, лиш двоє у своїх родичів?

„О ні!“ В нього гурт сестер. І всі вони держуть гарно з собою, любляться.

Єва задумалася.

Вона не може собі уявити, як се є — мати сестри, або брата з котрими можна любитися. Вона звикла, що всі, хтоб не був з її родини, лише її одну люблять. Але її з тією любовю всіх не дуже вже так добре. Її иноді з нею як з золотим тягарем, як кажуть. Кожне дрижить над нею й вона мусить, ніби та невільниця, заховуватися, щоб всіх собою вдовольнити, без огляду, чи їй добре з тим, чи ні. Хоровитий батько за єдно в трівозі, що й вона мусить колись на його хворобу занедужати, мати дрижить над нею, не дає нічого до рук взяти, бо вона одна чка... Особливо що до науки, щоб не „переучитися“ а там ще є в неї й бабуня. Ох та бабуня. Дівчина зітхнула з повної груди, зморщила брови й поглянула далеко вперед себе, мов побачила там щось жахливе й прикре. Вона бабуню дуже любить і бабуня за нею пропадає, але бабуня — вона урвала й недокінчила речення.

Завваживши, що він не звертав своїх очей з її лица, мов вижидав якогось пояснюючого закінчення, додала: „бабуня не щаслива“. В тім річ і через те вона буває иноді сумна.

Коли вона, бабуня, має знов свої хвили, де стає щасливою, то тоді буває така несказано ласкава до всіх і мудра, що ніхто її в доброті серця, мудрости, благородности й характеру не перевищає. Сказавши се, вона встала живо.

„Тепер підемо далі“.

Він поглянув на свій годинник і на дівчину й пішов мовчки за нею. Її несподіване поведіння з його рукою, відобрало йому наче рівновагу. Він не знав, як вести розмову і його гадки опинилися коло своїх сестер. Ви дорогі, вірні за хмарами білого полотна, що знов за кроснами при килимиках, що се за дівчина отся, котра не розуміється на любові між сестрами й братами? Він не розуміється на таких; пів дитина, пів доросла, учениця... з словами поважними, а одна, — що ти за одна, Єва?... Ех! Вона мов ясний мотиль двигалася граціозно, майже нечутно з місця на місце перед ним, вказуючи то якесь особливе овоче дерево, то знов якийсь

заграничний куш, або квітку плекану нею, та на гнізда на дереві, котрі стерегла очима — аж опинилися перед двома березами, ростучимн так близько коло себе, що сказавбись природа уставила, в виді білої деревини, близнюки. Тут висіла меж ними на сильних шнурах гойданка.

Нехай він сідає, попросила, звертаючи до нього любо усміхнене обличчя. Вона його поколихає. Ні. Вона нехай сідає, він здатніший до колихання, чим вона.

Вона заперечила головою. Часом вона любить, як нікого на всьому нема на гойданці сидіти, про ріжне думати й мріяти. Але тепер підуть даліше, він-же небавом хоче вертати.

Так.

Обіцяв Едвардові „не засиджуватися“.

Вона хоче йому ще несподіванку зробити заки відійде. Сказавши се, глянула на нього.

По її стрункій, молодій постаті зсунувся його погляд і здивався з її очима. Гу, як вони розбіглися, ті молоді очі. Але він остався спокійний. Мовчав, як попереду. То лиш вона, вона була така, що хотіла зараз кожному щось гарне, надзвичайне враз і сказати і вчинити. Така вже в неї була вдача, чи скоро пульсуюча кров, що — коли що маєм робити — робити скоро без намислу, добре воно, чи ні.

Чи він завше такий?

Мабудь. Бо от навіть не обізвався, лиш очима поглянув. Дійшовши широкою стежкою аж до кінця саду, вони спинилися перед високим парканом з міцною фірткою в нім, що була на замок зачинена, а недалеко неї знаходилася знова якась лавочка. „Тут також добре сидіти й може найкраще, бо найспокойніше“, перервала дівчина мовчання. По над парканом, що здавався тут чи не вищий як де инде, здоймалися взнеслі високі верхи лісових дерев... дубів і інших. Густо, темно, рівно. Єва вдарилася раптом в чоло. Ох, і забудько ж з неї! Кликнула. Ідучи в сад, забула ключ від отсеї фіртки, в парконі взяти. Нехай він буде добрий, пожде хвилинку, вона побіжить по нього й вони підуть по-за сад. Юліян не відповів, але натомиць змірив очима висоту паркана й сказав, що наколиб вона не боялася, він би її пересадив на другий бік, а потім за нею й сам перескочив. Так пішлоб ще скорше. Та вона не згодилася на се. Розсміялася й сказала, що краще побігти по ключ, чим тратити час з гімнастичними вправами. Нехай він собі лише сяде тут на хвилинку на лавочку, або закурить, а вона вмить назад з'явиться. І ледви що се вимовила, як вже й щезла з його очей. В його лице вдарила краска. Вона не відбігла далеко, коли за спиною почула, мов вихор, нагінку. Се він був. Не хотів ждати. Заким годна була оглянутися, він вже зрівнявся з нею. „Не біжіть — я ключ сам принесу“. Вона не відповіла, а гнала далі.

Та помилилася, коли думала, що він її послухає. І не спам'яталася, як він несподівано здержав її. Він сам принесе ключ. Невже-ж не схотять йому повірити його. Гм? Він стояв ще близько неї і глядів через хвилину, усміхаючись, на неї,

Нехай вона простить, що він її здержав, — але — Вона стояла ще повна задихання від скорого бігу. „В мамі ключ!“ перебила вона змішана, зморщивши брови й завернула назад в гліб саду.

Він віддалився й за недовгий час вернувся з ключем. Відімкнув сильною рукою фіртку, а відмикаючи спитав: „Що там таке цікаве за сею фірткою? Захована тайна в лісі? Рай? Пекло? й підсунув брови усміха-

ючись. Їх обох щоки горіли ще від бігу. „Самі побачите. Може рай, може, пекло, як хто що відчує, або уявить, а може й таке інше“. Він поглянув на неї допитливо, а вона пояснила. „Може й таке інше, що вабить і губить“. Так? Тоді треба не аби з якою розвагою вступати. Та побачимо. „Ви кажете вабить?“

Так.

Така сила. Не така, приміром, як алкоголь, а все одно згубна, бо приманчива. Ліс і вода мають свої уроки, як людина й так само приваблює. „Але ліс і вода то природа, а ви говорите про алкоголь, а він-же не природа“, закинув він. Але людина — природа й тягне до алкоголю, й тому вони собі противники. В декого об'являється наклін до алкоголю так само, як і диспозиція до деяких недуг, сухіт, сердечних хоріб і ин. Вона собі то все так до одного зводить. Може помиляється. Нехай він не сміється, але вона стоїть саме тепер на точці, як кажуть, критичної обсервації свого душевного я. А що вона свою бабуню... над вс любить... то... тут урвала. Юліян не розумів дівчину, здвигнув мовчки плечима, але з його обличчя зник усміх.

„Ви мабуть багато читаєте?“ Спитав і його погляд спинився на ній. Так оскільки лише можливо попри науку. По укінченню середньої школи вона хоче йти на медицину. Все ж таки лікарі багато дечого можуть...

На медицину?

Так. Ради бабуні, котру вона дуже любить. Він все ще дивився без розуміння на неї.

Філософія відповідніша для жінок.

Так і батько каже. Але спеціально їй треба на медицину.

* * *

Вступили врешті по-за фіртку.

„Тут справді, як у раю“, кликнув він вдарений красою старого ліса.

„Як у казці“, поправила вона й усміхнулася вдоволено, поступаючи перед нього. Лісовий холод обняв їх і, мов відразу, переінів на інших. Він відкрив голову, відгорнув волосся з зіпрілого чола, а вона, задержавшись на часок, відітхнула глибоко. В тій хвилі, здавалася ніби зеленим світлом облита.

Вона тут певно часто буває, що дня. Не так? Спитав і схилився над нею, коли не відповіла через хвилину. Була, видимо, перенята ще попередніми думками.

Як часом...

Иноді вона дійсно боїться в гліб ліса сама заходити. Як уже перед тим спімнула, чоловіка може блуд обхопити. Кажуть, додала поважно, кладучи на послідне слово натиск. Вона боїться, що не опрешся... тут урвала.

„Блудові?“ спитав.

Так. Що в неї не стане доволі сили довго не боятися.

Чим хто більше боїться, тим легше підлягає тому. Ліс, кажуть, має свою невидиму силу, що манить і відбірає відвагу чоловікові, коли він пуститься сам один в його глібінь. Вона це чула ще малою від своєї бабуні й не хоче того на собі зазнавати.

Він, як і перше, мовчав. Роздивляючися йшов поволі, неначе б щось почало й на його діяти.

А він не чув ніколи щось подібного.

Він звернувся до неї, обхоплюючи її великим неприсутнім поглядом.
„Про блуд?“

В те що вабить до себе, вкладаючи людині тугу й несупокій в грудь, котра викликає враз жах, а й миле почування, й він іде, йде за тим наче сонний — доки... „Доки?“ спитав він і станув.

„Доки або не визволиться з його чару — завороження, або не згубить себе.“ Вона указала на чоло.

„І ви вірите в щось таке? Він на раз усміхнувся весело.

Коли я сама в лісі, тоді воно приходить мені на думку. І гарно мені в нім і ляжливо... що тоді робити?

Ви глузуєте! кликнула нараз болізно, побачивши, що в нього усміх не щезав з уст. Коло її уст здригнулося боляче. Струнка коло них була вда- рена. Ніхто не хоче її поважно розуміти.

Юліян схилюся над нею переляканий.

„Скажіть, ради Бога, відки ви таке берете?..“ спитав.

„Про вас говорять...“

„Про мене говорять, що з мене буде колись добра партія, впала йому роздражнено в речення... а може й це й те, що я екзальтована... мотивуючи те посліднє, що я одиначка.

В тій хвилі... вмовкла.

Перед ними опинилася служниця й попросила до підвечірку. Хутко по тім... Юліян попрощався.

Молода Єва дивилася якийсь час за ним... а відтак вернула... в сад. Фіртка в паркані остала не зачинена... й треба було ключ забрати.

* * *

Коли в тиждень знову зайшов, пішли, по так званій „вступній балач- ці“ з родичами, знов у сад. Ішли якийсь час мовчки.

„Давайте, панно Єво, підемо шукати „блуд“ в двох“, промовив він на- раз весело. „Я здоровий і сильний; як що нас нестане або блудне, хоч би й як приманчive та страшне, стріне — в мене є відваги й сили за двох. Я підйму вас високо, високо в гору, мов смолоскип і буду так лісом не- сти, аж не вернемо до дому. Хочете?“ Він окинув її щиро очима. „Ну, як не тепер то другим разом“, додав звістно. „Я ж ще буду заходити до вас. Поставмо собі за ціль поглянути „блудові“ в очі“.

Вона похитала головою і усміхнулася легко.

Не знає. В кожному разі сьогодні ні. Оцей ліс дуже великий і тягнеть- ся аж до границі чужого села. Глибина ліса мовчалива, й вона причиня- ється до того, що викликає в чоловікові жах, і таке на яке чоловік в сво- їй хаті, чи в ясній добі не впадає гадками.

„Так ми розрушимо мовчання ліса. Я один його не боюся, а над вами буду сторожити, мов над чародійною квіткою, що дає щастя. На те спу- стіться“.

Вона поглянула йому вигрибущо в очі, а по хвилі сказала: „Може. Може й підемо колись.“

На раз він обернувся обличчям до глибини й гукнув з усеї сили, „Єво!“

... Єво... відбилосся з котроїсь сторони, не то з помеже верхів дерев... не то з боку й втихло. Він поглянув в її лице. Її очі були велико відчи- нені й слухали. Вона поклала палець на уста й шепнула:

„Здається на землю впало.“

Або між галузям повисло...“ відповів так само пошепки, мов лудосхувався з лісової глибини кроку. Але жаден крок не зближався. Тишина панувала навкруги них і мов противно неначе чогось і собі вижидала.

... А тепер нехай вже йому по щирости скаже, хто був саме той найголовніший, що їй такі чуда в головку й груди вложив.

Її погляд пішов по нім.

Вона. Бабуня. Вона нещаслива й час від часу переживає страшні хвили боротьби з блудом. І все він бере верх над нею. Як би він знав, При тих словах вона заслонила лице й прошептала: „Будучи її внучкою. що подібна не лиш з поверхности до неї... може також колись...“ і не договорила.

Коли він лиш дивився мовчки зачудовано на неї й далі не питав, вона стала инакше говорити. Про ліс, дерева; з'окрема про бурі в лісі, про ліс в ясний соняшний день, в місячних ночах про твір ліса, пташку його, гадву, яка то тут то там над берегом ставу час від часу указується й вигрівається на сонці, вховуючи безшелестно в воду — й замовкла.

Він похитав головою. І не сподівався він в Покутівці з уст гімністички почути Він цілком зчудований.

При тих його словах покритися її личко гарячою краскою.

Зміщалася.

Другий раз він цього з її уст не почує. Добре!

Се „добре“ було таким голосом сказане, неначе йому хто несподівано гарячий ніж під серце встромив.

„Панно Єво!“

„Що?“ Вона стала поважна, й неначе перед його очима виросла.

„Бачите який я? По раз другий я...“

„О... нічого... скільки голов... стільки й гадок“, відповіла.

мовчки пішли далше

Нараз сталося щось несподіване. Він опинився перед нею, мов вкопаний і сказав зміненим голосом: „Панно, Єво, усміхніться!“

Дівчина глянула з переляком на нього.

„Я вас прошу“.

Вона похитала поважним заперечуючим рухом голови.

„Ні.“

„Я вас прошу“.

„Я не можу. Ви глузуєте“.

„Ні. Я цілком поважно прошу. Як свою сестру, усміхніться!“

Вона глянула вдруге в його очі й опустила погляд.

Вони в нього ждали, були такі повні несказаної чистої щирости в тій хвилі й просили.

Вона мимо волі усміхнулася — а з тим і на його гарнім, молодім обличчі указався, мов соняшний промінь, усміх.

„Дякую“, сказав коротко. Якийсь час ішли не промовляючи до себе жадним словечком, віддалені о крок від себе, мов двоє слухняних дітей, висланих кудись матерю, кожде з своїми думками з'окрема.

* * *

Був поважний й лише час від часу спинявся його погляд на ній неначе взяв її від хвилі, як заговорила про силу „блуду“, під свою мужеську опіку.

На раз вона кликнула: „Глянте, пане Цезаревич, глянте тут — тут!“ і показала рукою направо. Тут, де росли густо дерева, дуби, береза, граби й вільхи, заблистіла проти сонця, що клонилося жевріючи — вода ставу. Обое направилися туди мовчки.

Він доглянув воду.

Сонце, здавалося, утікало перед ними між деревиною. По разові кидалося їм золотими клаптиками збиточно по ногах, колінах, там знов просто в обличчя, на груди, там на плечі доки не опинилися над самим берегом ставу.

Лежав розкішний, темнозелений під берегом ліса й в хвилі непорушно спокійно.

Вона глянула цікаво на юнака й по її устах загравав любий й триумфуючий усміх. Що він каже про став на отсім місці?

„Рай“, відповів коротко. Коло густо виростаючої трощі, що буйно затягнулася недалеко берега, заслоняючи собою парохіяльний паркан, лежав невеликий човен,

Се її човен. Сказала, мов рекомендуючи йому якогось свого доброго товариша. „А там далеко... на противній стороні берега бачите? Се човен... і вже більший... панства Гагів. Пізнаєте?“

О так. Вже поорієнтувався.

Чи вода глибока неприманчива? Коли вона сама приходить сюди по якімсь, гніві, чи зворушенню, то їй так мило й вона успокоюється. А п-ні Др. Елі, противно, не любить воду. Називає її „Unheimliches element“. А знова бабуня заходить так як і вона сюди, лише крадькома, аби родичі не знали... й ніхто й зі слуг не знав, не слідкував за нею. І тут вона висипляється. Тоді вона сторожить над нещасливою, щоб та не скотилася часом у воду... водяний холод... її з блуду опритомнює.

Юліян поглянув, як не давно, поважно на неї, але не сказав ні слова.

Став тягнувся у всій свій величені по під ліс, а коли сей скінчився, відслонив вид на поля. На деяких пишався ще золотистий хліб... деякі загони перемінилися в стернину... а все було рівне... рівнесеньке... й зливалось... ген в далеччині з небозводом.

Обое стояли й гляділи мовчки на воду. Обернені вже спиною до ліса, мали, крім виду на став ще й впрост перед собою за ставом, хоч і далеко, вид на сільську дорогу, що бігла паралельно, ніби здоймаючися незначно вище нього..., в інші сусідні околиці, а він... десь чим раз більше, як здавалося, звужався й зник.

Вони вернули берегом і лісом до дому... зачиняючи щільно фіртку за собою.

Заким вийшли з над берега ставу й ліса — Юліян сказав: „Ви певно маєте й тут десь своє улюблене місце“.

Вона притакнула головою.

Де саме? Він оглянувся... тут, або там? Або там може... там, де лавка? Я її саме аж тепер відкрив“.

На однім з тих... недалеко лавки... коло неї бабуня висипляється.

Близько берега — неправда? Троща все закриває. Як живий параван.

Тут повинна десь недалеко гойдалка висіти — сказав він знов, мов не-притомним взором. Звернена в глиб ліса... й глядіть... тім казкам в вічі... які тче і виявляє ліс.

Вона дивилася на нього без слова...

Він пішов, ледви подавши їй руку.

Вона так само мовчала. Ніколи не виявляла просьбу, щоб приходив, а він нічого не обіцяв. Лише коли, здавалося, минув якийсь час і надносив з собою... тугу... й порожнечу... він з'являвся. Тоді не бачили ні родичів, ні нікого іншого між собою... лише подавали собі руки і йшли в сад. Він став їх обов'язком, їх сумлінням і там розворюжувались їх язика,

* * *

В дві неділі пізнійше настала сльота. Дощ падав безнастанно грубими краплями й зсувався з дна на день і по шибках. Він полокав деревину по садах і лісу, розмокав стернину й не хотів уставати. По ночах хлипав, бився з вітром, а в днину сік. Так вже чи не третій тиждень,

Одної такої сірої днини по обіді, коли Єва сиділа при вікні, й дивилася, дожидаючими очима, не ліс, котрого найвищі дерево гнулися й подавалися, куди їх вітер силував, як з нього, а може ще більше і з ставу, здоймалися легкі мраки, воліклися кудись сірим серпанком і не вертались і нудились. О. Захарій перебував в своїй канцелярії... її мость зі слугою... в амбарі... де млинковано збіжжя на свіжий хліб і тишина стала грізлива.

Сидячи так, мов потонула всією душою в погляді мраки, зачула раптом тупіт коня, а майже рівночасно майнув перед вікном якийсь їздець і щез.

Цезаревич!

Вона жахнулася й погнала до своєї кімнати. Се сталося так скоро, так несподівано, неначе хто вдарив п'ястком в шибку — а сам втік. Краска, що загоріла на її блідавім обличчю миттєво зникла, лиш раптовий переляк потряс нею, а в серце ніби молотом вдарило,

Ще воно товкло сильно... ще чуло себе... ніби не електричних спружинах а відтак відітхнула й протерла чоло, стиснула уста, сперлася на крісло й ждала.

З притикаючих до її кімнати покоїв мусів кожної хвили вдарити й голос. І справді:

Вона не помилилася. За хвилин кілька зачула голос батька, а за тим і голос Юліяна Цезаревича. Дзвінкий, свіжий, і, як їй здавалося повний чогось такого, що задрожала „як вівця“, сказала собі й викривила молоді уста.

Його голос з батьковим мішалися. Його голос з своїм „чимось“ був так далеко від всього того що було тут,

Панна Єва вдома? „питав він“.

Так.

„Яб хотів на хвилинку й до неї, як можна“.

„Прошу“, відповів батько. Вона буде в своїй кімнаті.

Передте була в їдальні. Зайдіть, а я тим часом залагоджу справу для діди, в якій прибули.

„В якій приїхали“, повторився в ній голос батька.

„В с п р а в і“.

Юліян Цезаревич увійшов.

Чи то скоро їзда верхом нагнала йому краску в обличчя й надала очам яркйшого блиску, як звичайно, чи що інше... він видався їй крім того наче змішаний, ось він вставився. Чи бажала, чи ні, прийшов. Але дощ і таке інше спиняло... час так скоро збігає. Що вона поробляла за всю ту сльоту..? В лісі й над ставом не була, се само собою розуміється.

Але так. Читала? Чим займалася? Бо йому за всей той час „ніяково“ було, хоч все чимось займався. Він відгорнув волосся з чола, переїхав рукою по очах — сів і дивився через хвилику на дівчину. Була бліда.

Вона уникла його погляду. Він видався їй проникливим. Сьогодні боялася тих темно-сивих, чорно отінених поглядів.

Вона... час справді скоро мизав. Коли вона пригадає, що вже за три неділі має лагодитися до виїзду, щоб побирати дальші студії — їй не хочеться тому вірити.

Він підсунув брови.

Вона переїде в столицю?

Так. Так обрадили з Др. Емі й іншими професорами родичі. Вона мусіла там в де-яких вчителів побирати лекції.

Тому вона кине Покутівку,

І не буде їй жаль?

За чим?

За тим всім тут, в чім виросла, й що гарне. Хиба за лісом... за бабунєю... бо батько буде певно що тижня в неї... мати помиряться за господарськими клопатами з її відсутністю.

А за ставом?

Вона усміхнулася.

Вона й сьогодні була коло нього і вчора.

В дощі.

Іменно. Він посміється. Але що вона любить приглядатися воді, коли великі, особливо раптові, краплі дощу скачуть і тонуть в поверхні його, вона ходила над його беріг і приглядалася. Але не довго. Було надто мокро й під парасолею не вигідно. До того вона боїться саямандрів і водних змій, що їх хоч не часто, а все таки инколи видно недалеко води. В лісі було краще, так тихо, так успокоюче, лиш листки шелевіли між собою. Вона миловолі обняла руками одного дуба й притиснула чоло до нього. І було сумно. І скоро відти вернула. Ох... ні, ще одно додала усміхаючись і отворила якусь книжку, що лежала на столі при котрім сиділа. Нехай він гляне, що вона найшла.

Найшла? Що?

Чотирилисткову конюшенку. „Щастя зовуть його.“ І він то певно знає.

Знає. Хай сховає. Його сестри все ховали оттаке щось в молитовнику.

Вона зчудувалася.

Його сестри по старосвітські виховані. Моляться. Молода дівчина видивилася на нього побільшеними очима.

Дуже побожні. А вона?

Вона зігнулася почерез стіл і відповіла пошепки.

„Відколи я прочитала такі діла як Біхнера „Kraft u. Stoff“, і Дрепера я стала иншою... ах, пане Цезаревич, які були Греки й Римляне! Др. Емі знає чудово старинну історію. Які відмінні були їх ідеали від наших. Від теперішних. Я боюся, що з часом забуду і „Отче наш“; чого я не хочу. Я цілком на певно сего не хочу“, впевняла. „Особливо, коли бачу як иноді моя мати на вколінках молиться. А раз я навіть бачила, як вона хрестом лежала в церкві й молилася. Не знаю за кого молилася — чи за здоровля татунця, чи за її одиначку, щоб її вдалася по волі. Ні, ні,“ додала майже з переляком. „Ми не сміємо Господа Бога і Христову науку, як впевняє татунцю, занедбувати. Правда? Коли грім з страшним

лоскотом в супроводі блискавки вдаряє, — я скоро хрещуся. Чому так? Чи ми маємо в крові наказ? А греки й Римляне... Греки зробили гарне людське тіло образом совершенства, так, що доперва з того виробили образ бога, прославляючи совершенне тіло на землі, як божу істоту, що перебувала в небі й відти кермувала. Сей погляд, як знаєте, витворив і грецьку різьбу. Статуя, що була найкращою з усіх, мусіла певно з'ображати якогось бога, бо виражала безсмертний супокій, яким бог нас пере-висмає. Ах, скільки можна про них, їх ідеали, культуру й працю говорити. Я великий поклонник старинного світа, лише за мало про нього покищо знаю."

* * *

Єва держала чотири-листовий листочок „щастя“ в руках і слухала. Коли він скінчив, вона зітхнула.

Відтак підсуваючи йому листок через стіл сказала:

„Я поділюся з вами отсим щастям. Хочете?“

Він усміхнувся.

„Ні,“ відповів. Се її власність. Яке діло йому до того?

Щастя треба собі самому здобути. Що сам здобуду, то знаю, що моє.

Ну, коли він не хоче з нею поділитися щастям, яке вона знайшла на березі ставу, то нехай візьме його на пам'ятку свого побуту в Покутівці.

Він усміхнувся й похитав головою.

Він і сього не хоче. Але він зробить інакше з тими словами сягнув в грудну кишеню свого суртука й виймив звідти щось невеличке, завите в білий шовковий папір. То поставив перед нею:

Вона не рухнулася. Вона не знає, що там є. Він так само остався спокійний.

Вона гляділа на звиток і Євині очі... цікавість її побідила. Розвела обережно білий шовковий папір і зігнулася. Білий, як пушок, кучерявий, китайський гвоздик запишався перед її очима. А!... ну... і який вже гарний! — Ні, вже такий білий.

Вона підняла його й повела до носа й уст, подаючи головку трохи взад і упивалося запахом цвітки. І з двома білими вусиками в середині — „гадайте собі, пане Цезаревич“.

Він усміхнувся вдоволено. Відтак додав нараз: „Не знаю, чи побачимося ще.“

Вона змінила барву — й не підводячи очей сказала: „Як гадає, пане Юліяне...“

Він мовчки подав їй руку й вийшов з кімнати. Заким вона вспіла його здогонити — він був вже далеко й лише тупіт коня остався ще в воз-дусі.

* * *

За якийсь час зайшов Юліян знову на парохію. Застав лише самого о. Захарія вдома. Її мость виїхала з Євою й тещою в сусіднє містечко за справунками для хати й він очікував її тут. Попросив гостя посидіти з ним на ганку, звідки було видно на дорогу, на ціле обійстя й було близьенько — лиш на ліво — й до фіртки, що вела до зільника й до саду. Отже не-аби яке місце для контролі. Меже чотирма великими олеандрами, що пишалися по кутах просторого ганку в деревляних коробках, сиділи оба на старосвіцьких, вже на добре витертих, фотелях і розмовляли.

О. Захарій оповідав де-що цікаве з своєї парохії, з життя своїх парохіян, про процент „свідомих“ та знов „несвідомих“, їх відношення до властей, називав їх великими дітьми, котрих не можна самих своїй власній кермі полишити, щоб не накоїли собі якої біди, з котрої-б користали їх неприхильники. Доторкався також мимоходом і виїзду таких за море, що хоч і вернули з грішми, з зверхньою політурою, але в душі привозили ту саму некультуру з якою поїхали, били своїх жінок, запивалися і... оправдувались, що... мовляв: „Сам заробив, сам і пропив“... що кому до того.

Нужда й жадоба побільшити своє майно, чи сплacenня якихось довгів, витягає людей з своєї оселі в той новий світ, в котрім наш чоловік з'являється й відрізняється в тамошніх обставинах мов справжня тварина.

„Чого йдете до Канади, Михайло?“ спитав він одного, не дуже вже молодого, газду, що мав свою добру хату, невеликий шматок землі, жінку й двоє дітей і був чи не найзручніший робітник в селі, за яким всі рвалися. Він здохмив капелюх з голови, почухався й відповів: „Та я бачте вгомость, гадаю, що не слід сидіти всім на місці, де го родичі породили. Поїду на яких кілька років, попробую. Зароблю що — добре. Не зароблю — верну. Ідуть другі, то поїду і я“.

І справді.

Поїхав і за три роки вернув. Коли вернув, а люде розпитували про всяке й про подорож морем, він між иншим казав: „Коли нас корабель віз, то він не віз отаке, як то кажуть, „людей“. Ні. Він віз цілий оден край, в котрім нічого не було, крім нужди, лахів, голоду й плачу, а між ними був і я“.

„Ти не пішов з нужди, Михайле. В тебе була земля, хата й жінка, діти... Ти мав де й на чім заробляти“.

„Було“, відповів якомсь глухо, мов чим то провинився.

„І привіз гроша?“ спитав Юліян зацікавлено.

„Привіз“. Небагато їх там мав. Але й то пропив. За час як був за морем хата згоріла, жінка скоро по його повороті померла, а він сам тепер чим раз більше морально зуживається.

„Се Канада з нього зробила“, говорили чоловіки і жінки, бачучи як він иноді непевним кроком додому вертав, а капелюх з якоїсь досади аж на вухо зсував.

„Нема кого вдома бити“, говорили. Хлопців своїх порозганяв по службах, дарма, що ледви від землі відросли, та й сам став волоцюгою.

„А вам що до мене“?, відзивався, коли яке слово дійшло до його уха.

„Що? Я свій пан, свій газда. Як схочу знов поїду. А тепер я на своїм родиннім клапті, та на тім, що найшов. Хочете знати, що найшов? Гній і вас дурних, спутаних, що видять і знають лише те, що під ніс йому лізе. Йди мой оден з другим в світ, не ньоркайся тут — учися... але тут учися, а там... працюй... і аж тоді... вертай й говори. Моя Домна пішла за скоро в яму, я б ще раз туди вернув, де машини й гроші світ обертають. Ех, мой гроші, гроші... а ті машини... гадаєте ми варті щось без них“?

„Ади який розумний“! відказували знайомі й сміялися. „Розум лишив при машинах, а гроші хоч привіз з собою, але до Срулевого Дудя носить. А Дудьо лиш облизується, коли його здалека бачить, дарма, що Михайло кулаком відгрожується. Хитрий став за морем, але не розумніший. „Отче наш“ не вміє вже говорити; та ще й других посилає... гай, гай... свята земля... ми колись раптом... з під його ніг... виховзнеться. Та що чоловік без неї варта?“

„За тим щось є“ закинув Юліян.
Було-б, як-би була більша просвіта.
Так, просвіта й організація“.

О. Захарій притакнув головою. Але й боже слово нехай має своє місце в душі народа. Наука Христова не захитає його ґрунту під ногами... як не скріпить“.

Він замовк на хвилину, ніби задумався, а відтак додав:

„Я маю гарних людей в своїй Покутівці, добрі й не без охоти до просвіти й організації, це й є мені нагородою за мою працю між ними. Коли б лиш Господь здоровля дав... а то жию з дня на день... Роблю, що можу. Гадаю кільканадцять як виховаю таких, з яких вийдуть зразки культури... й я не жив дурно“. Він замовк і відотхнув...

Юліян сперся ліктями на коліна, опустив голову в руки й задумався.

Він чув кілька разів в дворі й по-за двором, що о. Захарій був так сказати б, ідеальним душпастирем, хоча може й оригіналом в своїм роді. Був без лакомства на матеріяльні здобутки... викладав дітям під голим небом христову науку, вчив їх любити й шанувати один другого... держати кріпко з собою, любити землю й поборювати брехню, хоч би яку дрібненьку, що їм дуже подобалося й инше.

Так його стадо йшло наче на сліпо в важних моментах до нього. Рівночасно одначе, як хтось з поважніших громадян оповідав, не менше ревно обкрадали й обманювали в господарськім керунку... як де лише була нагода. Він відносився до того, коли його про се переконано, як діткнений болючо батько хибним поступованням де-яких своїх менше вдалив дітей і без огляду на те старався однаково уморальнювати слабших характером, нарушених „чорними плямами“ — Як називав їх злі вчинки.

Її мосьть, що була иншого успособлення й поглядів від свого духовного, нарікала голосно й одверто перед своїми сільськими приятельками, газдинями та помічницями на невдяку тих або инших виховників, що не бояться Бога, свого доброго й чесного душпастиря — рівно Юди — за плечима кривдити; а та жіноча її ґвардія, вихована нею вже роками, що не менше була прив'язана до своєї духовної „мамки“, як та до них, кидалася по селу, мов розлючені оси й накликувала таку бучу на мужеську безсоромність за „чорні плями“, що, по недовгім часі їх акції, з'являлися тайком у о. Захарія літні ґазди з самими виновниками, що, намовлені ними, признавалися до своїх зловчинків, умотивовуючи причини їх сповнення, або як се було неможливо — винагороджували свого душпастиря иншим способом заподіяну йому кривду й просили прощення, щоб лиш сором не розходився по селу й далі.

Так. О. Захарій був поважний й цінний чоловік, був і проти нього наче батько. Він не жалував, що доля так чудно закермувала й звела припадком його з отсею родиною.

* * *

О. Захарій на часок замовк, опершися о спинку фотелю, між тим, як Юліян задуманий крутив папіроси, укладаючи їх рівно у свою папіросницю на пізнійше.

Здавалося, оба думали чи не про одно й те саме. О. Захарій неначе з журбою в душі, а Юліян поважно. „Отже Ви... як згадували мені не-

давно“, перебив мовчанку душпастир, „не рішилися ще справді до якого факультету вам забратися?“

„Ні“. Відповів сей“. Родичі бажають, щоб я йшов на богословя, між тим, коли мене богословя не манить. Батько мотивує, що воно дає най-скорше кусень хліба, мати хоче мене лиш душпастирем бачити, бо вся її родина походила з священницького стану“.

„Ваш батько з якого роду?“ закинув О. Захарій питання,

„Мій дід був військовим. Помер капітаном“.

„Ваш батько не є звичайний годинникар, як інші його товариші й професіоналісти“.

„Се так. Він потрохи, дивак, і свого роду філософ“.

„Його симпатію й поважання не легко здобути“.

„Чи був завжди такий?“

„Відколи я його як таким знаю, був все такий“.

„Отже з військового стану...“ сказав О. Захарій, мов більше до себе.

„Мій дід вчасне й несподіваною смертю помер. Моя прабабуня по смерті моєї бабуні а її доньки... й свого зятя, себ-то мого діда, жила в убожестві, щоб виховувати внуків. Енергічна й мудра, як оповідав батько, все таки посидала дітей до школи. Мій батько, хоч і як вчився добре, не міг скінчити середньої школи. Дійшовши до 7-мої кляси гімназії, взявся до професії, в котрій йому щастилося; оженився вчасно, став яким є. Похмурим, строгим, але з традиціями впаленими гордою прабабунею й невимовними засадами. Сестра його, моя одинока тітка, вийшла заміж за старшого й чесного чоловіка, живе глибоко в горах, і лиш рідко коли, а то раз в рік, в день його уродин, обзивається до нього або відвідує його. Як сам сказав, душа мого батька без тепла й чувства повна погорди. Особливо до слабосилля й прощання людських хиб, до всього, що м'якше, наколи-б де-які моменти в його життю, що зроджували в нього глибоке чувство...“

„Чудно“, відповів О. Захарій“. Коли ми дитиною терпимо, не маємо доволі вигріваючого сонця, любови її радощів — я не говорю тут про надмірний процент сього природного багатства — то любови батька і матері, а лише нормально ми затягаємо і сірість і в пізнійший вік свого ества. Ви казали, що ваша прабабуня була горда і енергічна, була невимовима... хто знає який вплив ішив від тої жінки на розвій його дитинної душі. Хто знає!“

Юліян підсунув брови в гору й дивився через хвилю, мов в зачудованню на душпастиря. Через його розум переволіклося щось мов спомин з якоїсь сірої давнини, в яку була й прабабуня вмішана й котрий то потонув в забуття і осталося йому в пам'яті — що буцім то хтось загнав собі „кулю в лоб“.

Так коли про те де що чув з уст батька, в кімнаті батька, де бавився дитиною на землі й розпитував пізніше молодим хлопцем в своїй матері, вона вмісто відповіді, погладила його по лиці пестливо й запевняла, що йому мабуть щось подібного снилося. А прабабуня не була вовчицею, лиш добра й спокійна й тулила його нераз до грудей... і благословляла пошепки, коли батько був надто строгий проти нього. Та проте він не згадував О. Захарію.

„Цезаревич“, вимовив нараз О. Захарій ім'я молодого чоловіка, наче пригадуючи собі щось.

Апостол черні.

(Повість, Продовження.)

Галі з Лопатинських — Бурачинській
присвячує

Авторка.

Передрук заборонений.

„Цезаревич“, а відтак стрівшись з поглядом молодого чоловіка додав: „я чув се ім'я колись в житті, але при якій нагоді; де й з чийх уст не знаю. Отже, з роду, мій пане Цезаревичу, ви з військового,“
„Так, отче“.

„Постать ваша, вигляд військовий, лиш кров мішана з попівською.“
О. Захарій при тім усміхнувся, а потім додав: „Не диво, що вас не тягне до попівського стану. Дарма. Але найважливіша причина якась, так сказати-б, мусить бути.“

Юліян здвигнув плечима. „Я думав про філологію, думаю про техніку, про такий фах, щоби мене не вязав до одного місця — але богослов'я мене оставляє цілком байдужним... В житті священника є багато сплячого, самотнього й багато середньовіковости.“

О. Захарій підняв руку: „Апостольського“ хотіли ви сказати.

„Нехай-би й так.“

„Але проте ви б все таки не були-б від того, аби не стати розсадником моральности між своїм народом.“

Юліян усміхнувся своїм гарним усміхом, наче говорив до дитини: „Що до того, то не відмовляюся. Вона має де-що за собою. Так приміром, я люблю природу. Ставши духовником, мав-би нагоду жити, жити посеред неї, бо на селі може б і не був так скований й з'обов'язаний всяким державним й приватним „великим сього мира“ (крім „консисторії“) в де-яких питаннях, особливо, де розходилося-би в інтересах народу. Я-б не жив безчинно. Та — чи

справді нарід такий, яким він тепер... з котрого то можна золото викувати — глибиною? Я боюсь, що — ні, отче.

О. Захарій зморщив брови, наче-б його хто болючо вразив.

„Народ без глибини?“ спитав і не сказав більше нічого. Лиш коли й молодий чоловік замовк, він по хвилі додав: „Наш народ є тою кляватурою, з котрої можна й муситься видобути звуки, котрі стали-б з часом укінченою штукаю людської духовности й творчости. Апостол черні мусить бути засадничим і творчим духом моралі, серця й ума. Мусить ним справді бути, наскрізь бути — не фарисействувати в користь особистих, егоїстичних цілей, чи не нище тої „черні“ між котрою живе й годується! — Ах, що ви ще знаєте, мій сину, що ви ще знаєте, що се є — бути справдішним апостолом народу й до того „правди й любови!“ З тим він і вмовк.

Погляд молодого чоловіка задержався через хвилину на поважнім обличчю о. Захарія, й йому стало нараз наче він опинився коло якогось святого.

Так через якийсь час. Відтак обізвався: „Я уявляю собі, що стан справдішнього апостола „черні“ нелегкий. Розуміється, я маю тут на увазі чоловіка, що з розвагою й з сумлінням рішився-б до того. Чи вам здається, отче, що в мені могло-би бути стільки безкорисного тепла й витривалости, як вимачає, або, що найменше, повинен мати апостол народа в собі? Ні, отче. Я вертаю до свого. Я чую, що мені треба такого поля до праці, в котрім я б міг цілком потонути. Маю виразне почуття, що міг-бим стати драматичним артистом, може ще й архітектором, або противно філологом. Про що инше не думаю. Але до теології я не здатний. Впрочім, „добав і схилився за-слонюючи очі руками...“, я не знаю. Я ще молодий. Я сповняв-би може функції душпастиря совісно, робив-би для народу, що-б міг, але далі... Я питаю, де та глибина в котрій би я міг пірнути до самого забуття і, впливши з неї дати своїй народности щось нове реальне?“

Ви гадаєте, що все новітнє потрібне народові? По моєму наш на-рід не доріс ще навіть і до того „старого, доброго, культурного“, що вже другим народам майже в кров перейшло, а наш поки що перетравлювати починає? Де йому зі своїм сирим, дитячим умом до новостей.“ Ну, але ви бодай отверті, й мені цікаво душу нашого молодого інтелігента пізнати. А про „глибінь“ — про яку ви говорите що... але я вам перервав.

Що ви хотіли сказати?

„Я хотів сказати, а радше спитати, як мені ту глибінь в народі віднайти, котрий, як ви лише іншими словами кажете, ще лише очима живе й безнастанно одного хісна шукає.

„Хліба“, пане Цезаревичу, се не можна йому за „лихо“ закинути. Се-ж перша умова до існування й в тім треба йому на поміч іти. Киньте „глибінь“ а просвіщайте його... почавши від тілесної культури, аж до високого розвою його духовности.

„Глибінь“ вставиться сама, бо вона не „геній“, як сказав Німець Гете, лиш природа. Подумайте про Шевченка, про Франка і інших наших „глибин“ — що вийшли не з іншої верстви як з „черні.“

Через хвилю настала мовчанка, Юліян... сягнув по папіросницю... а на ганку зблизився несподівано сільський листонош, і подав часопис і листець для панни дому.

О. Захарій спитав його, чи не відомо йому, коли був на пошті (в сусіднім малім містечку, може годину ходу від парохії) чи не вернула п-і Орелецька (власителька пошти) до дому. Вийшла з її мостею й панночкою ще зрання... й досі їх нема. Він думає, що може вони всі в неї... задержалися.

Ні.

Оскільки йому відомо... пошту для Покутівки видав панич експедитор... як звичайно... але більше він не чув і не бачив нікого... певно далі над'їдуть. З тим звітом віддалився.

О. Захарій не сказав нічого... лиш коли чоловік вийшов цілком з подвір'я, й він поглянув на свій годинник... спитав: „скажіть мені, молодче, чи таких є більше, що такої думки, як ви, себ-то що відтягаються... від богослов'я?“

„Ні. Я-б сього не сказав,“ відповів Юліян. „Що я говорив, говорив сам з себе й за себе.“

„Кажуть від молоді поступ ішов і йде. Який може бути поступ від тих, що ще самі незрілі, а може й зовсім буденні?“

„В таких разі мусимо мати лиш найздатніший процент на увазі. Се все сильні одиниці роблять, отче; бо буденність іде напонамацки... за голосом провідника.“

„Молодіж гарна, пориваюча зі своїм запалом... Але запал так само творчий, як і винищуючий.“

Тут о. Захарій замовк, неначе-б хотів все виявити, що важило йому на душі, лиш по якійсь хвилині мовчання зі сторони молодого чоловіка сказав, „що молодіж витворяє, може бути, добре й лихе, але наші простолюд поки що є ще лише матеріял, з якого повинен витворитися народ, а акція в тім витворенню вимагає також і сумлінних і просвічених... душпастирів. Але, судячи по теперішній молодіж... мені щось инше вважається.“

Юліян, поглянув на о. Захарія, відгорнув волосся з чола й замовк. Він не знав, що має думати. Чи отсей апостол перед ним був справді таким в душі й сумлінню, як виявляв себе? Чи була се лише його постанова намовляти молодь в ту саму область, в котрій перебував і може з якоїсь обави, щоб вона могла остатися з часом пустою, до чого, здавалося, закрюювалося, навертав і його туди. Хто там знав...

О. Захарій мов вгадав його думки.

„Ви ще справді дуже молоді, мій сину, й знаєтеся не багато на життю й людях.“ Він сказав се спокійно з усміхом на устах.

Юліян легко спалахнув.

„Після запевнень де-яких авторитетів з державного стану відомо, що нарід невдячний, і потребує або Христа, або надчоловіка між собою, щоб з ним зносився й не став жертвою його темноти й з того виникаючих дисгармоній.“

О. Захарій не обзивався.

„Добре було-би передовсім і себе самого спитати, кільки в нас

тієї любови до народу.“ Тут Юліян здержався на хвилику й поглянув наново на душпастира. Чи не заопонує він йому?

Але ні. Сей мовчав і притакнув головою.

„Ті вї любови, отче, про котру кажуть і пишуть, що вона „змиває ближнім ноги й служить їм. Крім того треба собі також бути й того свідомим о скільки й в яким відношенню стоїмо ми самі до Царства Господнього.“

„Я з вами згоджуюсь, пане Цезаревичу,“ сказав душпастир з якимось, як здавалося, внутрішнім вдоволенням. „Ви говорите, як з книжок. З вас виробився-би з часом не аби який проповідник.“

Юліян, як перше змінив барву, виїняв наново папіросу й закури її. Але не чинив се довго. Потягнув кілька разів і кинув її позад себе на подвірря,

„В сій хвилі не говорю з книжки, отче. А — хоч-би. То чи книжки не пишуть люде? Не черпають їх зміст по більшій часті з життя? Вони-ж на те й пишуть, щоб ми їх читали й розуміли, та до життя, що ліпше пристосовували. Відносно до моєї особи, я скажу лише се на сю тему, що не доріс до праці між народом в тім змислі. Вона мозольна й поважна й без поваби своїм характером для мене.“ „Ви ще молодий і можете в собі помилятися,“

Юліян поглянув на о. Захарія. В його очах щось загоріло.

„І ще одно, отче, до чого признаюся отверто. Я за гордий зі вдачі, за неподатливий, щоби бути, як от приміром ви, як оповідають про вас; вашу терпеливість, безкорисність, непохитну віру, добрі людські прикмети й те, що з зерна, котре засіваєте, мусить колись лише саме добре зродити. Ви!! — О. Захарій перервав раптом дальшу бесіду на сю тему наказуючим рухом мовчання... й спитав: чи він, Юліян, говорив коли зі своїм батьком подібно?

Ні. Не завзивав його батько ніколи до виявлення своїх поглядів у тім напрямі. Він привик мовчати, а може мовчання й унаслідував по батькові. „Що я з вами так отверто говорю, ви самі винні, шановний отче. Мені здається, що перед вами мусить кожда душа сама відкриватися.“ Він замовк, але не відводив очей з обличчя душпастиря. По лицю сього перебігло мов легкий смуг притаюваної доброти, але й він не обзивався.

Відтак перебив мовчання... „Кажіть ще щось, молодий чоловіче, бо я знаю, що вже скоро до нас не зайдете.“

Юліян змішався,

Я прийду, чому-б ні. Не можу собі навіть і уявити, що, пізнавши раз ваш дім, можна-б сюди й не приходити. О, отче,“ вирвалося йому вслід за тим з уст. Він так прагне дальшої науки, не лиш одної фахової, але і иншої позафахової, бажає пізнати світа, того великого, культурного світа, з своїми творами чудес, винаходів, людської руховності й штуки, котра ублагороднює душу, поширяє горизонти і, як кажуть, дає самоті духовну насолоду в життю. Йому здається... що кожда днина, котра тепер минає... є для нього ущербком на будуче.

О. Захарій усміхнувся.

„Не бійтеся, мій сину. Нічого з перед себе не втратите. А може

навіть і побут в Покутівці дасть вам колись пізніше кращі моменти, щось милішого, бо..." й тут він перервав і вмовк.

"Бо що до шляху." на який я маю вступити... то він мені сам укажеться," докінчив Юліян. Йому ще час два роки до того. Він їх перебуде правдоподібно за границею і аж відтак на „шлях," будь він в верстві інтелігенції, селян, робітництва, чи на лоні природи — будь в рядах війська — се останнє слово вирвалося йому з уст, наче-б чиясь не видима рука кинула йому його на уста; й тут він на мить урвав. „Воля й непохитна постанова доводить не одного до цілі."

Він протер чоло, наче відсвіжив себе тим, відітхнув і піднявся зі свого місця. Йому час до дому. І часу забрав отцю. А там і сонце клониться до заходу. „Але тут у вас, отче", додав, як недавно, з теплом і оглянувся, роблячи з простягнутою рукою рух, ніби обіймав цілий виднокруг, з враз сидячим проти себе о. Захарієм, що в тій хвили так погідно й з щирим заінтересованням слідив за кожним словом і рухом молодого чоловіка.

Тут все таке мирне, повне якоїсь гармонії і безпеки, що будить щось досі дрімуче в нім, незнане й перетворює на моменти... Ах, він сам не знає в що й — що тут зовсім інший світ... кінчив спішно, мов здержував себе, щоб не зраджувати якусь мягкість, котра намагалася перебитись наверх, а за кртру міг-би соромитися.

О. Захарій усміхнувся своїм лагідним усміхом, котрий однак все таки, наче проти його волі, уклався в сій хвилі якось сумно.

„Могло-б ще инакше бути. К р а щ е", сказав тронутий, між тим коли погляд Юліяна полетів по над головою отця, дальше за обійстя парохії.

„Хочете вже йти?" спитав о. Захарій і піднявся й собі. Його погляд полетів, рівно Юліянового поза господарські будинки за обширне подвір'я на дорогу, що велася біло, ясно між зеленими левадами а й дальше, а відтак не стрівши на ній нічого, вернув стурбовано назад. „Ідіть і приходіть знов, сказав, подаючи руку молодому. Ідучи може стрінете там де моїх. Перекажіть, щоб й скоро вертали й нігде не поступали. Правда, мали доволі орудків залагодити в місті, але все таки повинні вже в дома бути. Та коли їде з ними моя теща, то воно все так буває. Бачите, сину. Кожда хата має свою чорну хмару. Так і моя. Але йдіть, мені також треба до своєї праці забратися. Завтра маємо більше свято і я все люблю до проповіді приладжуватися".

Юліян обіцяв передати його бажання паням, коли стрінеться з ними і опустив парафію.

Вертаючи сільською дорогою, застановлявся, через що о. Захарій допитувався його, чи не вступить до семинара й хоч і не домовляв до богослов'я, але й не підпирав його нехіль до того стану.

Та недовго задержували його думки при тій точці. Його око полетіло по дорозі, по полях, де люде укладали з клань снопи збіжжя на фіри й відвозили до дому. Сонце вже жевріло на заході й над лісом сліпило око.

Через хвилику він глянув туди, відтак зняв капелюх і пустився спокійним, рівним, наче військовим, кроком вперед. Воздух був чистий, повний запаху зі свіжої стерні й ледве помітний вітерець овів його чоло, очі й щоки.

Він згадав Єву.

Як чудно все зложилося. Судьбі захотілося, щоби молоді коні о. Захарія сполошилися, щоб він їх здержав, боровся з ними від чого ще й понинішній день остався на правій долоні, лиш йому відомий, знак, — що „спас“ подорожних, з чого вийшли запросини, а будучи в дворі, зайшов хоч не хоч до них.

Які добрі були вони всі для нього, почавши від батька, матері і... і — які ввічливі. А і як противно було йому сюди заходити вперше, а як і змінилося все на інше чудно...

Так. Несказано добрі. Передовсім батько, душпастир, мов постать з біблії його всюди зустрічала й німо добром благословила, коли вступав лиш в їх хату. Огортало його в ній щось шовкове, любе й він там справді наче на той час перетворювався. Його єство наче відслонялось супроти чогось. Так. Там був чимось відмінний світ, а все таки рідний. Інший, як дім дідичів і — дім родичів.

Родичів? Та що се? Прокинулась в цій хвилі погорда до хати своїх батьків? Соромився? Щезла вже любов до тієї хатини, де панувала жіноча праця мовчазно, невтомно, під руками його золотоволосих сестер, яких матір мов освячувала своїм усміхом доброти й благаючим поглядом, видержувати те, що йшло від непривітних життєвих обставин і їх батька, невмолиме, суворе, строге, примусове.

По його молодих устах перебіг сумний усміх, він похилив голову й потонув у думках.

Нараз зі сторони ліса, гукнув хтось. Він здригнувся й поглянув туди. Се був Едвард Іанґе, що стояв на вузькій пільній дорозі з фельдштехером *) в руці... Й дивився в його сторону. Та пізнавши в самітнім мандрівникові свого вчителя й товариша, він спустив шкло, котре висіло йому через рамено... і обидва підійшли до себе.

„Я за тобою, бо не міг тебе діждатися. Дві години ти перебув на парохії. Що там взяли тебе може в який фамілійний полон?“ І при тих словах розсміявся.

Юліян легко зарум'янився.

Нічого подібного. Балакав трохи довше з о. Захарієм.

А прочі?...

Вийхали в місто, й саме отець мене просив, що, коли стріну їх по дорозі... що мало б де далі статися... переказати їм аби не вступали ніде, а вертали впрост до дому.

„То значить... ти будеш мусіти десь тут по шляхові блукати, щоб її мости й панну Єву... стрінути й бажання батька переказати“.

„Як стріну“, відповів Юліян, зморщивши нетерпеливо брови й замовк.

„Коли так, то ходім. Добре, що я далекогляд взяв з собою. Підійдім он там на той горбок, де ся доріжка завертає до нашої покутівської на право, а трохи далі на ліво й провадить до А., куди їздимо часом на пошту. З того горба видко на всі сторони. Там є й добре джерело. нап'ємося води, бо мені вже добре в горлі висохло, поглянемо по дорогах і будемо знати, бо час уже й до дому.“

*) Feldstecher-далекогляд.

Юліян поглянув на годинника й пішли куди означив приятель. Коли опинилися за час коло горбка, Едвард, що скорше втомився, як Юліян, ліг на землю як довгий, а Юліян, перекинувши його далекогляд на рамено, дивився якийсь час через нього.

Нараз обернувся.

„Ти добре сказав, Едварде. Все прегарно видно. І вони — їдуть. Я пізнаю по конях і фірмані“.

„Дивись добре, може жиди з товаром!“

І дідичівський син поглянув і собі через скло, „пізнаю, Pfarrtöchterlein, Pfarrtöchterlein“ і...

„Хто та дама коло її мости?“

„Не пізнаєш її?“

Юліян здвигув плечима.

Едвард сказав: „Се теща о. Захарія. Frau Orelecki.

Але бач! Pfarrtöchterlein не аби яку бутлю на колінах держить. Що се?“

Юліян перебрав скло й переконався. Едвард не глузував.

На малім сидженню проти обох старших пань, сиділа Єва й держала велику бутлю з чимсь на колінах. Едвард розсміявся збиточно. Може там морожене... але як і чим їсти:

Юліян оглянувся зчудовано на нього й віддаючи йому далекогляд сказав: „Вони вже зближаються — я йду до них“.

І справді. Брича зближилася до горбка, а фірман пізнавши Юліяна та панича з двора, зняв капелюх і здержав коні.

Юліян збіг до пань — її мости і Єви, котрі врадувані його несподіваною появою, всміхалися до його. Єва, не надумуючись, простягнула до нього праву руку, через що освободила з одної сторони бутлю. Та ледви що Юліян успів переказати бажання о. Захарія, коли зайшло щось нечуване. Старша з пань, пані Орелецька а радше „бабуня“, як її назвав Едвард, що не спускала бутлю з очей, скористала з руху привітання внучки, вирвала їй бутлю з лівої руки й, піднявши її сильними руками в гору, припала до її отвору жадібно й глотала з неї сивуху з такою жаждою, наче б перший раз в житті гасила спрагу.

Молода дівчина крикнула й майже рівночасно заховала лице на колінах матері, не звертаючи його більше до молодого чоловіка.

Її мость поступила инакше. Вона кинулась виривати матері бутлю з рук, але це оказалось неможливим. На той вид вдарив фірман коні сильно, що ті сіпнувшись пігнали далі, а Юліян остався й глядів з побілілим обличчям ще довго-довго, мов побачив примари між відіхавшими.

* * *

Звільна підійшов відтак до Едварда.

Сей бачив все й реготався... придавлено в себе.

„Чоловіче!“ кликнув Юліян, що не міг опам'ятатися зі страшного виду. „Що се?“

„Що? Тобі це тайна? Grossmütterchen Орлецька алкоголістка

Юліян наче без зрозуміння дивився на нього. Опісля, не сказавши ні слова, вдарився в чоло. Тому...

Без сміху й заміток, як звичайно, вернули оба молоді до дому.

* * *

По дорозі довідався Юліян, що пані Орлецька була жінкою одного Українця, почмайстра з гір, що хоч і сама з лиця негарна, та мудра, дотепна, з роду польського, вийшла за нього ради маєтку... й керувала ним, мов залюбленим гімназистом.

Коли їх одинока донька числила ледви 4 роки, помер батько.

Підчас жалоби й може вже й перед тим, пізнала ледви 24 літня вдова одного військового добродія, в котрого залюбилася так шалено, що коли він не звертав на неї уваги, сама йому освідчилася, ставлячи йому свій маєток до виплачення його довгів до диспозиції, що, здавалося їй, було йому найважливіше. Він хоча вдовець і як на той час, правда, в грошових клопотах, не прийняв її пропозиції, й вона з жалю, а може з де яких інших причин покинула — гори. До року по тім, постаралася о пошту в містині А. куди й перенеслася. Спродавши посілості по мужу, зложила часть капіталу в банк, другу в землю в А і Покутівці, умістила доньку кудись на виховання і... і провадила, яко молода, маюча вдовицю, бистроумна, дотепна й гостинна, доволі безжурне життя, уряджуючи різні забави з танцями при чаю й трунках і т. п. Добродушна... що підпирала не лиш вбогих різних націй — головно українців і поляків... і давала радо на різні добродійні цілі, без надуми, скоро їй лише о те предложено просьбу, з'єднала собі з часом в цілій околиці симпатію й прихильність, помімо того, що чим раз частіше бачили її на добре підхмелену.

Лихі язики впевняли, що молоді поштові експедитори давали причину до того не точним урядуванням своїм... другі, що за багато перебувала на самоті, інші, що з туги за донькою, котра лише через вакації перебувала... в дома, треті, що через поріжнення зі своєю значною родиною в горах, кожне знало щось іншого сказати.

Донька укінчивши чвоє образования скоро, бо вже в шіснацятім році життя, не остала довго в домі матері. Спори матері з нею, котра вдалася з поверховности й вдачі до свого батька, а може й причини з занадто частого уживання алкоголю, доходили иноді до гірких сцен.

Та лише до одного року повторялися вони між матіррю й донькою, доки не настав її кінець. Один молодий, поважний богослов, з лиця гарний, не менше симпатичний, зробив в селі Покутівці на відпустці з молоденьким і гарним дівчатком, своєю Орлецькою, знайомість, з котрим до слідуєчого року перед висвяченням і звінчався. Мати Орлецька справила донці гучне весілля... на котре була спрошена не лише інтелігенція містечка, але й дідич з родиною з Покутівки парохія й все, що було хоч по части того гідне.

О. Іван Захарій, бо се він був щасливим зятем пані Орлецької

уїмив собі настільки симпатію й повагу у дідича Покутівки пароха сього села, що коли okazałсь потреба взяти сотрудника, вибір з сторони того випав на нього, він зістав туди покликаний, де і остався по сьогоднішній день.

Пані Орелецька, чи як її селяне називали „Оремха“ не покидала своєї привички уряджувати „розривки“ й „тарочки“, при яких нагодах любила згадувати давні часи з їх забавами, особливо у великих панів, як, щоб не йти далеко, у вельможів Ганенгеїмів і и. де була ради блискучого становиська свого брата й святіла не лиш своїм духом і поведенням, але й строями, на які сипав небіщик-муж повними руками срібло.

Лиш від часу, як найшлася в доньки донечка, також по імені матері й бабуні Єва, вона тим мов опам'яталася, відтягнулась поволі від товариства й перебувала найрадше в доньки, де займалася внучкою, або перебувала в себе вдома, де трудилася невеликим хазяйством з своєю вірною слугою й на відміну втихомирювала свого „червака“ алкоголем, що оден на світі підточував її, мучив і робив з неї огидну рабиню свою.

Коли момент втихомирювання наставав у неї, не був ніхто в силі здержати її від того, дарма, що о. Захарій робив всякі з'усилля нещасну, „налогову“ відвернути від того.

* * *

Її внучка, молоденька Єва, що доволі вчасно пізнала ваду бабуні, котру любила понад все, будучи нею змалку більше виховувана, чим матіррю занятою без иншого хазяйством, здержувала її не один раз мольбами й просьбами, не вживати трунків, котрі певно „розлучать“ її з бабунею, котру не могла в оп'янілім стані бачити, а ще менше її зносити близькість називаючи її (плачучи) пропійницею, помимо, що та, як відомо, в тверезості була добра, гойна проти неї й милосердна, проти найнищого й найубогіші жалували щиро паню поштарку, що саме „таке на ню“ дала.

* * *

Кину вас бабуню й поїду на ширшу науку в світ „грозила вона бабуні.“ Не в нашу столицю; не гадайте се ні. А кудись далеко, далеко в Швейцарію, щоб навіть не сподівалися мене хоч раз у рік бачити.

Про що будемо з вами говорити, коли поверну з заграниці й застану свою одиноку дорогу бабусеньку нетверезую з запухлими очима, червоним носом, розбитим чолом, котре я унаслідувала по вас; а матусеньку ще гірше прибитою, як звичайно, а батька з погіршеною хворобою через вас, а котрий мусить шануватися не аби як.“

„А остаточно, остаточно бабуню“, вмовляла молода внучка, поважно придержуючи бабуню за рамена сильними руками, щоб сиділа неповоротно й не втрачувала жадне слово яке говорила. Остаточно застановіться передовсім над одним. Як самі знаємо, татунчик про-

тивиться тому, щоб я йшла на медицину й взагалі побирала фахові студії. Каже: доста дівчині науки середних шкіл коли знає стільки, що газдині, а пізніше матері життя потрібно. Доста. Краще, каже, вчись газдувати, щоб знала колись тому лад дати, що чоловік заробить, щоб не розтрачувати, й зуживати по потребі. Добра Газдиня, добра, мудра матір, щира жінка чоловіка, се також дає громадянству сильну підвалину до існування й удержування державного організму владі. Родина до родини в котрій панує здоровля, моральність і розум, мусить з часом і здорове громадянство творити.

Нехай здобувають тоті дівчата фахові студії, де їх більше в родині, як ти одна в мене, а коли се їм лише можливо.

Чому ні?

Так каже батечко.

Отже ще раз бабуню. „Говорила, мов брала бабуню на поважну сповідь. Ще раз бабуню! Чим буду удержуватися в чужині, як ви пропустите горлом те, що призначили для мене на студії? Вам відомо, що від батька я можу лише мало чого сподіватися. Він вічно передсказує передвчасну, несподівану смерть, з котрою сполучує якусь катастрофу для нас, з причини, що Покутівка не буде вічно наша, що немало псує мій плян.

Отже ви бабуню, ви дорога, ви моя одинока надія; ви хоч старші від моїх родичів, а думаєте більше поступово, розумієте літне новочасні стремління. Коли стану лікаркою, тоді я вилікую вас з вашого терпіння й ви будете при мені, чуєте бабуню при мені! Її бабуню, бабусенько моя... Схаменіться й дайте можливість стати собі самій цілею“

І справді, коли бабуня бувала твереза, вона слухала внучку й виявляла такі глибокі думки й мудрі погляди, що було мило її слухати, тим більше, що подеколи переводила в життя дещо зі своїх благородніших постановлень.

* * *

„А як тебе загорне любов? Якийсь добрий і гарний чоловік полюбить тебе щиро й ти його полюбиш? Що буде тоді з твоїм пляном, Єво? Відказувала бабуня й усміхалась добродушно. Тоді хіба бабуня вибере з банку призначений капітал для своєї внучки й дасть від себе на посаг“.

Єва заперечувала головою.

Скільки разів вона бабусі говорила, що вона лиш на медицину піде, бо саме лиш медицина дасть їй зброю в руки, проти недуги батька, проти „блуду“ бабуниного, а на будуче, може й проти дечого в ній самій. При цьому викривляла якомсь боляче уста й дивилася кудись понад голову бабуні.

...Так, так... лікарі „багато де чого можуть, сказав хтось з письменників. А яко лікарка придасть ...й своєму суспільству. А від-від... давання вона через те ще не асекурована.

Зрештою хто там знає, як то ще колись буде. Вона ще молода. А свій плян вона мусить зреалізувати й стати лікаркою, приват-

ною, чи при якимось шпиталю, все то одно. Щоби лише свого дійти.

„Бабуню!“ Кликкала з блискучими очима й захватом.

Ваша Єва, ваша внучка лікаркою при шпиталі, а з часом може — як буде працювати, буде здібна, й одною з найліпших меже нашими лікарками, жінками. — Що ви думаєте, бабуню? Ге?

Чи се не честь, не щастя?

„А що буде з женихами, Єво? Вони вставляються, се буде певніше чим лікарювання.“

Єва поглянула на бабуню й закопиливши спідну губку, сказала випрямившись трохи зарозуміло: „Поживемо, побачимо.“

Бабуня усміхалася, як до балачки десятилітньої дитини, гладила її пестливо по молодім лиці, хоч в душі знала добре, що внучка, котру любила понад все на світі думала й поступала на свій молодий вік поважно й чим раз то, здобувала собі супроти неї в тім напрямі твердий ґрунт. Як Бог захоче серденько, „говорила відтак спокійно“, „бо все таки він рішає людську долю. Він один остає помімо всього, одинокий керовник і проти нього не станеш нігде на суд, коли не йде як хочеш. А може прийде й такий чоловік по тебе, завертаю я знов на своє, що й всі студії будуть тобі проти нього нічим, бо будь що будь призначення жінки, є все таки не що инше, а бодай на першій місці, вийти заміж, дбати про домашню господарку, про чоловіка й виховувати гарних і добрих дітей. Та хоч я й говорю тобі се, то ми знаєм, донцю, що я твоєму бажанню не стану ніколи на дорозі й вчім буде треба, буду тобі помічною, хоча на-строюю собі вже від тепер твого батька ворожо та з ним самим ти не дійдеш до успіху.

Та одно знай заздальгідь: я дам засоби на студії, як прийде відповідна хвиля, їх в мене є, Богу дякувати для тебе доволі“ — а ти мені й найблища й наймиліша (другі свояки мені хоч по крові не менше близькі — наприклад, мій брат а твій стрийко Альфонс і його внучка Дора), але вони мені наче й байдужні: хто мною соромиться й погорджує, того й я не хочу знати. Але дам, як кажу засоби з тою лмовою, щоби ти з рік або й більше перед виїздом до Академії переуула ще вдома. Я хочу, щоб ти випочила зі шкільної науки; побави-бась, погуляла, пізнавала людей. Се конечно треба, доню“... Додала поважно; побачивши, що Єва зморщила чоло — і аж тоді їдь в чужий світ і там нехай вже тебе Господь має в своїй опіці. Неможна — так відразу не прилагодитися тілом і духом покинути родинний дім — кинутися в чужинецький вир життя. Недобре так. Тай ще одно.

Цілий округ знає, що в Покутівці в о. Захарія є одинока донька. За два роки їй буде вісімнадцят. Вона буде дорослою й по матурі. Не випадає перед світом і молодими людьми, богословами й іншими зачиняти двері. Спитайся колись про те й твоєї виховавчої пані Емі. Вона певно з моїм поглядом згодиться (хоч подеколи й батькові підба-совує). Походить сама з дому священичого, бо донька пастора. Хто знає яке там життя в тій чужині? Хто його знає? Здалека нам все краще видається й всюди ліпше, де нас нема, а приступиш ближе, то побачиш иноді таке, що душу тобі переверне. Я хоч не старосвітська, але не дуже то довіряю й ґрунтові новомодного життя, чи як ви кажете

таким „принціпам“. Я чула багато де чого від пані докторки Емі: ти знаєш вона що року подорожує, вештається по своїй Німеччині та й де інде. Чула й від других поважних людей і мені не все видиться добрим і безпечним в теперішніх часах. Особливо та велика свобода і в відносинах, прим., обох полів до себе. Що в них благороднішого й кращого тепер і в яким розумінню допровадило до ліпшого? Що ті новітні відносини дали безпечнішого одним і другим? Що одні стали смілівішими, а другі о степені менше соромливі? Що непорочність зменшилася.

Не смійся, донцю, з того, що я говорю, бо я без підстави не говорю й наслідки того, що наводжу поважні. Ти ще навіть не в силі поняти їх: доповнила баба, коли в очах внучки заблис збиточний усміх. Не смійся, се добре й мудро як жінка має й свій власний хліб в руках, але заким вона його осягне намотається стільки, чогось якого такого всього вокруг обох полів, з чим ми старі не годні згодитися. Бути може, що воно й мусить так бути, та по моєму ч о м у? Не смійся, повторю Євко, око старшого загострене досвідом, тим гірким досвідом справдішнього життя, так як слух сліпого, котрий хоч не бачить, предвиджує і вгадує багато чуттям і інстинктом, що діється округ нього, або й мало би відбутися.

Остань ще під опікою родичів і докторової Емі, наברי ще з рік в більшім місті хоч би нашої столиці життєвих досвідів і такого ж знання. Навчися доброго поведення, пороби з мужчинами знайомства, що вміють з себе ріжних удавати, добрих і святих. Заглядай і до кухні, що не завадить і лікарці знати й ріжне таке инше потрібне жінці. Се пізнай, як кару під очима родичів — а відтак їдь у даль і йди своїй новомодній судьбі на зустріч. А ми старші будемо, тим часом, тут своїм старосвітським звичаєм жити й тебе, донцю, з великого світа вижидати.

Я налогова умарнована тим налогом, я знаю се але до кращої будучности для тебе й твого щастя я безпечно причинюся. Впрочім господь має нас лише до часу в своїй опіці — а далі!!... Тут бабуня уривала, витераючи верхом руки очі... що за кожною такою або подібною розмовою наповнялися слізьми, притискала споважнівшу внучку до грудей, відверталася й відходила.

* * *

Внучка задумувалася на самоті. Хоч і була бабуня налогова, як признавалася, але походила з доброї польської родини і її все таки люде шанували й через щось любили. Не можна було й бабуненими словами легковажити. Батько хоч був літами від бабуні молодший, але в наглядах часами дуже назадницький. Сам був лише побожний, знав свою церкву, своїх парафіян, займався їх моральним вихованням, вчив їх свою землю любити, за свою мову і права уступатися і впевняв, що священник мусить своїм правовірним життям давати приклад, щоб не вказували на його пальцем і закидували йому того... від чого він їх остерігав. — Одним словом був противний, щоб ішла

на медицину. А коли иноді примушували його до вислухування її бажань то згоджувався... хіба на філософію.

Ох, він не знав, про що вона знала. Він не знав жінок лікарюк. А вона знала вже двох. Особливо одна запала їй в душу. Се була одна окулістка. Молода ще, бо понад двадцять і п'ятьох літах тішилася такою великою практикою в себе в дома, а окрім того і в шпиталі, де була прімаркою відділу очних недуг, що була вже як оповідали міліонеркою. А що буде ще дальше?

Одного разу боліли в докторки Емі очі й вона ходила з нею до тої окулістки. Її, ще не було вдома помімо, що прийшли в саму відповідну й означену пору, коли зі шпиталю вертає. Пацієнтів було в почекальні багато. Старі й молоді, селяне, жида, хлопці, діти, публіка різного стану.

Вона Єва бачила її тоді перший раз, хоч чула не раз про її зручність. Нараз відчинилися двері й увійшла живим кроком, якась молода панночка, вбрана в шовковий плащик скромного крою, темної барви. З виду майже не значна, з орлиним носиком, темними гарними очима, аж надто делікатної й дрібної постаті й вклонила зібраним тут пацієнтам так низенько, покірно наче просила вибачення, що увійшла також і попрямувала впрост до притикаючої кімнати, а, зглядно, до ординаційної кімнати.

„Знов якась хора“ замітив хтось з пацієнтів. Та видко знакома з лікаркою, бо сама пішла, не вижидала її поклику.

„Це не пацієнтка, а сама вона“, цояснила якась старша пані в темних окулярах коло них. Та золота, з золотими руками, що ущапливлює людей, котрі стоять над безоднею вічної ночі, горя. Ох, то вона сама.

„Правда ніхто б не сподівався, що в тім дрібнім тілі, що в тій незначній поверхності дівчини така сила духа, науки зручності й жертволюбності“.

Відтак і вона з докторкою Емі увійшла до неї. Послідня ходила разів кілька й вернула вилікувана. Від тієї хвили, не мала вона, Єва, иншої цілі, як ту, піти на медицину, стати лікаркою, жити для терплячих, нещасних, для праці, а все проче було неважне, як їй здавалося, або пів неважне.

* * *

Майже через три неділі не заходив Юліян на парохію, перебував з молодим Іангом на фільварку в їхній другій меншій посілости, недалеко Покутівки, де мали на бажання батька дідица наглядати враз з економом за звозом збіжжя, молоченням машинами... дільба збіжжя... з людьми, що працювали в пана за сніп і иншими такими господарськими процесами, а враз із тим і товаришити одному молодому крєвнякові. Сей був син сестри Едвардової матері, що перебувала тут, у невеликім, але гарнім мешканні фільварка з сином через місяців два, — три, поважна, моторна німкиня, що з особливим зацікавленням заходила в усі закутки гарної посілости свого шваґра,

потягаючи з собою за кожний раз до пояснення, то обох юнаків то, по одному.

Позаяк молодому Едвардові було цікавіше гуляти й г.рцювати на коні з кузином веселої й трохи легкодушної вдачі як допроваджувати цікаву тітку по обширній (йому вже надто добре знаній) господарці, куди й так нерадо — лише, як сказано, на спеціальне бажання батька заходив (як будучий спадкоємець) — тож роля Ціцерона й сільського діди́ча припала Юліянові Цезаревичові, котрий і сповняв її часом радо, а часом... менше охоче (поборюючи силою свою молодечу охоту прилучитися, до обох товаришів і поборотися з панками на добре) — за що здобув собі прихильність, ласку старої мудрої німкинї, від котрої, мов з лексикона, можна було не одно навчитися.

При відїзді запрошувала його. Коли б і не заїхав він у Німеччину з Едвардом чи самий, то до „нас“ обов'язково навідайтеся, просила. Тут пізнає він і її старшого сина, що саме тепер кінчить техніку, а подруге, щоби він опровадив по Монахії пояснив їм красу й цінність міста артизму й духового огнища, „ох, той син“ закінчила з невимовною любов'ю, його зокрема варто пізнати. Що за характер і глибини в думках. Що за хіть до праці, реальної, хосенної праці. Dazu ist er ein „Leisetreter“ *) mein Kind.

* * *

По упливі двох неділь з котрими кінчалися і вакації чи не всіх середніх шкіл, а з тим і ферії молодого Єви, повернув Юліян з Едвардом назад до Покутівки.

* * *

Якась туга за видом молодого дівчини, за її очима, котрих повіки здоймалися так важка мов у бедуїнів через густі вій, як і за її бесідою повною загадочного чару — не покидали його.

Може вона лагодилася до виїзду, а може й виїхала вже до столиці? (при тій думці обняв його чудний переляк). Коли бачилися послідним разом — не вчисляючи спізар з бабунею по дорозі вона між иншим сказала: в коротці по відпусті тут в Покутівці вона їде в столицю. Меткати буде у п-і др. Емі. О, коли б се вже було по укінченню середніх тих шкіл. Він не знає як в неї в грудях. А по хвилині перескакуючи на инший темат спитала: „Чи він бігає па литах, по леду?“

Ні.

А вона се страх як любить. Взагалі їй всі спорти подобаються, хоч не всі може управляти. Се щось таке... таке... Вона вдарила себе в груди й відітхнула, звільняючи й захоплюючи. Та одного вона мабуть ніколи не навчиться?

Чого?

Плавання.

*) тихочинник.

А він се знаменито вміє.

Вона ні. П-і і др. Емі все за ню боїться, коли вона виходить з лижвами з дому на ромени. Нехай вже вона зважає — наказувала „ми Goteswillen нехай уважає. Вона іноді така без всякої контролю над собою, коли раз до чого розпалиться. Така необчислена, що лядно й подумати. Хай вона собі лиш уявить. Лід ломиться під нею, вона паде горілиць і хоч би й не утонула, то простудян а може і смертельні наслідки не обхідні. Нехай лише ніхто Богів не спокутує. Що сказав би відтак Hochwurden. Чи треба йому зворушувань? Як вона буде за одиночку перед родичами відповідати? Мати й бабуня зрозуміють її положення, але батько?

Він зхора. Тому нехай вона привикає над кожним своїм вчинком застановлятися. „Vorsicht ist die Mutter der Weisheit“.

„Amen“. Докінчила Ева, виставляючи збиточний вихований кінчик язика і щезла її скоро з очей.

Така вона була та Єва.

І йому чогось тужно за нею. Негарна а всетаки гарна. Йому хочеться так побачитися з нею. В її присутності так чудно робиться... також гарно, хоч часами й бомоче неначе з чим то зростає, то знов розривається. Тут вона ніби близько, він бачить її обриси... а вмить вона ніби знов розпливається, віддалюється. Щось порушить в нім ніби з шовку ткани, що він сам хоронить перед собою затулюючи очі. Ніби соняшне з пільмою боряться. —

Єво, що се?

* * *

В коротці по своїм повороті з Покутівки довідавшись, що Єва ще вдома, але вже за кілька днів від'їжджає до столиці, він вибрався одного пополудня на парохію. Тут його побут також вже скінчився й дарма, що Едвард і його родичі, о тім і чути не хтіли, та нічого було діяти.

Несподівано наспів лист від його батька, щоб він як можливо скоро по одержанню письма вертав до дому. Він, батько почував себе від часу його від'їзду, не конче добре на здоровлю. Коли на прозьбу домашніх особливо Зоні і матері пішов до лікаря і зовсім тут докладно збадали, сей найшов, що йому треба ще сего року — а то як можливо ще сего послідного сезону до курорту К. їхати. Добре булоб не зволікати від'їзду, або надто на слідуючий рік відкладати, бо хвороба моглаб таких розмірів набрати, що вимагалаб і операції — до чогоб він, батько, не хотів-би допустити. Операція се для него те саме, що смерть. Від його здоровля й життя зависиме існування цілої родини. Се він йому одинокому синові його не потребував говорити — але радий його молодости він все таки се робить. Дальше подав до відома, що Зоня, та права рука його в працюванні, заручилася з першим давнім його помішником... п. Станьком... самостійним годинником. Отже — треба щоб він, був на час його відсутности вдома. Він тим не хоче нічого вражати, але мати занята і не може в кождий кут заглянути.

Лист був одержаний в короткім, батькові властивому, стилу й тоні — але заразом неначе щось і болюче неокреслене блукало між стрічками. Крім сего нічого більше. Жадне тепле слово — хиба: твій батько.

По прочитанню листа, Юліян опустил голову на него, що лежав край стола при котрім сидів.

Батько хорий! той батько, що весь був твердий, як залізо, був беззглядний проти себе і других, не терпів слабодухів ні на тілі, ні на душі, майже не узнавав хорого тепер безперечно тяжко хорий.

Ніколи не надходила досі скарга через його уста про фізичне недомагання — ніколи й не бачив його ніхто терплячим. Все він був сильний, незломний, все працюючий, над столом похилений від раня до пізньої ночі, пообкладений різнومانітними годинниками, ніби вдивлявся, через мікроскоп зворушенням світа, його перемінам внутрішнім і зовнішнім, розкладовим там поступові... побідам і упадкам — все однаковий без ознак фізичної немочі.

Нараз Юліян прокинувся.

Батько відїзджав в далекий і дорогий курорт: але з чим відїзджав? Відки мав средства на те?

Він не знав. В них дома не було готівки. А та одробина, що може й ошадив, що уривав дітям — там з одежі там з чого иншого, на що вони лиш нарікаючи приставали: то було мінімальне й могло ледви кошти подорожі покрити.

Але про те батько ні словом не натякнув. Краска горячого сорому й переляку вдарила йому нараз в лице. Він, одинокий його син не міг йому нічим допомогти. Блискавкою перелетіли його думки по всім його дрібнім „маєтку“. Обчислив, що його одяги варті, книжки, що маленька брилянтowa шпильочка до краватки, що її дістав від матері. Більше нічого не посідав, щоб був міг замінити за гроші й усміхнувся гірко. Був би жадав від Едвардового батька авансу й дав батькові, але тому що оба мали вперед, і то небавом всупали до війська, й він аж по відслужінню року мав виїздити з Едвардом в подорож в ролі секретаря, не міг жадати якого будь гононару вже тепер вперед. Він заслонив лице руками й потер чоло. Такий був все певний себе... такий гордий і так рішучо виступав проти батька иноді — а тепер, де розходилося хорого підперти матеріяльно, щоб рятував здоровля для сестер, матері, діждався колись з нього одинака, сина, якогось вдоволення, він оказався немічним. Правда він не був тому винен, він працював з малку, старався аж надто зараня не бути родичам тягарем; а що все ще не мав хліба в руках, мусів і далі сам на себе заробляти. — Хто був тому винен? Нараз піднявся. Його молоде лице було захмарене, але вираз твердої рішучости устелився коло його уст, над котрими засіявся вже темним ніжним пухом вус.

Він щось зробить. Він батька врятує. Попробув на всякий спосіб щось здобути у Едвардового батька.

Правда, се не була легка справа. Старий німець був точний. Обчислений, більше сухої вдачі, що лічився, помимо свого маєтку з кожним сотиком і глядів строго за тим, щоб і діти так поступали й нічого марно з їх рук не витрачувалося. Але... може схоче узгляднити поло-

ження його батька й те, що він, Юліян, ще такий вбогий, і крім доброї волі й охоти до праці, був ще проти обставин на своїм становищу — безпомічний. Він і нікого іншого не мав до кого міг би в тім клопоті о поміч звернутися. Поважно почав по хаті ходити.

Укладаючи собі просьбу до дідича, він рум'янів. Він перебував тепер гостем тут і чи виходило воно удаватися до такого пана з такою вульгарною проською? До нього, що стояв і держав себе звичайно з далека від нерівних собі й для котрого був він, Юліян, незначною, молодю людиною, хіба що добрим і сумлінним товаришем і інструктором його сина... вбогий студент вбогих родичів, котрому виплачував заслужений гонорар? точно на мінуту... й тут його, як гостя від часу до часу задержував короткими ласкавими допитами, як йому в них в Покутівці поводитьсь, й чи не має якого бажання, прим.: поїхати з ним до міста, товаришити йому верхом... що родичі пишуть, або таке подібне й відходив далі.

Тепер на ту гадку, він пораз перший відчув, як важко бути вбогим саме тоді, коли обставини вимагали хоч сякого такого відраднішого матеріального положення.

Юліян затиснув уста, присутпив до вікна й дивився через хвилю в парк.

Він був у ганків гарний, великий і зразково заложений, з невеликою оранжерією й пальмовим павільоном. Сей послідний був Юліянові дуже до вподоби й він радо перебував в нім, любуючись гарним ростом і вихляроватим листям тих заморських рослин, з їх вдачею до розгону і стремлінням під небеса й близькості сонця. Тут оповідав йому одного разу старший огорожник, також німець, що відзначався маломовністю й великим ботаничним знанням, що саме пальми й деякі цвіти, особливо рожі, вдавалися лише там цілковито, де до них їх доглядачі й вихователі відносилися з правдивою любов'ю.

Юліян рішився вдатись до дідича ще сьогодні й наколиб цей його просьбу узгляднив. виїхати найдалше позавтра до дому, щоб батько не тратив ні одної днини й не журився старанням потрібних засобів до виїзду.

Перед його уявою станула нараз сцена перед матурою, де батько карав строго наймолодшу свою дитину за те, що по його думці їй не було чого проливати сліз. В нім мабуть вже тоді об'являвся хоропитий стан, бо кожда дрібниця роздражнювала його до розпалу й він, очевидно, вже перед тим носив в собі зароди до поважної хвороби. Споминає від тоді хвилями про свою молодість... що вчасно сам себе виховував і т. п. До того важка, мозольна праця, сидження роками похиленому в робітні, щоб ні одного шелега не втратити й вдовольняти публіку. Зрікався розривок, крім читання не упадаючи духом перед родиною. Коли тут і там заглядали злидні — справді се не було легке існування й мусіло й найміцнішого підтяти.

* * *

Як сказано, молодий Юліян дивився хмарно в парк, де пишалася розкішна, доглядана деревина, біллі гарно удержувані стежки, визи-

рали з трави у взорах понасаджувані цвіти, відповідні до пори року; великі групи ушляхотнених блідо фіялових і білих дзвінків, там знов грядки в формі арабесків, ріжноманітних „тарілок“, айстрів, гвоздиків, там хризантеми, там якась чужоземна деревина, украшаючи кущі; а все в гармонії, все під законом якоїсь, здавалося, невидимої влади-праці, якоїсь артистичної організації, що зраджувалася з кожного кутика й заставляла мимо волі задумуватися над красою плеканої природи.

Але годі. Йому не було часу вглублятися в красу, знану йому не від нині. Він рухнувся живо зі свого місця, затиснув капелюх на чоло й вийшов до парку, щоб освіжити чоло, заким застукав до дверей маючого добродія, в котрого тішився доси довір'ям і виявити свій клопіт. Та ледве вступив він у парк, коли отсе, мов з землі, виринув, з'явився на малиновій алеї, що була пуста й на яку вступив Юліян, щоб обійти скорим ходом одну частину парку, молодий самостійний вже помішник старого німця огородника, українець, знаний нам вже під іменем Зарко.

Пізнавши його вже здалека, Юліян пішов живо проти нього. Не менше спішно й рівно йшов і той. Майже рівночасно станули оба проти себе.

„Чи вдома родич?“ було перше запитання Юліяна.

„Ні,“

„Виїхав може... й куди?“

„Так.“

Юліян повторив послідне питання з поспіхом.

„Не знаю.“ Відповів Зарко, шукаючи очима за причиною несупокою в виразі обличчя Юліянового, що впало йому в очі.

„Був у дуже поганім настрою коли відїздив,“ пояснював огородник щиро.

„Через що?“

„Бо три найкращі й найдорожчі штуки рогової улюбленої його худоби, з поміж вибраних до розплоду, згинуло несподівано сеї ночі; й по сконстатованню ветеринара з міста, що був уже раненько, виказалось, що заразлива хвороба виникла несподівано на його другім фільварку.“

Юліян постояв хвилю мовчки задумавшись і в задумі малював тростиною, яку держав в руці; в піску ієрогліфи.

„А коли верне?“

„Мабуть не скоро.“ Пішла відповідь.

Перед годиною й панич Едвард виїхав до Ч. Очевидно в інтересах. Се не першина. Верне нині або завтра.“

Наступило мовчання.

Відтак:

„А в місті він, Зарко, не був сими днями?“ спитав Юліян. Він його вже з днів кілька не бачив.

Темне, обгоріле але гарне й характерне лице молоденького городника покрилося на хвилину легким румянцем.

„Був. Саме передвчера й був у його родичів. Саме хотів сказати, що був там. Довідався про поважнішу недугу батька й його відїзду

до купелі. Вдома все прибите в наслідок того ; а наречений панни Зоні, що мав вже в столиці осістись... відїхав і верне аж по двох місяцях. Панна Оксана плаче по закутках... бо батько хорий."

"Бідна дівчина" закинув здавленим голосом

Юліян. "Се так нагло прийшло, несподівано, — а сам батько" ?

"Змарнів але спокійний і вичікує вашого приїзду".

"Іду позавтра зрання. Зрештою" ? спитав, уникаючи очей молодого чоловіка. Хотів в першій хвилі поділитися з ним своєю журбою, але щось замикало йому уста. "По що" ? спитав якийсь голос в нім. Краще щось робити.

"Мати й сестри засилають привіт", кликнув ще за ним Зорко.

"Ах мати"! відкликнув Юліян і став на мить.

Йому щось сонцем засяло в душі.

"Вона ходить мов свята між всіма й вичитує кожному бажання з очей — найбільше хорому".

Він подав руку молодому, подякував і завернувся з алєї квално назад.

* * *

Юліян поглянув на свого городника.

Саме тепер, доходило до пятої. Він витяг папіросницю й запалив папіроску.

Отже з дідичем нема нічого.

Що мав робити? Куди звертатися?

Чи може звіритися товаришеві Едвардові?

На хвилину задумався.

Ні. Коли вже упокорятися з просьбою, то піти до голови.

Але трохи поверховому Едвардові?

Не міг. Особистість батька була йому за свята й в тій хвилі він був дуже поважно настроєний.

На нього ждав батько.

Чомусь мусів ждати.

Він пожурився в гадках, вийшов з парку й подався в поле. Тут оглянувся кругом. Так широко було повсюди, так просторо, свобідно, й сам не знав як зітхнув всією груддю й протер очі, ніби зсуваючи цим рухом хмару, що повисла над його думками. Батько не уступався йому з уяви. "Змарнілий, але спокійний", як говорив йому поклоник сестри Марії.

Нараз блиснула йому одна думка: "Парохія"! Так "парохія" й худа трохи похилена постать о. Захарія опинилась перед його душею.

Чи він не перебував в Покутівці, що на сей раз забув тих добрих людей?

Згадка про них неначе зняла йому на мить з грудей якийсь тягар.

І не думає вже Юліян про молоду Єву, а думає про її поважного благородного батька, того правдивого апостола любови, котрого ім'я згадувано лиш з ушануванням. І він вже неначе инший став. Єва уступила на инший плян, а на її місце станула постать батька, того чоловіка, що був все й всюди с о б о ю.

Юліян залишив поля, що притикали до ставу з одної сторони й вступив у ліс, пустившись його краєм попри беріг ставу. Знав, тим густо оброслим берегом зайде аж до паркана й фіртки паракіального саду, а з тим і до хати.

Йому не хотілося зустрічати сьогодні кого небудь.

Хотів бути сам.

Край ліса, що холодився у воді, був так густо й високо оброслий різнородною рослиною, троцюю й лозою, що годі було живо йти. Дике, колюче гилля чіплялося його одежі, а нога притолочила якогось змія, що звернувшись у клубок, спочивав — тут в теплій сонцем ogrітій баловині.

Але він гнав вперед.

Врешті оставив і цю частину ліса за собою й зблизився до тої, куди заходив кілька разів з Євою.

Думав чи застане душпастиря вдома, чи не пішов випадково ховати кого, або не був зайнятий якоюсь іншою релігійною функцією. Він був все зайнятий коли-б і не зайти до нього. Він, Юліян, може сьогодні вже й попрощається, бо годі було довше перебувати в Покутівці, де його вдома очікували.

Він ішов так живо, що й не завважав, як зблизився до тієї частини ставу, котра свідчила про близькість паракіального саду.

* * *

Нараз станув і оглянувся. Він справді був уже у цілі. Перед ним уже недалеко знаходився паркан, а в нім фіртка, поза тим паракіальний сад. Та тут, ще в лісі, забіліла нова березова поручева лавка, звернена до води, а спиною до лісових дерев.

Не надумуючись він сів. Був стомлений.

День був серпневий і гарячий. Зняв капелюх, сперся о спину й відітхнув. Лісовий холодний воздух мов успокоював молоду душу. Він уже давненько тут не був, а й з Євою не бачився.

Послідній раз було се перед пригодою з бабунею й її великою бутлею з напитком.

Він усміхнувся. Ціла тота тодішна афера видалася йому такою неважною й комічною, що годі було над нею застановлятися. Господь знав чого тота жінка так розпилася „наслідно обтяжена“? спитав себе й наново усміхнувся.

Було-б може й цікаво заглянути в минувшину тої бабуні — як і дізнатися чому вона ніколи не входила в гостину, коли він там перебував. Соромилася, чи соромилася нею родина.

Мабуть. Відповів собі сам. При тім махнув рукою в повітрі, щоб прогнати якусь одиноку бжілку, що вчпилася його вперто й окружала, безнастанно бринячи, його голову. Опісля оперся ще вигідніше о широку переплітану з березини лавку й наново поплинув в гадках. Сеї лавки не було тут, коли був останній раз в парохії й заглянув з Євою сюди. Її злагодили, очевидно, на празник.

Хто тут сидів на празнику? Але ні; глупе питання, з ким сиділа

Єва в той день, чи вечір тут над берегом. А по празнику — казала дівчина, що відіде.

Та се не могло бути правдою. Він чув, що вона ще перебувала тут.

З тою гадкою йому не було чого сидіти. Згадавши ціль свого появилення, почув себе нараз мов иншим. І неначе оставляючи тут на сім клаптику, місці в лісі дотеперішні відносини з молодого Євою, він підійшов до хвіртки.

Вона була відчинена й не потребував перескакувати паркан. Входячи в сад, він мимоволі оглянувся в глибину ліса. Чи йшов там хто за ним? Ні. Пустка ліса й його легкий шум прощали його. Хто знав чи буде він ще коли тут. А коли може й буде, то як буде тоді?

Відтак пустився стежкою в сад. Коло великого пня, де любила пересиджувати Єва, не було нікого.

І сад мовчав. Десь недалеко його впало перезріле яблуко на землю й знов тиша. В нім виринуло питання, як розійдуться з Євою.

З поміж дерев забіліли стіни приходства. Ось вже він вступить далі і в гарний зільник, що розлягався перед тією частею мешкання, де був гостинний, але не фронтовий і Євин pokій. Вікна її й тої гостинної кімнати були широко відчинені, його кортіло заглянути в нутро їх, та на жаль ні цвіти, ні пелярґонія, ні інші, якими були заповнені вікна, а над ними легенькі білі занавіси не дозволяли того. Він перекинув руки на плечі й ждав. Може вона вийде в сад, може побачить її хоч на хвилину на самоті, а відтак вдасться до батька. Та помилився. Все лежало, мов у сні, у літнім сонцю...

Він поглянув на годинник і сей показував саме на п'яту. Він зморщив нетерпеливо чоло й по хлопячому тріпнув пальцями. Опісля обернувся обличчям у глибину саду. Відти міг також хтось надійти... навіть і сама Єва — як вже не о. Захарій, або її мосьт.

Він не помилився.

Десь з боку недалеко нього рипнула фіртка, що відділяла сад і зільник від подвір'я... з котрого йшлося впрост до ганку з олеандрами, де так радо пересиджував о. Захарій літом і читав свої часописи.

Юліян оглянувся.

Се йшла Єва. Гаряча краска, викликана несподіваним появиленням дівчини, указалася й щезла на його щоках.

„Панно Єво... а я гадав... я через сад прийшов. Отець добродій вдома“?

„Ні. Поверне коло шостої“.

„Вам татунечка треба“?

„Так“.

„Так пождіть. Сядьте. Он тут під яблунею... недалеко фіртки“.

Обов сіли. Як вона почувала себе?

Давно не бачив її. Хотів додати, що-ще коли з бабунею їхала... але здержався. Інстинктивно відчув, що се викличе в неї прикре почування. Та й не важне було то все.

* * *

Він не знав, що даліше говорити, бо вона відвернула при його словах голівку й не обзивалася. Коли він повторив своє питання, до-лучаючи ще й питання про стан здоров'я родичів — вона відповіла живо, що все „гаразд“ а опісля, звертаючи вже повно обличчя до нього, розказала немногими словами, що саме сьогодні відіхали від них гості — але які? Вона перегнулася граціозно вперед нього на лавці і заглянула йому в очі. Але які гості, повторяє вона, то він ніколи не вгадає. Свояки їх. Свояки, яких вона аж сим разом пораз перший побачила. Від бабуневих рідного брата внучка з тетею Олею, донькою другого бабуневих брата, давно помершого й зовсім убогого. Тета Оля незамужня. Вони обидві вертали з Дрездена, де перебувала Дора (власне та „кузинка“) на вивченні німецької мови... на що її родичі дуже настоювали. Знаючи, що п-а Др. Ємі, з котрою тета Оля була вже давно знайома, перебувала по більшій частині фєрїями в нас, хотіли, зглядно та тета, хотіла побачитись з нею, а й також використати нагоду, щоб ми з Дорою познайомилися раз і особисто поступили в переїзді до нас. Сим разом вони помилилися. Сього літа др. Ємі виїхала до своїх родичів до Німеччини.

Довідавшись, що її нема в нас, вони побули лише оден день і, помимо просьби батька й матері остатись в нас довше, відіхали. Вуйко Альфонс, запевняла тета Оля (Альбінська було її на призвище) вижидає їх повороту нетерпеливо й тому спішили з відїздом.

„По правді“додала молода дівчина квапно півголосом, оглядаючись поза себе, чи нема кого з домашніх в поблизу, „меже ними й бабунею струни натягнені й вони не симпатизують з собою. Причини поховані в їх молодости... а вуйко Альфонс зарозумілий проти бабуні. От що. А я мало цікавилась ними. Чи хочете ті причини знати“?

Але Юліян мовчав. Йому не важно було се знати. Він дивився поважно на ню і виглядав, мов ждав, щоб вона закінчила бесїду.

„Бабуня лиш на хвильку з ними побула й зараз до дому відіхала. А що до мене“, говорила Єва даліше.... „то мені обі симпатичні. Тета Оля більше, чим Дора. Дора молодша від мене... й рішучо ще дитина, дарма, що перебувала в німецькім пансіоні Вона й не дуже гарна, хїба що ростом. Волосся в неї попелясте, рішучо попелясте. Мама каже, що щось подібного милого й любого не бачила; та ще й граціозна“.

„Краса тіла і рухів переважує дуже часто й красу обличчя“, обізвався вперше Юліян.

Вона з Б...ких гір, з глибоких гір. Дівчина неначе не дочувала кинені слова Юліяна.

Околиця І. знана не лише зі своєї краси, але й воздуху, що може й рівнятися воздуху З...го.

Молодий чоловік зчудувався. „Так з З...“?

Він знає ту місцевість? спитала Єва.

Так. Там проживає батькова одинока сестра. Але він крім тої одної тітки, її чоловіка і її замужньої доньки, нікого більше не знав.

Хто та його тета?

Юліянові прочулося, що в її питанні задзвеніло легке легкова-

ження. Він подивився на ню спокійним поглядом і відповів: „Жінка надучителя. Жінка поважна, повна гордості, працююча, взорова газдиня, репрезентантка українського жіноцтва старшого покоління“.

Отже тих її свояків не знає.

Ні. За коротко перебував там, щоб пізнати мешканців з І.

Знав лише з часткових оповідань і пояснень своєї тети, що там колись і не надто давно посідав оден богач, німець на імя Ганс фон Ганенгайм, там рудокopні, а й де инде, як в К..., почасти й копальні срібла. Сам він переживав в Парижі, де проводив розгульне життя й ледве раз, два на років кілька приїздив на недовгий час на ті свої посілости, щоб пересвідчитися оскільки держиться його рудокopня, вимагає в де чім поправок, дозволяє докупити ще яких і інших копалень, про які чув, що виплатилобся, а головню оскільки можна вимагати грошових посилок із-за границі з тих своїх що правда, дорогоцінних джерел і в яких розмірах часу. Се було одно, а друге дізнатися, оскільки управляючий і витворюючий елемент робітництва й завідательства був настроєний в його користь, а з тим активний і зорганізований. До провірення скільки вивожували матеріялу за границу, скільки коштів виносив транспорт в часах, де не було залізниць, скільки було руху в гамарнях, на те не ставало йому часу.

Розуміється, що на час його побуту завідательство, що складалося з елементів різних націй: поляків, чехів і німців, старалося представити йому стан рудокopні в найліпшій світлі, що й було через якийсь час правдою. Але пізніше змінилося й загрозило упадком, чи не цілого руху й то в найголовніших рудокopних місцях.

Хоч звичайно не дуже то квапно й точно працювано в штольнях і гамарнях, то під час побуту прінципала йшла тут гарячкова робота. Далеко меже горами, де збудовані були рудокopні, мішався гуркіт коліс із шумом вод, а снопи іскор з височенних гут гнались аж під небеса, лякаючи неознайомих або переїзжих в темних ночах коло гамарень і штольнів і коло інших місць, де здобувався й вироблявся манган. Самі ж гірняки снували з худим видом, мов мари, коло гамарень, штольнів і магазинів, або розвозжували знаними довжезними возами вугілля куди було треба. Зарібок їх був мізерний і не все в час виплачуваний. А що вони були спроваджені кольоністи й в тій околиці иншого зарібку в той час не мали, приймали хоч би й малий процент з рук завідателів у надії, що, як ходила чутка, колись перебере Йоаким Ганс фон Ганингайм маєток з братом, осядуть в І., бо К. не могла вдержатись — і наступлять і для них инші часи.

Оповідали, що коли властитель звиджував, або лиш і висказував бажання звідіти з інженерами де-які штольні, чи не треба в них і при машинах робити поправки, або й инші металюрґічні направи, прибирано отвори гірляндами й квітками й в послідній хвилі завідательство здержувало прінципала від його щирого постановлення, вмовляючи в нього, що все знаходиться в найліпшій порядку, „новостей“ не треба впроваджувати й злишніх видатків уникати — а що найважніше легені не наражати тяжким підземельним воздухом, а то й евентуальним несподіваним газовим вибухом. Те говорилося й инше таке.

Зібране довкола, святочно по гірничому прибране завідательство й робітництво, з ріжними до гірництва приналежними урядниками, вітали елегантного й добродушного властителя грімкими вигуками привіту й знаним привітом гірництва „щастя Боже“! (Glück auf), просили навідуватися з далекої чужини частіше й на тім кінчилося.

Правда, тут і там він все таки висідав з своєї, білим шовком, вибитої карети, несений чвіркою, мов зміями... вітав зібраних, радився, хоч би й на борзі, як би найліпше піддержувати рудокопню в русі... робив проєкти... Промовляв щиро й приязно не лиш з інженерами, але й мішався й між робітництво, подаючи де-яким ввічливо руки, заохочуючи їх не занедбувати свої робітницькі обов'язки, хоч би іноді переривали грошеві клопоти точну виплату, старатися, як найбільше видобувати криці, що не лиш йому, як властителю, мала б принести хосен, але піддержувати всю монтаневу індустрію в краю, не говорячи остаточно вже про гірниче урядництво й робітництво, котре мало своє забезпечене існування, а провінція зискала б також від того, бо в де-яким керунку піднявся би й промисел.

Відтак уряджуючи блискучий бенкет для свого урядництва, неначе нагороджував його за труд коло своєї особи, так само й для робітництва... гойно й без слова, а потім відїзжав.

Кланяючись і прирікаючи йому найсердечнішими словами все ним бажане й упроектоване всесторонньо, як найсовісніше сповняти — центральне завідательство лиш вижидало хвилі, щоб прінципал щез з очей і бралось наново за свою експльоатуючу господарку.

Юліян поглянув на свій годинник, поглянув на Єву, а стрівшись з її великими очима, що вижидали все інших пояснень від нього, говорив далше.

Роздобувати, мізерно оплаченими робітниками в І. й інших кількох місцевостях, де були з надмірними коштами побудовані гамарні, сирий матеріял, розділяти дохід з нього на оплату передовсім собі — на пиняве сплачування позичок, затягнених ради побудовань гуті, поправок і т. и. обов'язково потрібне — й не жалували прінципала. Вони знали, що так скоро він не прибуде на контролю... де-не-де підоймалися й суперники його, що в тім керунку почали закуповувати те, що не було до задержування, не задовжуючись тяжко, менші рудокопні, як П. і Б. і жили коштом блискучо, як кажуть, безжурно на дальшу безжурність з сьогодня на завтра.

* * *

Не инакше велося, коли перебрали по смерті голови, підмінований у основі, близький руїні, лиш по части ще існуючий мавток, два браття фон Ганингайм, а головно старший Йоахим фон Ганингайм.

Він старався всіма силами вдержати те, що ще світилося, а власне рудокопню в І., але не на довго спромігся на се. Поновна велика позичка на витворення гамарні в І. де яких злишніх будівель, дороге ogrівання гуті деревляним вуглем (транспорт камінного вугілля з заходу не залізницею — було наче вмисно змірене до матеріяльної ру-

їни властителя). Крім цього приключилися й інші причини до залишення здобування монтанних матеріалів; напірання вірителів до сплачування довгів і — Юліян знов вмовк.

„Далі, далі... Пане Цезаревичу“, напірала молода дівчина, в котрої лиці наче о відтінок побіліло. „Ви не знаєте чому мене се так займає...“

І справді, Юліян се не знав.

Він вже не багато знав: по упливі часу жалоби не здержувалися в кругах гірничого урядництва; від розривок і забав, бодай на вид, почалося довге веселе життя. Особливо зі сторони Йоахима фон Ганингайма. Правда, се не діялося в такій мірі, як за часів попередника його, але все таки блистіло, било світло з великих вікон білої палати в І., проносилося музикою ясними чи темними ночами, або знов із мешкань вищих гірничих урядників, чи посідателів невеликих рудокопалень, котрі приймали й в себе принціпала — вельможу. Йоахим фон Ганингайм, здавалося, унаслідував життя жадібну вдачу по батькові, — а може, як шептано потайки, бажав свою на причуд гарну й люблену жінку, англчанку розвеселювати, щоб не тужила надто в посеред глибоких карпатських гір за своєю захмареною батьківщиною. Уряджувано тому розривки з танцями і без ріжноманітного роду кількадевні прогулки літом, де, як оповідають, та гарна його англчанка відзначалась їздою на своїм пишнім, расовім з батьківщини спровадженням верхівці. Де-які молоді урядники вищої ранги або й офіцери старалися бути їй відповідними партнерами й гальопували по прегарних дорогах близько неї, що ні на жадного не звертала особливої уваги. Молодий брат, що був оженився з якоюсь графінею й мав числену родину, працював пильно від ранку до вечера, заглядаючи особисто в кожний куток, а й приглядаючися поведенню завідателів до робітництва... пересвідчаючись не один раз, що не все йшло тією правдою... як се вимагали інтереси рудокопні. Та все се за пізно було. Він не годен був стримати колесо долі, приладженої попередниками, завідательством і іншими фатальними моментами. Холодно, невмолимо, мов смерть, наспівали завізвання — як не раз вже — до сплачування позатягуваних полицок не аби якої висоти, не говорячи вже про проценти й капітал найбільшої позички з церковних фондів. Ся позичка мусіла бути відразу сплачена, „фонд“ не міг довше ждати. Сплачування йшли досі пиняво, тягнулося роками, а тепер мусів настати тій господарці кінець. Коли (стояли в завізванні) довг не буде до наданого не далеко вже терміну сплачений — то, колись велике й гарне майно фон Ганингаймів, буде засеквестроване — й піде на продаж.

Мов бомба з ясного неба, що впала між зібране жерливе птаство, що згромадилося над падлиною, так вдарило то завізвання на братів-власителів, панів-завідателів і прочих урядників більше чи менше чинного чи слабшого закрою.

Що було починати?

Катастрофа була неминуча. Як вістка прилетіла блискавкою аж до послідньої хатини робітника.

„Судний день, судний день настав в І.“, гукав грубий гірничий рад-

ник з монокльом на лівім оці..., що мав 5 доньок, з котрих лиш найстарша була віддана. „Судний день“ — будучи завізваний братами до справоздання. І, справді, він настав на всі тамошні гірські околиці. Не було одного мешкання, кутка, де жили вищі й нищі гірничі урядники, де не жилось без журби, де не користалось з гарного, а так нікчемно завідуваного й визискуваного добра легковажних, хоч і чесних властителів. Настали хвилі розпуки й каяття між урядництвом. Один значний чех, директор одної гарної копальні... з розпуки, на перспективу дальшого існування, котрого жінка инакше не ходила, як у шовках і оксамитах, а нищих урядників наче не бачила, впав побитий апоплексією в кілька годин по страшній відомості. І так всюди вступив сум, де віяло недавно супокоем і безжурністю.

Щож до самих властителів: то це тої самої днини погнали дві карети, упряжені найпалкішими кіньми зі стайні фон Ганингаймів, до резиденції. Одна з кількома вищими урядниками, що постановили за всяку ціну вдержати загрожене продажем добро — на чолі з найздатнішими зі всіх урядників гірництва — завідувателем магазинів найдорожчої криці; а друга з гарною анґличанкою в тій самій цілі, що й завідательство. Заким муж виїде, вона мала в імені його упросити міродайну особистість дібр релігійного фонду о продовження терміну сплатення довгу. Наколи-б се вдалося хоч почасти, він мав би тоді сам виїхати, оскільки обставини дозволили-б справу на стільки полагодити, що рати, якими сплачувались довги, малися-б точніше й більшою сумою висилати.

В кілька день вернули.

По дорозі з поворотом, коли так само карета за каретою точилися — нещасна жінка, що їхала з своєю вірною слугою, ломилася від часу німо руки й заносилася плачем. Всі її просьби й благання у відповідних властей і мужів узгляднити їх Ганингаймів положення, що грозило катастрофою, остали без наслідків. Ще кілька годин задержувались карети, щоб переїзжі перепочили. Тоді до її замкненої купе приступив вищезгаданий завідатель і впокоював її. Про нього оповідано, що був з свого фаху не лиш оден з найздатніших і найобразованіших, але й особисто впливовий, котрому рідко коли не йшло по пляну. Сам ще молодий, батько кількох дітей і муж прекрасної благородної жінки, він тепер потішав горем прибуту жінку, вмовляючи й пересвідчуючи її що їх становище ще не захитане на поважно, доки її муж і вона посідали приятелів. Бути може, що иншим разом було б сему гарному чоловікові вдалося чужоземку ввести в инший настрій, але сим разом він помилився. Вона через хвилю мовчала, опісля подякувала йому за співчуття ласкавими словами й сказала: „Сим разом я вам не можу повірити! Це заре Бордію, на те я надто анґличанка. Впрочім і ваше становище загрожене... в вас є жінка й діти. Але вам світ отвертий, яко молодий ще урядник гірництва можете собі й де інде при ваших здібностях найти хліба. Ми з мужем упоравмося“. І роблячи знак рукою, що він відпущений, притиснула чоло до противної шиби карети, не глянула більше на нього.

Він відступив і подався до своїх товаришів, що ждали на нього

в другій бричці й підкріплялися на борзі розпакованою їдою й трунком. Вона відчуває, що опинилася на березі безодні. Вона мудра. Недарма англичанка. Але то нічого не допоможе. А він? Він усміхнувся одним кутиком уст. Він свого „хліба“ не потребує шукати „в світі“, він був обережний і передбачував всякі можливі еventуальности.

Скінчивши своє оповідання, Юліян вмовк і поглянув далеко вперед себе. Тому що Єва стояла ще мовчки під вражінням оповіданого — він остаточно обізвався; жаден з добродіїв урядників гірництва не міг довго потішитися припадком частинками грошових і матеріальних процентів з майна вельможів. Лиш оден однісенький той завідатель стояв забезпечений... спокійний посередині... розпадаючоїся урядничої громади.

Єва підняла зчудовано голівку. Справді?

Так.

Як він називався? Бо її бабуні брат, стрийко Альфонс також був у тодішніх часах завідателем у Ганингаймів.

Він не знав.

Йому не хотілось більше про те говорити. Стрийко був взоровим управителем, мабуть знав видобутим матеріалом мудро управляти. Він до сьогодні в ушануванні. Сказавши се, Єва поглянула на обличчя Юліяна, що видалось їй замкненим і поважним і шукала вперто його очей, коли ті мов чогось уникали зустрічатись з її поглядом.

„І не можете собі пригадати імени того завідателя?“

„Ні, панно Єво“.

„Але ваша тета певно знає“.

„Мабуть, лиш я її не питав. Мене в той час, а то дуже коротенький, який я там перебував що инше займало, як життя й господарка якоїсь чужої родини, що віддалася в руки на ласку й не ласку, може не так обставинам, не числившись з ними поважніше, як завідуєчому персоналу й своїм пристрастям і тому — як говорено — яка праця — така сума“.

Їй здавалось, що від Юліяна повіяло наче холодом. Вона спустила погляд.

„А гарна англичанка“?

„О, вона не пропала, панно Єво. Покинувши нещасне місце колишнього так дорогоцінного джерела й безжурного життя, замешкала на якийсь час у столиці, звідки вийшла пізніше заміж за високого урядника тої влади, котра зконфіскувала маєток Ганингаймів... і прилучила його до релігійного добра“.

„А він“? Спитала.

„Вам не відомо, як він скінчив“?

Вона поглянула на нього переляканими очима, наче на лихим вчинку спіймана.

„Так. Де-що від бабуні. Він Йоахім не міг пережити втрати майна і, виїхавши відтіля, втратив себе. Ніхто не сказав про те лихого слова. Нікого Ганингайми й не скривдили. Хто їх знав і про них чув, назвав їх лише нещасливими“.

Сказавши се Єва, вмовкла й опустила руки на коліна.

Юліян піднявся з свого місця.

„Ви хочете йти“.

„Маю охоту піти проти вашого батька, хоч не знаю куди. Чи він виїхав“?

Ні. Але саме нині перша лекція катехизації, а се займає в нього звичайно більше часу. Він вчить в школі дітей певний час, а опісля забирає їх громадкою, йде з ними куди небудь в поле, щоб освіжитись і оповідає, чи радше доповнює їм тут, що їм доступне з Христової науки.

О він, той її батько, вчить ідеально релігію. Се його „армія“ говорить, котру він виховує для спасителя й свого народу на будуче, поучує їх, що перший обов'язок є любити бога, шанувати науку Христову, а другий любити свій народ і свою землю. Се ціла його втіха, впевняє нас, коли иноді, мама, бабуня, а подекуди й я, робимо йому закиди, що він витрачує забагато часу для дітей, а займається замало полевою господаркою, або й іншими ділами, що приносили-б в хату матеріальний дохід.

Юліян прикусив уста й поглянув нервово на годинника.

Була саме шеста.

„А мені так важно з ним сьогодні поговорити. Завтра або позавтра я мушу необхідно вертати до дому“. Тут розповів на борзі про батьковий виїзд до купелів, не згадуючи нічого про властиву причину свого приходу на парохію.

Єва поблідла.

„А я не знала нічого“ обізвалася по хвилі нерівним голосом.

„Та й я не знав нічого. Все прийшло несподівано“. Промовивши се, обоїм нараз не стало дальшої теми.

З того мовчання вибавив їх нараз шелест кроків, десь недалеко їх. Коли оглянулись в ту сторону, побачили о. Захарія, котрий указався з бічної стежки саду.

Він мав закинені руки на спині й здавався змореним. Коли побачив обох на лавці, по його обличчю перебігло мов легким промінем. Але се тривало лише одну хвилину. В слідуєчій він стояв коло них поважний і задуманий.

Юліян привітався, а Єва відбігла.

О. Захарій, зачувши від молодого чоловіка через які причини мусів так скоро покидати Покутівку, хоча мав до виїзду до війська несповна цілий місяць, попросив його до своєї робітні, де приймав лиш людей, що з'являлися до нього в поважних справах.

На столі в посередині кімнати стояв оден хрест, одна стара книга св. писма, біблія, проста вищербана скарбонька, записана якась книга й чисті аркуші паперу, в однім куті великі свічники, коло них свічки, а округ стола звичайні дерев'яні лавки. На одній стіні виднілася знана картина св. Вероніки... держачу хустину з головою Спасителя, окоронованою терням.

Юліян здивувався на хвилину на те обличча сина Божого з виразом страшного терпіння.

„Тут церковна атмосфера“, сказав до нього о. Захарій, зачіпаючи його поглиблення в картину. „Правда“? Юліяна переняла легка

дрож. Він глянув на душпастиря й відповів: „Так отче. Тут ваші парафіяне сходяться“.

„Так. В самих поважних справах. Бо в політичні акції я їх не дуже втягаю, як і взагалі держуся від них оскільки можу послужити ними впрост своїй народности... й сам здалека. Двом протилежним світам не можна всею душею служити, хоч оден не виключає й не повинен виключати другого. Лиш наш селянин не доріс ще до акцій в політиці“.

Він у нас ще не є таким, щоб впившись, не побив немилосердно коня або жінку, ах, але сідайте молодче й скажіть, яка справа привела вас до попа Захарія?

Говоріть отверто, я радо вас вислухаю й може в чім пораджу — або й послужу“.

О. Захарій сів сам, сперши стомлено голову в руки й глядів прямо своїми блакитними очима в обличчя Юліяна. Юліян усівши проти душпастиря, розповів, як змога в коротці, про свої відносини до батька, про те, як майже сам одержувався матеріяльно, щоб не впасти йому тягарем, про працьовитість всіх в хаті, про гармонійне життя їх і перейшов на послідні події, які скоїлись, себ-то про хворобу батька й про котру він сам лиш ось недавно довідався, підкресливши тут безвідрадне своє становище на бажання помочі батькові до виїзду до купалень, не поминаючи й замір говорити і з дідичем про се, неудачу в тім напрямку через відїзд сього і... і... ось...

„І зайшли, як і пристойть — і що було зараз в першій хвилі зробити — до попа“.

Юліян потряс заперечуючо головою. „Не кажіть отче „попа“. Не до попа тягнуло мене, а до вас апостола „черні“, його дорогої мені особи, по слова, які він скаже. Я майже не знаю, яке мені становище проти хорого заняти“. О. Захарій помовчав зразу, відтак станув проти юнака й поставив йому в спокоюючи руки на рамена. „Я вам дякую за ваше, хоч і яке молоде довірря, я дякую. Не кажіть і не просіть нічого, я все зрозумів і знаю. Потрібні засоби на лікування батька, я вам постараю, постараю. Кажіть лише скільки, тут кожда хвиля дорога.“

Юліян зчудувався, хотів ще дальше говорити, але душпастир не допустив. Тоді Юліян назвав суму, о котрій знав, що вона вистарчить батькові на згадану ціль.

О. Захарій сам не мав засобів. Але він їх постарав. Він їх або визичить від своєї тещі, що передала йому більшу суму на розжичування за відповідне упроцентування межі селянами, або з сирітської сільської каси щадничої, котру зложено його заходом.

Зачувши слово „тещі“ Юліян трохи перелякано подався в зад. Йому станула картина з недавнього пережитого перед уявою й думка що промайнула в нього, що через бабуню могла би Ева о тій позичці, довідатись, нагнала йому краску сорому в обличчя.

„Отче... наколи вже... то прошу з „каси сялянської“ вимовив змішаний. „На як довго?“.. Душпастир говорив спокійно й не спускав з лиця молодого чоловіка погляду, неначе вчитував з по за чола його молоді думки.

Юліян задумався, обчислюючи за кілька років буде йому можливо зятягнений довг сплатити.

„Не спішіться, роздумайте добре... щоб не взяли тягар на себе, котрий-би угнув вас за час, в котрім би ви не були в силі сплатити його“, упімнув о. Захарій.

Юліян поновно змінив барву. Перед ним рік війська, по упливі того подорож... відтак 4-5 років наука в Академії професура... чи право, чи лише що..., „за п'ять років“, сказав опісля рішучо й поважно.

„Отже за п'ять літ“ повторив за ним душпастир,

„Але... отче... яб дуже просив з селянської каси. Мені миліше буде з вами або з селянами мати до діла як... і тут урвав.

Отець Захарій усміхнувся.

„Я вам вірю, мій любий, але з сього, як бачу, не може нічого вийти, бо селянська каса в нас розжичує найдовше на два до трьох років“.

Юліян виглядав заклопотано й не сказав нічого,

І знов душпастир прийшов йому на поміч.

„Не бійтеся моєї тещі, пані Орелецької. Вона вас в тім напрямку ані не скомпромітує, ані не зробить прикрости. За звичай я не люблю займатися грошовими справами. Роблю се лише для своїх парафіян, щоб, як коли кому треба трохи грошей, не ходив до лихварів або банків. Вона розжичує їх по умові. Найкраще на листи довжності з інтабуляцією або за поруку другої особи“. Чи він, Юліян буде годен в час хоч проценти платити.

Ні. Ради Бога нічого. Він хотів-би (наколи-б се було можливо) проценти з капіталом в раз сплатити, а перші навіть в речінець в двоє, щоб лише не журитися під час студій сплачуванням частками зятягненого довгу. Чи було се можливо, повторив своє питання?

„Так се одно. Але по друге хотів я ще сказати, що я вас мало знаю. Ви за рідко переступали попівський, а з тим і український поріг, держались більше панського терену... ви виїжджаєте не вдовзі до війська — правда?“

„Так“. Юліян стояв мов попарений.

Такого звороту він не сподівався від о. Захарія ніколи. Лише, коли остаточно підняв погляд і стрінувся з поглядом душпастиря, то в його очах — він це відчув — загорів огонь жалю й обиди. О. Захарій це замітив.

„Ви мені признаєте, пане Цезаревичу“, — говорив спокійно, „що я маю право висказати вам в тій справі свою гадку отверто. Ми це все повинні робити, щоб наші справи, коли заключаємо їх з собою, будь вони найдрібніші вони були корисні й ми їх на будуче не потрібували соромитися. Ви ще молодий, ще не знаєте потугу зовнішнього життя, не знаєте вимоги його й наслідки їх, що можуть бути двоякі — добрі й негативні. Чим ви мені поручите, що сплатите на наданий речінець сей довг?“

„Зараз не можу нічим поручити“. Відповів Юліян коротко й отверто дряжачим голосом.

„А пізніше?“

„Зложеною сумою з гажі, (гонорару) яку буду побирати від батька мого товариша Едварда, яко секретаря в час подорожі, а й моїм будучим становиськом, наколи-б мені лише хотіли повірити; я не потрібую се ще виявляти, що моїм святим обов'язком буде віддати її на означений час“.

О. Захарій надумався недовго, а опісля заявив поважно, що — мовляв, він перебере сю справу на себе й поступить слідує: він вижиче потрібний капітал в пані Орелецької, а він, Юліян, зобов'яжеться сплатити його за нього в наданім речінці. Наколи-б о. Захарій, впав несподіваною смертю, сплата має однаково точно після умови залагодитися; в противнім разі він Юліян Цезаревич, підпадає через пресу осуду публичної opinio. З другої сторони знову, вразі несподіваної і наглої смерті його тещі, пані Орелецької — має затягнена о. Захарієм позичка сплатитися ним її спадкоємцям, хто б вони й не були, — далекі чи близькі безвзглядно що до сотика. Умова трохи чудна; але ясно можна навіть ще й сю точку додати, що хто з спадкоємців зажадає в речинець сам довг... і викажеться листом довжності з його підписом, він тому й має виплатити затягнену суму. Колись вратував молодець Цезаревич йому дитину від каліцтва, то він, як батько, рад нагоді стати йому з вдячності в пригоді, тим більше, що ціль, на яку піде капітал освячує средства. Згода? При тих словах душпастир протягнув до Юліяна руку, а сей вложив в ню свою правицю, подякувавши немногими щирими словами.

„Потрудіться завтра коло одинайцяті перед обідомі ми закінчимо справу. А тепер ідіть і не журіться“, додав він з лагідною повагою. Зайдіть ще на годинку до моїх, бож і так незабавки ми останемося самі, одні старі; я ще маю сьогодні з деякими іншими до діла...

* * *

Юліян був щасливий.

Чувся таким вдоволенням, таким геройським, начеб поборов поважного ворога. Його серце поширилося з радости при уяві, що його батько, котрий бував так часто пересадно строгим, побере від нього несподівано матеріяляну підмогу в саме найфатальнішим моменті. Він був-би найрадше в тій то хвилі сів на потяг і поїхав до нього. Але се вже не було можливо. Завтра, найдалше позавтра він рушить в дорогу. До того й не уходило й просьбу о. Захарія зігнорувати й не вступити до прочих хатніх на годинку. З Едвардом він також ще мусів умовитися що до їх спільної подорожі до війська. На сей місяць він вже ледве чи зможе повернути до Покутівки, коли батько виїде з дому. Може побажав, щоб аж по його повороті з купелів се вчинив? Та — побачиться... Тепер поки що він мусів що инше виконати. Він мусів з Євою ще раз побачитися. Щоби їй сказати, щоб була така щаслива, як його душа в тій хвилі? Вона йому така мила, така ніби „близька“, а той її батько, такий правдивий апостол „черні“, що всюди лише добро й любов творив. А він як йому за сьогоднішній безкорисний вчинок віддячитися? По таким міркуванню він пустився в глиб саду за Євою. До свого відїзду він хоче конче ще хвилину побути

з нею на самоті. Ах, він готов в сій хвилі кожного до серця притиснути.

Він ішов скоро стежкою в надії, що дівчина буде десь на нього в саді ждати; може на білій лавці коло пня, а може побігла до лавки над ставом, де нераз пересиджували, й він кинувся з поспіхом туди, чіпаючись в погоні тут і там за галузки сильними молодечими руками, підносячися на мить. Але ніде дівчини не найшов.

Треба її десь инде шукати. В хаті. Правда. Вона-ж в хату пурхнула, коли її батько до них зближався.

Пригадавши се, він подався туди. Але її й тут не було. Найшов її остаточно на ганку, де любив пересиджувати о. Захарій. Сиділа там захована межі олеандрами. Обличчя в неї здавалося бліде, а сама гляділа в напрям відчиненої брами обширного подвір'я... зі сторони дороги наче вижидала чийогось приїзду.

„Я за вами шукав в саді“, сказав живо „хотів попрощатися, а ви“... нараз урвав. Вираз її лиця й спокій, з яким звернулася до нього, вразили його так чудно... ні... відкрили йому щось... що нараз сам не знав, як зайшло, що неначе й він набравсь чогось від неї. Він поблід по уста, забув про що думав і простягнув руку. „Я йду, панно Єво, але завтра ще зайду“, сказав. І не вижидуючи аж вона подасть йому свою правицю, він вхопив її сам. Вона була холодна,

„Що вам, панно Єво?“ спитав не своїм голосом, між тим коли в його душі прокинулося нераз щось таке неописане, любе, а лякаюче — й вмовк.

„Щож-би?“ спитала вона й усміхнулася на силу. „Я зайшла сюди, щоби... щоби вашій розмові з батьком не мішати й вижидала вас. Ви їдете завтра, чи коли там; я знаю“ — сказала мов подражнена „й не потрібуєте мені се ще раз повторяти“.

„Так завтра над вечір або й скорше“.

„А я за три дні виїзжаю“.

Сказавши се, вона відтягнула свою руку й почала звільна пучку до пучки пальчиків — одну проти другої ставляти, поволеньки наче пристосовувала їх до себе. Відтак приложила їх до уст і водила ними по тих, не здіймаючи погляду до нього.

„Я ще зайду до вас, панно Єво, ви не гнівайтесь...“ вимовив мов неприємно Юліян.

Вона похитала головою. Вона не гнівалася — говорила рухом, а голосом додала: „останьте ще трохи“.

„На кілька хвилин хіба“ — сказав і відітхнув.

Його погляд обхопив її, стрівнувся несподівано з її поглядом... и вони злякалися.

Як добре було, що саме в тім моменті заторохкотіла якась фірчина на подвір'ю. Коли оглянулися враз по за себе побачили, що це надіхав не хто інший як „хмара дому“ в особі бабуні Орелецької.

* * *

Одіта поверхи в широку старомодну шовкову пелерину, обшиту довгими френзлями, в солом'янім чорнім капелюсі з чубком струсєвих пер зверху з зав'язаними під бородою стьожками.

В тій хвилі був сей капелюх у бабуні Орелецької надто на оден бік зсунений і бути може спричинилося до того, як оказалось небавом, її за сильно розбуджена енергія, бо враз з тим об'явом на голові, вона кликнула на молоденького хлопця-фірману голосно: „куди ти навертаєш, цимбале... Куди навертаєш?! Ти не бачиш, що на ганку стоять олеандри й там стоять єгомость, її мость і інші... що за мозок — гій! Стань! — а то він десь поза ганок в сам куток садиться — стань! Кажу“.

Хлопець оглянувся, насупивши брови.

„Та то ще не ганок, то кадка з дощівкою“ — відворкнув. „Пані знов недовиджують, я саме оминаю її, а ганок он там дальше“. Сказавши се, він здержав за хвилину, близько перед ганком випасеного старого, спокійного коня... що й сам станув.

„Бабуня! Господи!“ зойкнула Єва й мов омертвіла. „Саме тепер, саме тепер...“

По пригоді з бабунею в дорозі, де він був свідком бабуненого страшного поведення (де вона опісля чи не цілу прочу дорогу переплакала з сорому) вона мала замір поговорити з ним отверто про нещасну ваду бабуні, але він не показувався. А нині, саме нині, де його заява, що відїзжав її мов... о Господи... з'являється несподівано бабуня. Оскільки вона її фізіономію знала — а вона її знала знаменито — виділося їй, що бабуня й сьогодні не зовсім твереза. Її піднесена енергія зраджувала, що вона була лише подражнена алкоголем, що значило в неї, що була в настрою до суперечок. Вона висідала дуже поважно, майже святочно й держалася надто рівно. Стаючи на ступінь обома ногами легкого візочка, котрим розвозилася звичайно в означених годинах і пошта враз з наспілими пакунками для Покутівки, вона й приїжджала опісля до дітей. Кликнувши ще кілька слів до „Цимбала“ в ласкавійшим тоні, вона звернулася з резonom до ганку.

„Господи!“ промовила півголосом вдруге Єва й заслонила на мить очі.

„Що вам, панно Єво?“ зачула нараз близько себе голос Юліяна; він нахилився до неї.

„Бабуня — алкоголістка,“ прошептала дівчина здавленим голосом. „Мені так тяжко... ви розумієте... але вона проте добра.“

„Щож; ходить по людях... заспокойтесь!“ відшепнув сей і зсунув лагідно її руки з очей.

Бабуня помітила рух своєї внучки й, переступивши поріг невеликого ганку, зморщила брови.

„Що таке, Єво?“ спитала. А далі додала: „Ага, ти боїшся, що... не бійся“ і з тим урвала, подаючи внучці з висока, мов княгиня, до поцілунку руку.

„Ти лише не соромся твоєї бабуні, бо ще сама не знаєш, яка твоя старість буде.“

І опускаючись безцеремонно на фотель о. Захарія, неначе молодий чоловік недалеко неї був невидимим, скидала з помочою внучки, котра вмить схаменулася, пелерину й капелюх: „Я приїхала побачити як ти справуєшся, донцю. Гнівався дуже на бабуню?“

Коли дівчина всміхнулася на силу, бабуня сказала: „Зле з бабунею, донько. Але хто знав, чи без бабуні буде ліпше?“

Та нараз мов пригадала присутність Юліяна, подалась о високу спинку фотелю в зад і вдивилася вигрібущо в нього.

„Хто ви такий, молодий паничу? Чи може той „Юліян“, про котрого говорила мені Єва?“

Юліян вклонився і назвав своє ім'я.

„Цезаревич... чоловіче... Цезаревич?“

Мені се не казали, а лиш все про „Юліяна“ говорили. Чи може бути?“ додала нараз поважно, мов то одно ім'я отверезило її.

„Що за Цезаревич? Оскільки мені відомо; був лиш один Цезаревич.“ А відтак, відвернувши голову від юнака, ніби щось примусило її до того, закінчила: „Я його лише не довго знала. Дуже не довго. А з яких Цезаревичів ви?“

Юліян оповів кількома реченнями своє походження.

„Отже сином капітана Цезаревича є ваш батько?“

Годинникар?“

„Годинникар“, відповів Юліян сухо й мимоволі і вдруге вклонився. По його обличчю перебігла темна краска й майнуло невдоволенням.

„Він помер наглою несподіваною смертю.“

Чи також се вам відомо?“

Юліян не знав.

Бабуня Орелецька задивилася на гарного, рослого юнака, мов на привід перед собою.

Відтак, по хвилі понурення в гадках, спитала чи йому відомо, що він не вдома й не при своїм гарнізоні помер, „а — а...“

Юліян схилювався над старою жінкою, щоб не втратити жадного слова. Вона йому така чудна своєю бесідою видалася.

„В службовій подорожі... в горах — помер несподівано. Молодий ще гарний. Тут, тут около уст,“ указала рукою на нього... „в рисах і щось в очах. Се зовсім він, коли дивлюся на вас. Але вже доста.“

„Прошу мені лише сказати в котрих горах?“

Стара жінка поглянула недовірливо на Юліяна. Чи справді сей внук не знав-би де його предок помер?

„Помер в околицях копалень вельможів Ґанен фон Ґанинґаймів.“

„Фон Ґанинґаймів?“ сказав Юліян і підніс брови.

„Так. Ви нічого про них, про ті золоті часи не знаєте. Які то часи були!“

Бабуня Орелецька завернула трошки очі до юнака.

„Вони зовсім мене не цікавлять. Що мені молодому українцеві, може бути інтересне на часах „Ґанинґаймів.“

А вона противно живе дальше духом, часами тих вельможів. Проживала там довший час і вийшла відти заміж. Там прим. в І. и досі проживає її старший брат Альфонс Альбінський, що був найвидніший урядник гірництва в „фон“ Ґанинґаймів... їх права рука. Рука, котрою вибирали „каштани з вугля.“ Які то часи були, ах... які... моменти. Тепер лиш згадуються мов казки... Бабуня похитала головою, прижмуруючи очі.

„Яке панське, гуляще життя велося там; в яких роскошах жилося... де, де тепер живе хто так. Але...“ додала... наче опам'яталася „за блискучих часів, звичайно всьому настав кінець.“

„Бувало, як зачнуть гуляти, в карти грати, музики оплачувати, до білої днини божеволіти то не надивишся всьому тому. Я там була... я там розкошувала, я — знаю все. Мій брат і я... ми обое були там у вельможів в „білій палаті.“ І все... так сказати-б, втаємничені. А гірничих урядників яких і кільки! І німців і поляків і чехів і мадярів... і знаю я ще що за „породи.“

„А українців не було, добродійко?“ кинув слівце до ушка бабуні — Юліян.

Бабуня прокинулась перелякана.

„Межи урядниками гірничими не було тоді. Мій муж, що мав пошту й був в тім керунку взоровий і сумлінний, — був українцем. Один молодий вчитель... що визначався... особистими гарними прикметами й співом — був українцем... відтак якийсь громадський секретар і т. и. були також українцями. Але ролі не грали вони між панством жадної. Були собі так лиш державними урядовцями й більш нічого. Г деж так. Без тоншого виховання, без вищого образования; як, приміром, його виявляють поляки, мій брат Альфонс і чехи.“

„І гуляли й грали всякі гри в карти, бабуньо? І ваш брат, наш вуйко Альфонс?“ спитала Єва вдивившись в бабине трохи почервоніле обличчя.

„Вуйко Альфонс не був ніколи пристрасним грачем, грав все умірковано й до якогось часу. Відтак вставав і відходив непомітно. Він мав жінку й дітей і ще якусь жінку „українку!“ кликнула нараз через плечі „українку.“

„Чи справді?“ зчудувався Юліян.

„Справді. Доньку священика — знаної родини.

Але другі грали инакше чим він. Їх було доста, коли посходилися на забави до вельможів Ганингаймів і...“

„Бавилися й грали в карти?“ спитала нервово Єва, між тим як Юліян, мов напружений змії, нахилився над бабунею й топив свої сталеві, в тій хвилі майже зеленкуваті, очі в бабунене обличчя.

„До рання, добродійко?“

Бабуня подалася раптом в зад: „Ради Бога не такий погляд, паничу. Не сей погляд!“ кликнула й простягнула, наче в оборону від нього, обі руки. „І ваш предок грав, не гадайте, що не грав. Він також знав добре ті часи, але...“ тут урвала, відвертаючи від нього очі.

„Але, бабуньо?“ настоювала Єва на своїм, що хотіла бабуню оповіданням про давнину зреабілітувати перед молодим чоловіком.

„Але донько... але я бачила там і пристрасну гру, бачила як програвано маєтки, села, коли не ставало готівки. Ба, я сама сиділа одного разу з такими грачами при зеленім столі. То не забуду і не могла я через довгі роки забути. Який то був блискучий вечір...! Здаєсь, що і був він послідній. Гульба, співи, костюми, карти, тости, танці... все йшло ніби окремо — а все таки в сумісі.

Сказано: життя й смерть.“

„Ви багато бачили й пережили бабусенько“ — ніби докінчила внучка за бабунею, присуваючись підхлібно — не то шукаючи в неї опіки, Єва.

„Бачила, мої діти, як не бачила! Красу, любов бачила й пристрасть... Вона страшна...“

„Пристрасть мав лиш своє право доти, доки ми нею керуємо. Коли-ж ми керму випустимо з рук, вона бере нас під свою владу, робить нас сліпцями й душевними каліками,“ зачувся нараз голос о. Захарія ізза плечей присутніх. Він переходив з одної кімнати до другої через маленькі сіни, котрих двері були відчинені й провадили на ганок. Очевидно чув в переході заявлення бабуні, опинився на мить і закинув ті слова. Бабуня оглянулася немило вражена. Її очі спіткалися з великими, блакитними, в тій хвилі спокійно вожучими очима о. Захарія й вона відвернулася.

Юліян піднявся зі свого крісла, поглянув на годинник — і сказав: „Ви мене чудно заворушили добродійко... болюче, а й роздражнюючи. Мені все так бажалось щось більше про свого діда почути, як те, що я знаю, та бачу се не суджено мені. Виходить — з його життя бракує ще якийсь уривок.“

„Ага бракує, бракує“ відповіла стара жінка притакуючи, а по хвилі додала: „Та на що вам більше знати, як те, що був мущина гарний, світлий, честолубивий українець, військовий, люблений при своєму полку — лише — скільки мені відомо, на „вояка“ може за м'який, а се кажуть не добре. З поверховности ви до нього як крапля до краплі подібні. Вдачу вашу не знаю.“

Юліян усміхнувся. „Я сухої, може й строгої вдачі. М'якість лиш жіноцтву пристойть.“

Сказавши се Юліян... почав прощатися—та саме в ту хвилю... ділась десь Єва, і вмiсто неї з'явилася її мати. Побачивши доньку бабуня кинулась до неї. „Дай пити, донько!“ просила.

„Каву, зимного молока... або й що іншого; в моїй хаті нема, нічого пустка.“

Її мосьть, поговоривши з ним про стан здоров'я батька його, просила остатись в них на вечеру, але Юліян подякував. Перед ним подорож, він мусить ще дещо залагодити й не хотів би, щоб батько на нього з своїм відїздом вижидав. Опісля попрощався з обома панями й оглянувся за Євою.

Її мосьть се завважала.

„Єва побігла проти батька“, сказала, „а сей вийшов до громадської канцелярії і обоє повинні кожної хвилі вернутися.“

Вона говорила правду.

Юліян не потребував довго йти. Скорим кроком, повний думок і зворушень, мав на думці, як найскорше стрінутись і попрощатися з о. Захарієм і з нею. Чого вона вибігла з ганку? Хотіла уникнути з ним хвилинку-дві на самоті? Майже так виглядало. Чи може мусіла йти проти батька? Він так ждав тієї хвилини, щоб без свідків попрощатися з нею. Та тепер не було часу над тим застановлятися. Ішов остро, минав сільські обїїстя, хатки, одну-другу, десятую аж стрінувся з ними.

Вона йшла поруч вітця, вчепившись його за руку, мов дитина й говорила щось живо.

Стали.

„Добре, що вас ще виджу, пане Цезаревичу“, сказав душпастирь; „бачите... думав, що зможу з вами, як врадили, завтра о 11-тій побачитись... але справа склалась инакше; мене покликано на похорон в сусіднє село й я не верну скорше як аж над вечір. Чи можете відкласти ваш відїзд на позавтра?“

Юліян роздумав і відповів, що лиш коли це необхідно потрібно. В тій хвилі стрінулись його очі з очима дівчини й він вмовк.

„Шкода“ сказав о. Захарій поважно. „В таким разі поїдьте на залізничний двірець а... я поїду з похорону за вами й там закінчимо наші справи.“

Та Юліян не був вдоволений сею пропозицією.

Вправді двірець не був далеко, а це все таки вимагало поновної їзди, замість щоби вернути до дому з релігійної функції спочити. Сказавши се, він зняв капелюх з голови й відгорнув волосся з чола, що зі скорого ходу трохи упріло,

Його очі зсунулася по Єві.

Вона стояла без руху й гляділа далеко перед себе а душпастир, послідував за приміром юнака, зняв і собі капелюх. Вечір був трохи парний. Підчас тих заклопотаних хвилин, зблизився до них оден чоловік, котрий, як виявилось був поштовий післанець. По питанню чи отсей то „панич є Цезаревич“ — передав йому телеграму.

Юліян поглянув на неї й роздер. „З дому,“ сказав і перелетів очима по ній; передаючи її опісля й душпастиреві. Сей читав: „Батько ожидає тебе завтра в ночі. Проведеш його до Л. Спіши. Зоня.“

О. Захарій і юнак переглянулись.

По хвилі надуми сказав перший: „Прийдіть до мене завтра о п'ятій рано. А тепер не тратьте часу та йдіть, щоб на час встати й все постановлене перевести.“ Він подав Юліянові руку, стиснув його правицю щиро, а Юліян звернувся до Єви. Вона стояла поблідла, а около її уст блукав усміх.

„До побачення, панно Єво. Гадав мій відїзд буде инший — але на жаль...“ тут він перервав нервово й додав квапно: „Коли побачимось? Може будете ласкаві колись до моєї матері або сестри заглянути?“

Вона дивилася на нього великими очима, а її права нога, наче чим то порушена, почала злегенька давати такт.

„Се ледви чи зробиться, молодче. Вона в вас мало знайома,“ відповів за доньку о. Захарій, „має науку, буде в місті під опікою пані Др. Емі та сеся... але може, може колись... не перечу.“

„Так.“ Повторила дівчина. „Може. Панну Зоню я знаю. Вона мені симпатична. А ви поїдете до війська, забудете Покутівку, хиба що дідичів ні й ще ліс і став. Я буду за ними глядіти...“

Він усміхнувся на силу: „Дідичів ні, і ще ліс і став,“ повторив. „Глядіть за ними, а я колись надїду й побачу що з ними.“

Відтак подали собі руки. О. Захарій ждав. Коли Юліян вкладав

капельюх на голову... поглянув в останнє на молоду дівчину. Чи не мала більше жадного слова для нього?

Ні. Вони розійшлися.

„Дідичів ні, і ще ліс і став..." промовило в його душі.

Його груди піднялися.

Він почав свистіти.

.

Раненько слідуючої днини, коли ще парафія тонула в мраках, першого тижня у вересні підписав Юліян Цезаревич о. Захарівві в робітні, котрої двері стояли широко відчинені до сонця, лист довжності, а душпастир, заховавши його старанно, передав йому приладжений вже грубий лист у великій опечатаній коверті з адресою пані др. Емі в резиденції, мовлячи: „Зайдіть по приїзді в столицю до сеї пані і передайте цього листа. Вона поступить по моїм бажанню, піде з вами до банку і передасть вам потрібну суму. Се жінка чесна, дискретна а, далі Юліян Цезаревич... голос о. Захарія тут задріжав — віддайте свої шляхи Господу Богу.“

.

Свіжий воздух обняв і купав постать молодого чоловіка, котрий вертав з грудьми повними вдоволення. Так. Вона лежала ще сповита в сні — Покутівська парафія — а за нею, мов загадки, мріли ліс і став, і біла лавка.

* * *

Юліян їхав возом.

Мати молодого Едварда, довідавшись від нього про стан здоров'я батька його, про виїзд в купелі й то в товаристві Юліяна, дала розпорядження, щоб зладити на ранній час для нього коні, щоб міг скорше як залізницею, [що аж вечером відходила], дістатись до родини й з батьком ще до виїзду побути кілька годин вдома, чи полагодити які-будь справунки.

Так і сталося.

Коли Юліян опинився остаточно в хаті, найшовся наче в улику.

Тут вітався нараз чи не з усіма, хоча звернувся насамперед до батька з запитанням, як себе почуває, цілував його вихуділу руку й оправдувався, що не прибув скорше.

„Нічого сину!“ відповів батько тихшим як доси голосом, обхоплюючи сина повним поглядом. „Добре, що ти вже тут і вечірний, а не нічний потяг забере нас. Як вже знавш сину“, говорив поважно, „лікарі висилають мене до купелів. На добре, чи лихе — покажеться. Ця моя теперішня хвороба побороздила мені в моїх обчисленнях на кілька років вперед. А ти їдеш зі мною аж до К... Я, розуміється, понесу всі кошти подорожі сам, то можеш мене спокійно відпровадити. Я-б був Зоню забрав з собою, але... хто заступить мене в робітні? Вона знавш..." Він тут урвав і стулив уста тісно.

Юліян похитав головою, скинув з себе пальто... й витягнувши з грудної кишені портмонетку, вичислив кілька грубих банкнот батькові на стіл. „Це для вас, тату, підмога на купелі — не журіться нічим. Лікар добре зробив, що вас вислав. Виїзд і побут в К... вплине скріпляючо на ваше стружене тіло й душу... ви трохи змарніли...“ При тих словах здивався його погляд з поглядом Зоні.

„А ти змужнів, хлопче. Розрісся, як той молодий дуб... але...“ додав і приступив до стола, де лежали банкноти.

„Нащо даєш це, сину? Я ні на кого не числив. Давно вже приготовлявся до подібних випадків для мене, чи для кого іншого з вас. Ви мені помагали зерно до зерна складати. Поступово я це робив. Правда я тратив з дня на день у вас любов і довіря, був деспотом, бо мусів бути... був похмурим, бо мусів бути. Мені лиш одного жаль... одного... але...“ й звертаючи розмову на попереднє сказав: „Я ці твої гроші не беру, ти їх не заробив, не міг ще сам заробити. Віддай, коли зажив.“

„Ці гроші моя справа, тату... ви самі мені перед хвилиною казали, що я мужчина.“

„Так. Але я їх не візьму.“

„А я їх не віддам.“

„Вложи їх в щадницю... й колись. Ні. Дай Зоні. Вона піде в місто й нехай їх вложить. Буде мені ще конче потрібно, ще згадаю твоє добре серце й порушу їх. Маю надію, що верну сильнішим... а дорогою ще побалакаєм. Оповіж нам всім, як тобі поводитьсь.“

Юліян переповів небагатьма словами про свій побут у дідича, про відносини на парафії, подав характеристику о. Захарія, його діяльність між народом, а в кінці опинився при знакомстві з Німеччини і мимоходом на бабуні Орелецькій.

Батько насупив брови й спитав, чи вона ще живе. Так. Вонаж прецінь не така стара, чи батько її знав? Чому ні. Але він менше; ліпше вже знав її тета Рибко й її муж в горах, куди треба, як він се споминав, раніше чи пізніше конче поїхати й відвідати їх, не поминаючи й тету Олю Альвінську. Се треба зятимити собі. Вони обі заопікуються всіма ними, т. е. матіррю сестрами, наколи-б його колись не стало, бо його, Юліяна, він не вчисляє. Він мужчина й дасть собі в світі сам раду.

„Тату!“ кликнув прикро вражений Юліян, але й в тій хвилі вмовк. Батько поглянув через нього крізь вікно.

„Не хвилюйся. Старайся хоч себе поставити на ноги. Зоня вже так як забезпечена. Має свій кусень в руках, а її наречений, Мирослав, ти його знаєш, добрий і чесний чоловік. По моїй смерті поведуть нашу майстерню далі. Так маю я надію в Бога... Нам старим треба про все думати.“

Помовчавши якусь хвилину, спитав опісля, чи Юліян знав молодого огородника Захарка з Покутівки.

Юліян зчудувався, ба майже перелякався. Може батько поміркував залицяння його до Марії... то тоді — батько був строгий в таких випадках, не любив, як висловлявся загалом „любов на помацьки.“

Юліян не відповів зараз. Він знав, що батько числився з кожним словом.

Яко людину, знав він його досить добре. Він був характерний, доброго серця, завзятий українець і правдомовець. „Я підкреслюю це слово, тату. Коли хочете про нього, як про городника, щось знати, то нехай послужить факт, що він заангажований дідичем Гангом і на дальші літа в Покутівці від нового року як самостійний городник з доброю оплатою і забезпеченням його особи та його дружини у випадку дідичевої смерті. Се я від діди́ча самого довідався. Та в чім річ, тату, що ви питаєте про Захарка?“

„Він був у мене, закупив гарний стінний годинник і спімнув, що — гадає за рік женитися. Господь знає, як то ще буде зі мною. А наша Марія полумоніє, коли він до нас заходить. Май бачність на твої сестри підчас моєї неприсутності. Нерозвага багато розчаровання в життю приносить... а молодіж любить серцем і тілом. Тепер іди до них і до матері, приладься до подорожі, а прийде хвиля, то поговорим і про інше.

Юліян вийшов до матері й сестер, де говорено про різне, головно про хворобу батька, заручини Зоні, про те, що цвіти, які з'являлися від часу у вікнах убогої родини годинникаря, чи тут, чи там прикрашали в скромних кімнатах столики, походили не від кого іншого, як від молодого роботящого городника Захарка.

„А тобі як поводилось, паничику? Бував у о. Захарія на парафії?“ Питала Марія й кивала пальцем. „Як там? Ми чули, що ти парохію не обминав...“ Вона шукала очей брата уперто так, що він під молодим інквізиторським поглядом сестри ледве помітно змінив барву.

„Не обминав, сестричко... не обминав — ви самі того бажали“ — „і признайся одверто, що ні одної хвилі цього не жалував.“

„Панна Єва...“ докинула Зоня... спиняючись поважно поглядом на обличчю брата...

„Поступова й мила панночка... далеко цікавіща, як-би ви думали... буде тут дальше приватно вчитися... а далі я не знаю я не опікун її.“

„А її мосьть Юлька?“ спитала мати, всміхаючись і погладила любимця по гарнім обличчю, поправляючи йому краватку під ковніром...

„Як всі мами й її мості... Вони знані... Є там ще й бабуня... пані Орелецька... мамочко.“

„Яка?“ пішло одним звуком з уст присутніх...

Але Юліян не відповів.

Перед його уявою виринула ніжна постать Єви — з чорними очима... й жадне слово не переступило через його уста про ту „бабуню...“

Нараз обхопили з заходу його бурхливо дві руки.

„А такої як я... не було там...?“ зачувся веселий голос Оксани... що вставилася потім раптом перед брата.

„Ні, такої другої Оксани не було...“ відповів брат живо, рад зміні, що не мусів про тих там говорити.

Вечером, як лиш місяць вплив на небо, відїхав годинникар Цезаревич у товаристві свого сина й супроводі доньок Зоні й Оксани (тих послідних лиш до залізничного двірця) на курорт... а сам вернув третьої днини назад.

За недовгий час змінилася погода. Вітер гнав і зривав листки з дерев, хоч вони ще сильно держалися таргав осінніми цвітами, за-тискав двері при отворенні, що годі їх без напруження в руках вдер-жати, завертав дим і гнав шалено по вулицях міста, збиваючи порох вгору, щоб опісля погуляти з ним по широкім полі за містом.

Оксана сиділа над книжкою, як нераз. Марія вибігла стрівожена в невеликий садок за домом, щоб побачити, що там діється з деякими не зірваними ще овочами і ще не вертала, а Зоня, батькова „права рука“, що займала в його неприсутности його місце, увійшла на хвилю до середньої кімнати, де всі... збиралися.

Мати поралась коло підвечірку, тихо, безгомінно своїм звичаєм приносила одно по другім і застеливши скатертиною стіл... зібралась наливати чай.

Зоня саме задержалася коло вікна й дивилася на небо... Там гнали тіла сірих хмар, мов на впереїми. Вона згадала батька й нареченого. Від першого наспів сюди лист, в котрім писав, що йому добре пово-диться, що має вже кілька купелів, поробив деякі, цікаві для нього знайомства й що небавом знов напише... а нареченій... але про те не станем говорити; бо таке належить, як знаємо, виключно до молодих... а скажемо хіба те, що Зоня побачила Марію, як та вертала з саду. Вона чинила це бігцем, держачи в полі, наборзі піднятої сукні, попа-дані овочі, а другою рукою ніби відпираючи нею вітер, що намагався зірвати на округ голови обведені коси й сміючись кивала до сестри головою. „Наша пані городничка“, сказала нараз Зоня й усміхнулася й собі. З обох буде колись гарна парка, мамо, коли Господь дозволить.

Оксана підвела до неї задуманий з над книжки погляд і притак-нула безслівно головою. Мати хотіла щось зі своєї сторони докинути, коли нараз двері з робітні відчинилися, Юліян увійшов квапно, змі-шаний до середини й не випускаючи клямку з рук, звернувся до най-старшої сестри й кликнув півголосом: „ходи до робітні Зоню, панна Єва Захарій прийшла з годинником до напрямки... але прошу зараз, бо вона квапиться.“ Зоня звернулася і обоє з братом подалися до робітні.

Тут справді стояла Єва Захарій, держучи в руках малий золотий кишеньковий годинник.

Юліян все ще змішаний, забуваючи, що молода дівчина була вже в них свого часу, представив сестру. „Ви забули?... Які...“ Вона усміхнулася... „ми знаємось вже... з панною Зонєю“, сказала, „Ви дуже до неї подібні.“

На сі слова Зоня мимоволі й собі усміхнулася... опісля простяг-нула руку й спитала: „чим можу служити?“ Єва, наче перебравши змішання від молодого чоловіка (чуючи на собі його погляд) обер-тала годинник і сказала: „Це не мій годинник, а мові професорки, пані др. Ємі. Вона короткозора, він випав їй з рук. Мабуть спру-жинка зламалася — не знаю.“

„Побачимо“ відповіла Зоня й, приступивши до вікна, заглянула в

маленький механізм, відтак уклала годинник до інших вижидаючих руки майстера й сказала причину ушкодження механізму.

„Наколи може бути готовий?“

„За два тижні. В мене багато роботи. Та я буду старатися, щоб був скорше готовий, хоч волю „хорих“ довше випробовувати. Так бодай батько робить. А я так само хотіла-б з повіреним мені матеріалом поступати. Яка ваша адреса?“ Додала ще, притягаючи запитну книжку, й взяла олівець до руки.

„О, я сама зайду по годинник,“ відповіла молода дівчина й звертаючися до Юліяна, що стояв недалеко стола й держав якусь книжку в руках, спитала як він мається від часу, як покинув Покутівку; й що це за книжка? —

„Французька. Я не покидаю вправ у французькій і англійській мовах.“

„А я іду сьогодні до кіна. Дають Ібсена „Примари.“ Не пішли-б?“

„Ні, панно Єво. Мені шкода кожної годинки.

Як вам відомо, я з кінцем сього місяця... а до нього вже... недалеко мушу до війська вступати...“

Їх очі здибалися... він на хвилику задумався й відтак додав; „Хіба-б пішов як-би котра з сестер мала бажання..., а ради себе ні.“

„Але подумайте, що се примари, що побачили-б...“ упінула наче пригадувала щось з притиском Єва. „Я дуже цікава на те, знаю цей твір лиш з читання... й перворядні актори... грають... через те.“

В тій хвилі застукав хтось з вулиці нетерпеливо до дверей. Єва кинулася до них, отворила їх настільки, щоб висунути голівку й кликнула голосно: „Зараз пані доктор, зар-раз“ — і зачинила назад двері.

Пані доктор Емі трохи обемиста, старша незамужня дама з острими ясними очима й цвікером на носі, відкликнула щось високим тоном, але Єва не дочула. Вітер затріснув двері назад, вдарив своїм крилом нетерпеливу докторшу філософії й зривав її капелюх так сильно, що вона оберталася сама круг себе, здержувала то сукню, щоб не підоймав її, то капелюх — і хотіла нехотіла ждала далше.

„Дуже хочу бачити примари, пане Цезаревичу... о т же?“ Її великі вижидаючі очі звернулися до молодого чоловіка.

Сестра переглянулася з братом. Щось ніжне пересунулося по її обличчю й „піді, Юлику“ сказала прохаючим голосом. „Ти стільки пильнуєш вже ті книжки, крім проходів з ними, не виходиш нікуди — отже... але може піде й Оксана.“

Юліян відгорнув волосся.

„Як піде вона, то я піду,“ відповів, „а ради себе самого, то ні. В мене справді небагато часу. Будучи у Відні, я гадаю, що побачу і там примари... й ліпше... бо в театрі. І я люблю Ібсена до деякої міри.“

„Бо я хотіла лише знати.“ По тих словах Єва висунула спідню губу вперед і помовчала. Відтак не зводячи з нього очей, ждала. Юліян вийшов з кімнати і за хвилику вернув. Він питав сестру. Оксана піде.

„Значиться підемо.“

„Так. Від шостої до восьмої. Я буду з докторкою Емі: Де стрінемося?“

„Я вас віднайду.“

„Урядіть так, щоб ми близько сиділи. Я вас познайомлю й з докторкою, ви мусите її пізнати.“

Юліян слонився, а вона, подаючи руку старшій сестрі, з блискучими очима майже вибігла з кімнати. Молодий чоловік пішов кілька кроків за нею, вернившись і станувши перед входовими скляними дверми робітні, дивився через кілька хвиль мовчки за нею. Опісля вернувся на своє місце й забрався наново до своєї книжки. Раз підвів голову й поглянув на сестру. Їх погляди стрінулися. Він, мов схоплений на лихій вчинку, хутко сховав очі, похиливши голову вниз. Зоня, піднявши брови вгору, як чинив це батько й Юліян, сказала: „Отже така Єва Захарій вона...?“

„Вона, Зоню.“

„Поки що не сміла дівчина; а все таки за своє смілива, не гарна, а гарна. Вяже.“

„В тім то й річ.“

Відтак настала мовчанка. Він понурився в науку, й в хаті лиш чутно було тикання ріжних годинників. Але він був звик до того, воно йому не мішало.

Згодом увійшла Оксана й поклікала обох до чаю.

* * *

Коли вечером брат з сестрою вернули по „Примарах“, застали матір і обох сестер похиленими над шитвом. Оксана кинулась між них. „Ах, мамо, мамочко,“ кликнула з захопленням. „Що це за штука. Яка потрясаюча й захоплююча. Яка я тобі вдячна, братіку, що ти забрав мене й я се бачила. Я ніколи її не забуду... Побачиш.“

„Доки не побачиш другу таку саму, а може ще й сильнішу.“ Відповів брат і усміхаючись сів біля Марії та обняв її рукою за шию. „Чи довго будеш оттак між нами?“

Вона звернула до нього личко й погрозила пальцем.

„Хто тому винен?“ відповіла. „Чи до мене приносив Захарко з Покутівки листи, пакунки, овочі і т. и. Тай гляди, щоб і тебе Покутівка не потягнула згодом.“

Подякуй панні Єві Захарій, Оксано, що бачила „Примари;“ якби не вона — ви-б були сиділи обое тут між нами. Не добре я кажу, Юліяне,“ кликнула Зоня, натягнувши обі руки з голкою близько до лампи, щоб наволікти свіжу нитку.

„Ага, Єва Захарій!“ обізвалася тут Оксана вдруге з захватом. Я пізнала її і пані доктор Емі. Вони обі припали мені до вподоби. Кожда щось має за собою, чим цікавить. Але як вплинули „Примари“ на Єву, Юліяне, ти завважав? Господи! Я думала з нею станеться що небудь. Ти бачив її очі? І все шукала ними тебе. Здається всі її почування сього вечора зосередилися в її очах. А коли ска-

зав в картині при кінці Освальд туманіючи „сонце... сонце,“ вона схилила голову вниз, притиснула хусточку до очей і захлипала. Вже й я ледви держалася в рівновазі з жалю — але так як вона піддалася вражінню... не знаю. А як ми виходили з кіна, вона ще спішно притиснула в останню хустку до лиця й сказала до др. Ємі: — Чи не добре зроблю я, коли піду на медицину? Ви знаєте... Що вона під тим думала? А та відповіла, що їй не треба ходити на такі роздражнюючі штуки й що не треба все так трагічно брати. А вона відповіла: чи не є таке наслідно обтяження щось страшного.

„Страшне, як не страшне, але все має свої границі й не кождий має до того диспозицію“. Ти не чув Юліяне? — звернулася до брата Оксана. — Чув щось,.. але я помітив, що др. Ємі спішила до дому й тому повторив те саме, що казала п-ні др. Ємі.

„А вона відповіла, що, „ні“, що знов піде на „Примари“ й все буде ходити на подібне, аж доки не перейметься відразу до трунків, до крові. На що пані доктор сказала їй: „На здоровля вам, Євко“, з чого Єва в своїм трагічному настрою відразу розсміялася. Пізніше додала: „Я одна піду на медицину, аби сте це знали всі. Всі що до дного.“ Мабуть ми її вже не побачимо, Юліяне. Як гадаєш?

„Відки я знаю? Казала, що сама зайде по годинник; але хто буде її в робітні бачити? Одна Зоня. Ти будеш у школі, а я не буду її вижидати“. З тими словами він закурих папіроску. На дворі вітер притих і одна з сестер відчинила вікно. Ніч була гарна й спокійна й велика тиша панувала на вкруги.

„А вона тобі симпатична?“ обізвалася Марія.

„Симпатична, чому ні“, відповів брат спокійно й відвернув лице, щоб випустити дим в противну сторону від питаючої. „Ти нам так мало оповідав з твого побуту в Покутівці.“

„Бо нічого й не переживав абсолютно. Зрештою й не знаю, щоб вас найбільше цікавило. Питайте. Більшість часу перебував я в Іангів і пожиття меж тими гарними, образованими людьми дало мені багато. Багато й перечеитував я там, бо бібліотека їх чудова. Все найкраще й вибране.. Так новітнє, як і давнє... не менше чудові й артистичні альбоми славних малярів різних націй, закуплені в подорджах ріжними членами тієї родини. І людей деяких цікавих і значних з великим знанням, що бували там гістьми, пізнав я.“

„То все богацтво витворює, Юліяне,“ сказала Зоня.

„Воно й справді не лише гарна, але добра річ бути маючим“, відповів він — з тим я годжусь. Воно дає людям можливість пізнавати людей й найвищу культуру“ — він урвав.

„А в парафії?“ спитала Оксана, що присіла вже до стола до сестер з поміж котрих висунулася мати, уклавши свою працю на призначене на те місце й погладивши, то знов поцілувавши декотре з дітей на добраніч, віддалилася з поміж них на відпочинок.

„А в парафії?“

„В парафії?“ повторив Юліян, усміхнувшись; мені там було деякими разами мов я знаходився в иншому світі. Наші попівські родини скільки вони нам щирости й доброго дають, ми це може навіть і не вміємо оцінити. Сам о. Захарій, то як я вже оповідав, справжній апостол

народу, але з давен давна, що йшов з Христом, куди-б той і неступав.“
„Це він, Юліян...“

„А її мость, а Єва? Ти нам про Єву говори“, настоювала Оксана між тим, коли Марія усміхалася, а Зоня мовчала зповажнівши.

„Коли хочете, щоб я вам говорив про Єву“, сказав Юліян, то я мушу й спімнути про той великий став, що знаходиться в Покутівці. Широкий, зелений. бо від ліса, що росте собі преспокійно його берегом, з місцями, як оповідають деякі люде, майже бездонними, або знов із плоскими, що й не варт вступати в нюю. Вночі виблискує його його тафля сріблом, а в день відбиває небесний дзвін. То синій, то понурий він, який-би собі там і не був. В зливах виступає з берегів і убирає їх в шум. Я його перепливав, але не можу сказати, що його не боявся й добре зглибив... Там де я не сподівався, він манив до себе на дно... Ну, а на дно не хочеться нікому поринати“.

Сестри розсміялися.

„А Єва?“

„Як Єва. Між вами всіма дівчатами нема великої різниці. Хиба, що в кожної инше пірря. Вона весела й сумна, амбітна й експанзивна... що більше казати? Я розповів вам про став і більше нема що до розказання... Ага! її мость добра газдиня, жвава, оборотна, керує челядю й прочими своїми сільськими знайомими мов отаман, і поглядами й короткими наказами, при тім гостинна й ввічлива“.

„Єва має иншу будучність перед собою, як ми, Оксано“, сказала Зоня.

„Вона, як одиначка, має можливість набрати науки, стати, кажім, лікаркою, зайняти місце в суспільности й бути важним чинником. Коли-ж вийде заміж, буде безперечно й иншою приятелькою свого мужа, як ми... й своїх може ліпше виховає“.

„Ого!“ кликнула Марія.

„Так я гадаю“, відбила Зоня. „Ми лиш робітниці, бжолі, без призначення на вищі функції, як те, укладати перші, навіть примітивні підвалини до дальшого розвою суспільства... не говорю вже про збудування держави. До того найдуться в будуччині инщі особистости, як ми“. Марія знов потрясла заперечуючо головою.

„Вірь мені, сестро“, настоювала старша сестра на своїм. „Ми з нашим, простим, скромним вихованням, що одержують лиш лад на світі, себ-то в родинях, що творим, о скільки нам то виховання в нашій сфері позволяє, гармонію, згоду, чистоту, здоровля, слідимо за розвитком дитини, надаємо керунок його характеру, учимо, ми розяснюємо примітивне добро й зло... ми, як казала я тобі бжолі. що працюють навіть иноді без вищої свідости, як автомати. Ми також маємо свою доцінність“. Марія, що хотіла щось живо докинути, здержалася, бо Оксана, що слухала мовчки, — нараз обізвалася.

„Ій, ви також говорите про щось, над чим вже давно трава поросла. Це все тепер вже само собою розуміється.“

„Розуміється, а перестає розумітися, Оксано, сказала Зоня. Тепер виринають инші типи, що инше находить на витовчену, примітивними робітницями, дорогу, появляються жінки, що борються горячо й ро-

зумно за самостійність, таки дійсно з вищою фаховою освітою і ми — бодай я — далека від того ганити таке стремління... протинно, радуюся... особливо, коли виростають і з нашого українського суспільства“.

Оксана отворила широко очі...

Надходять „Єви“ й інші їм подібні. А ми вже своє зробимо.

„Der Moor hat seinen Dienst getan, der Moor kann gehen...“, сказала Марія гірко.

„Нічого не вдівш проти того, Марійо. Будучність дійсно належить „Євам“ і це все йде природним темпом і розвитком“.

„Юліян підняв бистро голову, глянув з розпаленим поглядом на поважну сестру, але не сказав нічого.“

„Чи ти віщуєш щось Зоню?“ спитала Оксана. „Ні, Оксано. Але такі, як Єва й подібні, я підкреслюю се слово — навчать нас колись чого иншого. Злого чи доброго — покаже будучність. Може дадуть і инший оборот дотеперішньому хатньому механізмові й життю, що я там знаю!“ відповіла Зоня усміхаючись любо. „Це я так собі на власну руку філософую. Але тепер вже вас покидаю, бо ще треба зачинити вікна й робітню — обійти всю хату, як це робить що вечера наш батько, а відтак... спати“. Зоня встала... й звернулася до дверей. Юліян зірвався й собі на рівні ноги. „Я йду з тобою!“ кликнув.

„А я була б хотіла, щоб ти мені ще де-які пояснення за Покутівку дав“.

„Дай йому спокій, Оксано!“ перебила, сміючись Марія, „ходім справді спати. Про Єву може почуємо ще в житті, тепер вона не така цікава“.

„А мені дуже цікава, бо я б хотіла лише знати, чи вона займається також хатньою працею, як ми і другі такі, як ми. Чи вміє, приміром, так гарно тісто замісити, як я... про вас вже не кажу... чи розуміє, як до білля братися, щоб було біле, як сніг і... чи знає... голкою“...

А ти дівчак, Оксано, дарма, що тобі сімнадцятий зачався; її, одиначку, студіюючи... будуть упрягати до звичайних хатніх робіт? Іди, йди, її будучність як і її заняття в житті буде відмінне, як наше. Ах, я її вже люблю, Марійо, я її вже обожаю. Чуєш — обожаю?“

Юліян ледви чи дочув послідні слова, він вибіг за старшою сестрою, а Марія розсміваючись і собі подалася за братом. Оксана побачившись нараз сама одна в хаті, зірвалася від стола й погнала за иншими.

Вони опинилися в невеликім, подовгуватім, розтяглім саді й стали, мов по змовці, на самотній стежці, що ділила сад — на овочевий і яриновий — ся була рівна і біла від ясного камінця.

Тут гляділи хвилику на небо. Воно було обсіпане зірками... десь саме, як здавалося, над хатою ніби спинився місяць і світив сріблито.

Темні великі кущі й дерева з поближких сусідніх садів відрізувались не поворотнo купами й робили вражіння чогось лякаючого.

„Ловіть мене сестри!“ кликнув нараз Юліян свавільно, „незадовго між вами не буду“ й кинувсь бігом стежкою — садом.

Всі сестри погнали за ним. Одна й друга простягали за ним руки й від одної і другої виховзувався він мов риба розсипався дзвінкий веселий сміх між ними. Він станув. Аж нараз наймолодша, Оксана, вчепилася за полу його сурдута й держачи її сильно, дала поволікти себе кілька кроків за ним. Він станув стряс розсипане волосся з чола взад і віддихав сильно. Відтак — се сталося в мить — ледви дівчина зпам'яталася, вхопив її несподівано в обійми й підніс високо в гору.

„Так роблять з героїнями, котрих обожають і тими, що відзначаються зірками в житті! так“, кликнув, „так, поетко моя, що не написала ні одної стрічки“, й опустив з вільна, пустотливо сміючися сестру на землю.

Старші сестри, мов на приказ, помовкли й узяли його під руки.

„Тепер ходім“... сказала Зоня, піднімаючи палець до уст на знак тихого заховування. Нічний сторож засвистав десь недалеко на вулиці й щось мов вступило між них. Але то не було нічого, лиш сама тиша ночі й темінь, що, здавалося, походила й від дерев і кущів та неначе присувалася все на крок до них, що б їх собою оповити.

Коли позачиняли все з надвору, входову фіртку від дороги вікна, двері й вертали через освітлену робітню батька, здержалися тут мимоволі. Крізь вікно закралось пасмо місячного срібла, всі годинники були в русі, а один великий вдарив раз. Він ніби дідик в пантофлях, проходжувався там і сям, а всі інші підняли голоси й ходили за ним. Хто голосніше, хто тихіше, а всі тикали, жаден не мовчав.

„Батько“... сказала нараз Оксана шепотом і помацала брата за рамено. „Тихо, тут батько в“.

„То я тут; тепер я... але дуже скоро вже мене не буде. Не забувайте мене на тій чужині...“

Батько верне... а я буду сам, цілковито сам“.

Він схилився й його уста злучилися з устами наймолодшої сестри, що так і прилягнула до нього. Від так безшелестно й німо — неначе справді батько знаходився між ними, подали собі руки на добраніч і розійшлися.

* * *

За тиждень він відіхав. Саме в той день, коли від батька наспіла з курорту відомість, що він почуває себе краще, що має надію, що купелі приведуть його до здоров'я, приїхав по нього й син покутівського діди́ча й оба в двійці виїхали до війська.

Більше як рік минуло з того дня.

Час саме перед різдвом.

По вулицях, невеликої резиденції родинного міста Юліяного, від кількох днів сухого морозного грудня... вставилася зима й покрила все білістю. По гімзах камениць, вершках штахет, над вікнами як і на тонких рамках шиб меншого й більшого покрою, уклався сніг грубим пухом. Куди не поглянеш все потоне в білості, викликає миле чуття в грудях... і дише свіжістю. Пора полуднева й сніг, що нині

від самого ранку не впав ні одною зірочкою, тепер наче бажаний землею і голою деревиною, почав наново з сірого неба зсуватися. По головних вулицях ще рух, але в бічніших він слабне. Сьогодні святий вечір і хто не покінчив свої орудки, не доробив розпочате діло, спішить їх доповнити, щоб найдалі за годину побачитися вдома та прилагодитися між ріднею до радісного вечора Різдва Христового, того великого свята миру, котре чи не на всій християнській землі, в найбіднішій хатині святкуватиметься нині..

Коло високих виставових вікон одного гарного магазину з дитячими іграшками, а близько цього й іншими добірними річами, стоять ще глядачі, по більшості жінки й молодіж обох полів й приглядаються тому всьому цікаво. Де хто з них входить в середину й заковує кwapно потрібне, хто ж любується лише виставою, особливо дитячими, тими іграшками, що тут в різнобарвній кількості пишються. Вони викликають, хоч би й у грудях дорослого, радість, солодкість і щось, що відчувається лише при виді таких різдвяних виставок.

Де яка бідніша дівтора, що спішить куди в орудках, задержується сьогодні мимоходом також тут. Тут стільки чудових річей, про котрі їм і не снилося! А все облите світлом золотим чи срібним чи змішаним враз, бо вони се навіть докладно не розбирають, так осліплює їх пишнота виставлених дорожцїнностей. Кожна ж річ зокрема є така чудова, ефектна і приманчива, привязує так око й серце, наповняє щастям, що й не замічають, як їх кількох зросло нараз до дрібної громадки.

Вона гуторить і захоплюється. З цвіркотом мов пташенята, що зворушилися чимсь, здоймаються їх голоси й знов втихають, а з тим відвертаються й спішать куди инде недалеко, заводячи тут те саме, що на попереднім місці...

Так дівтора.

На вид мініатюрних автів, комічних малпок, медведів, паяців, коней, горбатих верблюдів і т. ин., вона не може успокоїтися... й не один малий палець полишає слід на чистім склі, де висять і стоять всі ті чудеса та для неї недостижими утвори.

Особливо одно... приковує їх. Застановляє, на час при відкритті того явища, голови до шиби притискати й з здержаним віддихом придивлятися. Це мале погруддя, з білого порцеляну, створеної собаки, що їй на кінчику носа сидить муха й скобоче її, а вона дивлячись на ню аж зизом, з напруження злоби, що не може її язиком хапнути й розкусити, приводить малу голоту, наколи зрозуміла о що розходиться, до такого вибуху реготу й веселости, що де хто з дорослих, обминаючих, оглядається за нею й мимоволі й собі усміхаються.

Один молодий офіцер, що опинився, перед ними неспостережено, близько такого одного вікиа, придивляється й собі виставі. По правді його не обходить то все, бо його лице зраджує нетерпеливість і погляд, яким шукає, чи перебирає чогось між прохожими, каже, що він вижидає чогось.

З нудьги чи нетерпеливості все витягає папіросницю, закладає папіроску в коротеньку, бурштинову цигарничку й закурює. Він ви-

сокий і, чи тому, що рівно держиться, чи може від виразу його поважного, майже строгого лиця, робить вражіння недоступности.

Ждучи, починає проходжуватися. Від фронтових дверей аж до угла камениці й назад. Так скільки раз. Зразу повільнішим кроком, а пізніше, поглянувши квапно на годинник, скоршим.

Він доходить приспіненим кроком до угла магазину, в слід за ним якась молоденька дама, що вийшла з магазину з поспіхом з закупном, коли оце він нараз завертає так несподівано бисто, що вона, що поспішала, вдарилася з ним так сильно грудь об грудь, що її шапочка, що була укладена легко на голові, злетіла на землю.

„Pardon“... кликнув він, між тим, як дівча з переляку зойкнуло. Скоро як гадка, як блискавка схилився він до землі, підняв шапку й подав її звиняючись.

Змішана, засоромлена, вирвала йому шапку з рук і окидаючи його лютим поглядом з під лукуватих брів, прикрила спішно голову шапкою й, не сказавши ні слова, ба не кивнувши й головою, погнала далі.

Це сталося в одній хвили.

Він оглянувся мимоволі за нею, але не найшов її більше. Вулиця була вправді ясно освітлена, а прохожих багато й вона щезла скоро між ними.

„Гнала як сполошена“, подумав „тому і вдарилась так сильно“. Веселий, майже свавільний усмів указався на його устах і щез.

Дійшовши через хвилю знова до магазину, станув і дивився на прохожих по тротуарі, піднімаючи мов в чудованню брови.

Нараз опинився перед ним хлопак з елегантним подорожним куферком в руках, оправдуючися, чому скорше не прибув, бо мусів, як казав, ще дещо для того другого пана зорудувати, котрий відїхав... і спитав куди має нести куферок.

„За мною“, відповів офіцер — і завертаючи в иншу вулицю, пішов живо враз з хлопцем.

* *

Сніг падав невтомно і з легким мерку. настав вечір, хоч не була ще пізна пора.

В домі годинникаря Цезаревича світлено і святочно. Двері всіх хоч необширних та низьких кімнат стояли широко повідчинювані. Мила температура з ледве помітним запахом живиці наповняла їх. Над вікнами були спущені зановіси, по берігах оздоблені ручними делікатними гафтами, а майже в кожній кімнаті були коло вікон підставлявані на малих кошикарських столиках і цвітучі зимові цвіти в товаристві гарних широколистих рослин, або пальм і фікусів, ті послідні уміщені в деревляних коробках.

В послідній, може найменшій кімнаті, що її замешкував давнійше одинак син, стояла зелена, майже під стелю сягаюча ялинка, прибранна всякими ласощами, пишна, блискуча, округ неї на землі прикриті коверцем, також ручної роботи сестер, лежали дарунки. Де-які

з них були поміщені між гиллям ялинки. Як сказано, від неї несло лісовим запахом і вона ніби становила собою якийсь центр.

Її приладили оба наречені двох старших сестер.

Молодий, веселий годинникар Мирослав і огородник Зарко, що по повороті батька Цезаревича, освідчився йому і дістав руку Марії. Особливо він розвинув свій артистичний смак, оскільки було можливо з малими і скромними засобами прибрати і деревину і постарати дарунки. Коли Зоня і Марія спротивлялися закупленню ялинки на сей рік, вимовляючись видатками на справлення виправи, то оба мужчини, порозумівшись мовчки поглядами, впевнили обох, що треба наймолодшій „дитині“ зробити несподіванку і, як вже не цінними подарками, то бодай гарно оздобленою ялинкою, котра ще певно на сей рік справить їй чималу втіху, тим більше, що остається по відданню сестер сама вдома і їй на будуче ледве чи постарається хто о деревинку, на що сестри згодилися одноголосно, обіцявши обом молодцям і зі своєї сторони „лепту“ на ялинку з додатками.

.

В найбільшій кімнаті, що була zarazом і їдальнею стоїть, в середині довгий стіл, а на нім після звичаю розстелено легко сіно і Оксана покриває його. Вона робить це з всею молодю повагою. Мати, чи не з дна своєї виправної скрині, що їй дістала ще від своєї матері, вибрала на сьогодні гарну адамашкову скатертину, що ніби сріблом переткана, улискується і аж низенько до землі укриває його.

Накривши вона на хвильку підсуває брови в гору, прикладаючи чільний палець до уст і зостановляється на кілько осіб уставляти сервіс? Скільки їх всіх разом? Родичі — два накрити. Дві сестри з своїми судженими — чотири; разом шість; а вона одна виходить сім. Не добре. Кажуть гасло „сім“ нещастя і хтось мусить вмерти. Хто? О, вона не хоче, щоб хтось вмер. І гадками мов блискавкою, перебігла по всіх знайомих і рідних. Ніхто нехай не вмерав, ніхто. Всі добрі люди нехай живуть. Наколи-б брат тут був... О, брат тоді було-б саме добре. їх всіх було восьмеро. А так вона все ще стояла без рішення. Нараз перебіг по її молодім здоровім личку мов промінь сонця. Вона вже знає, як в сьому випадку зарядити, як ту фатальність обійти. Вона поставить осьме накриття і нехай собі стоїть. Хто прийде в хату, бідний чи богач, інтелігент чи неук, вона заздалегідь попросить родичів, щоб дозволили, аби смів на сей раз бути їх гостем. І вона і йому послуже. Як згадала так і вчинила, уклавши й осьме накриття. Поуставляла все як треба було після обичаю на стіл, підіткнула ще сіно на нього, жалуючи в духу, що не було і снопа, щоб ще і його укласти в кут, підбігла разів кілька і до кухні, щоб ще де-що спитати в матері, де поралися обидві старші сестри з сею, бо при вечері мали бути і два будучі її шурина — а остаточно станула перед готовим, прибраним з поукладаними на нім добрими річами і задержалася поновно на хвильку в думці. Вона призначила кожному місце; де батькові, де матері, сестрам „панічкам“ як називала наречених своїх сестер, де собі і вже... нараз перервало її гадку шолопання ніг в сінях, з котрих провадили двері на право і ліво... до кімнати і кухні

— кілька, півголосом промовлених слів до когось і енергічне стукання до дверей. Се певно Зарко. Він любить з нею дражнитися, любить її лякати, а найбільше вже дурити. Вона здвигнула плечима, не змінила пози ні не просила увійти.

Стукання повторилося.

Тепер вона кинулась до дверей з заміром відчинити їх широко, тому збиточникові, що коли-б і не шукав був з нею зачипки, щоб остаточно посміятися з неї хлопячим, свавільним сміхом в чім помагали йому й інші. Та коли уклала руку на замок, щоб її отворити вони відчинились з сіней і на порозі станув офіцер. Високий з шапкою насуненою низько на очі, в плащі, зап'ятім аж під ший, ковніром підоймленим в гору, а сам цілий білий від снігу... і ждав. Молодій дівчині забилося серце мов у зайця і... „восьме“ накриття минуло її крізь ум.

Він поздоровив військовим привітом, підносячи руку до шапки, все мовчавливо, не отвераючи уст і на слово.

Дівчина стояла так само німо, витріщивши очі на незнайомого... і „батько“ і поновно „восьме“ накриття, наповнили її жахом..., що батько скаже на вид якогось чужого? Він такий строгий. Та лише на хвильку запанував нею ляк, через одну мить; в слідуючій офіцер, що вже здоймив шапку і розсміявся їй в лице, не хто інший, як її брат Юліян.

„Юліян“, скричала утішно на всю хату і кинулась до нього, між тим як він одним рухом скинув плащ, „Юлику, то ти? то дійсно ти? А я в першій хвилі... і не писав... то-рраз!“

Він ще сміявся весело, приступаючи до неї.

„Ти не пізнала мене, не догадалася?“

„Ах, нівідки не сподівалася. Ти-ж ніколи в листах не споминав, що на різдво до нас приїдеш. Подумала в першій хвилі, якийсь незнакомий офіцер шукає мешкання і зайшов випадком і до нас... і вже хотіла...“ „Йому на груди кинутись?“ докінчив він збиточно, скидаючи з ший шалик та відвертаючи змокріле волосся з чола. „Бо мені сьогодні трапилось таке“, сказав і притягнув її до себе... вітаючись і цілуючись з нею сердечно.

„Що, ще?“ питала між тим Оксана і гляділа ущасливлена на брата та потрясала ним, мов рубом, що ані разу не подавався від її молоденьких сил.

Він тут оповів на борзі кількома словами свою пригоду з чужою якоюсь панночкою, що кинулась йому на груди і мало не розбила його серце на двоє.

Молода дівчина розсміялася сердечно. „А я“, оповідала вона, вислухавши брата, „думала вже об тім чи не запросити того „чужого“ на восьме накриття“, при чім пояснила йому, що трапилось і їй з „чужим офіцером“. „Ах... Юліяне“, кликнула остаточно, „що за чудове, чудо, що ти, мов з неба зісланий, спав на свята до нас до дому. Офіцер. Дорогий наш офіцер.“

„А яка велика й гарна панна стала з тебе“, сказав брат весело, приглядаючися їй і погладив її наново пестливо по лиці. „Сказав би

хто вісімнадцятилітня панна... а то ледви... я боюся, що лиш колись нараз почую, що й Оксана Цезаревичева виходить заміж“.

„А-ай!“ кликнула вона, неначе б її вколов хтось несподівано. „Ти забув, що ми не маємо в житті розлучатися?“

„Та де забув“... відповів він з уданою повагою. „Записав собі в нотис, коли великий вітер був, то й яким чином щось таке забути. Але де батько, як мається й інші. Ходім до них“.

На голосну балачку й радість Оксани, оклики, сміх мішані з братовим барітоном, увійшов батько з своєї кімнати, прибраний святочно (бо дуже шанував великі свята), появилися чи не рівночасно сестри й мати й інші з хати й за недовгу хвилину побачив себе Юліян в колі всіх любих. Мати тут пригортала, цілувала сина, тут батько з усміхом, що так рідко появлявся на його поважнім старім обличчю, притискав коротко та сильно, по мужеські, одинака до серця. Знов сестри вітали, обіймали брата щебечучи, ущасливлені приїздом його, а там і оба будучі мужі їх увійшли скромно за голосами з дальшої кімнати й вітали його щиро. За недовгий час пішла оживлена — радісна розмова, вздоганняли себе питання й відповіді, з чого вийшло, що Юліян був вже в коменданта, до якого полку належав, замельдувати свій приїзд і враз з тим свій виступ, зараз по святах справляє собі цивільне вбрання й вирушить з Едвардом, котрий так само поступив... у подорож так зв. доповняючу освіту, чи, як се називав батько його товариша, „Bildungsreise“ до котрої сам уложив плян і подорожню руту. Найсамперед в Німеччину, Швейцарію відтак Скандинавію, Англію може ще в Москву, Київ... а Францію?... спитав батько...

„Мабуть... бо нащо студіюємо фанатично французької й англійської мови?... Та про те ще пізніше, а сьогодні я такий радий, що знаходжуся вже між вами“.

І все наново був се по більшій часті брат, що мусів на все відповідати, що оповідав про теперішнє й давніше, про те що наспівало поки що ідеями, а заносилось на зреалізування ділами. Відень це європейський лексікон, для котрого треба багато часу, взявши його з культурного боку... а він... скільки було в нього часу, як у військового, по службі бігав по бібліотеках, робив записки, слухав виклади, які йому на будуче мали би, як для професора, придатися, отже „уживати“ Відня не було як, бо на те і його мінімальні засоби не позволяли. Та все таки вдалося йому часами багато де чого великого та поступового бачити й чути й з українською молодіжжю, що там студіювала... пізнаватися.

Де-котрі голодували по геройськи і студіювали, се були де-які селянські сини, котрими можемо гордитися, а знов і з родин інтелігентних, що менше себе контролювали, вони витрачували час на локалях, котрі можна було оминати, бо лиш гроші в них залишали та здоровля винищували.

Марія, що сиділа коло брата, погладила його, заглядаючи йому збиточно в очі.

„А ти був святенький, Юлику?“ питала.

Його погляд майнув через плечі по ній.

„Абись знала, що був святенький. Був, бо мусів з часом числитися, працювати, Едварда, заєдно... на оці мати, що іноді правдивого батька зраджував і грішми, як половою сипав.“

Так до вечері.

По вечері, котра відбувалася при гарнім настрою і коли батько збирався піднятися ізза стола всі присутні заголомшили його просьбою ще хвилину посидіти так, що заким він з того опам'ятався, на оден знак прибувшого сина, прискочили до нього оба наречені сестер з Юліяном, взяли його на руки і за маленьку хвилину обнесли три рази округ стола, при чім доньки плескали радісно в долоні, а мати то сміялася молодечо, то витирала сльози з розчулення.

По тім Різдвянім „тріумфі“, як називала це Зоня, попрохала вона всіх до кімнати, де знаходилась ялинка. Ся послідня блестіла вже від світла, пишна з свого срібно-золотого вбрання, такими-ж дрібними дзвіночками, збогачена люкром, украшеними серцями, медівниками, позолоченими оріхами, дактелями і преріжними смачними конфетами як їх звичайно бачимо на ялинках, а поверх всего того — ілюзія: иней... з поза котрого визирали найбільші цукрові, широкі, рум'яні личка, усміхнені і плачучі, що викликували своїм видом усмішку.

Хто глядів на ялинку, глядів і на молоду Оксану. Вона була наймолодша в крузі, все звертало увагу на ню, жартуючи з неї на тему розвішених ласощів, цукрових круглих лиць і полюкрованих барвно сердець і інших медівників і папірових, освітлених бальоників. Вона була щаслива, що брат був дома і чому-б їй не бути безжурною?

Відтак розділювано дарунки. Кожде одержало щось, почавши від батька, що сидів в шкірянім фотелю, по бабуні, і усміхався добродушно — аж до наймолодшого. Батькові припала гаптована, оксамитна шапочка до робітні; матері практичний дарунок, бо широкий господарський фартук, яким вона врадувалася і по молодечому на його вид розсміялася, цілуючи за нього Марію в личко, вгадавши, що то її видумка. Зоні передав її наречений маленьке етуї в котрім знаходився золотий годинник... Марія дістала від Зарка, в гарній оправі, новий і старий завіт, „з котрого будемо що вечера по денній праці одну главу перечитувати,“ а Оксана поезії Шевченка та Федьковича і „все до посліднього на Ялинці...“ на що Оксана відразу обома ногами, мов кавка, підскочила.

Коли роздаровування минулося, звернулася мати до сина і сказала: „Найкращим дарунком для нас всіх, а для мене з'окрема, в твій приїзд, мій хлопче. Нікому з нас не снилося сьогодні тебе бачити.“ „Який він там ще хлопець“, упімнув свою жінку господар дому. „Він в мене мужчина відколи покинув середні школи, а надто тепер, де його бачу офіцером. А тепер“, додав, „заберу його на часок до своєї кімнати. Йому належить також дарунок, бо він не сміє сьогодні з порожніми руками вийти. Наколи-б трохи прибавився... то ви розважайтеся самі межі собою...“ З тими словами всунув синову руку в своє рамя і оба пішли до алькіра за робітнею, який охрестили дівчата між свяतिною, бо там знаходилася батькова спальня, бібліотека і інші його святощі.

„Для Юліяна нема нічого відповідного“, сказала Марія, оглядаю-

чись заклопотано і безпомічно округ себе, коли за батьком і братом зачинилися двері.

„А може і є...“ обізвався тут молодий Зарко і в кутиках його уст вздрігнулось збиточно.

„Що, що, що?“ перебігло цікаво з уст до уст і все кинулося до молодого чоловіка з питанням за дарунком для брата. Та сей, всунувши руки в кишені, станув перед ялинкою і почав її так пильно оглядати, неначе на ній появилось нараз щось доси не видиме. „Гарна рос-гом“, сказав лише, а опісля ще додав: „і ростом і листям“, і більше не міг з нього ніхто нічого видобути.

Коли батько Цезаревич увійшов з сином до своєї кімнати, указав йому місце, „ти сідай, а я добуду то, що ховав для тебе від хвилі, як тебе уклали мені на руки з словом „син“. З тими словами він видобув ключик з грудної кишені, отворив одну шуфляду свого старого бюро, вибрав відти, з маленької, оксамитом обвитої скриньочки, оден перстень, котрий лежав між золотом, як-мось ланцюжком і хрестом відзнакою... для військових і передав його Юліянові.

„Отсе дарунок тобі сину, в сьогоднішній вечер в котрий справив ти мені таку радість твоїм приїздом“.

Сей зачудувався, перебіраючи перстень, якого ніхто не бачив у батька... і оглянув його цікаво зі всіх сторін... дякуючи остаточно... кількома теплими словами за нього. „Се чистий правдивий рубін, тату скристалізована кров... який гарний і цінний! Ви се знаєте тату!“

„Так мій сину. Сей перстень одержав мій батько, а твій дід, Юліян Цезаревич від свого полковника в молодім віку, будучи тогді його улюбленим адютантом, а потім і мужем його одинокої дитини — доньки, а твоєї бабки. Держи його в честі і носи в честі“, додав поважно, майже строго. Будь сильний і відпорний проти всяких спокушень звідки-б вони і не грозили тобі. Мій батько був таким до хвилі доки — доки не стягнули йому цю дорогоцінну памятку з пальця“. Тут він урвав і сів на крісло перед своїм бюро, схиливши голову на груди ніби застановлюючись на хвилину.

„Кажіть що про діда батьку! Ми всі майже нічого про нього не знаємо. Не ховайте нічого, а мені-би так мило було про нього, його особу, перебіг його служби і все його дотичне дізнатися“, просив, вправлявши очи, з виразом щирого прохання, в батькове лице. „Я не хлопець вже, як самі сказали, а мужчина, як офіцер знаю я також, що значить офіцерська честь і що її треба більше зберігати чим життя“.

Коли батько заховувався все ще мовчливо, Юліян додав: „Я скажу тепер, що я рад, що був і у війську. Воно причинилося до того, що не буду в своїх осудах одностороннім, як-би се міг бути цивільним. Той апарат названий „військовість“, чи армія, про котре говорять з часта-густа як про щось поверховне з погордою, він страшний своєю консеквенцією, повагою, строгістю, дисципліною і тактикою життя і смерті“ і тут він вмовк. „Я вам перебив тату... простіть. Дід був військовим, а що я саме ношу ще на собі отсе то...“ при тім указав на уніформу на собі... „то мимоволі насунулись мені висказані

думки на уста. Оповіжте мені де що про мого діда, про котрого приходилось мені зачувати, що цікавить і подражнює мене. Сей гарний перстень з камнем барви крови, буде в мене в помешканню і свого рода талісманом.

Не так тату?“

„Ні“.

Батько, годинникар, підняв голову і заперечив. „Але пожди“. Він піднявся з свого місця, витягнув з нищої шуфляди того свого бюрка якийсь зшиток і сказав: „Отсе я від кількох років списував для тебе, а коли розпочалась в мене хвороба я приспішив і докінчив. Писав уривками. Багато про що я писав, переживав я сам... де що розказували гідні і правдосвідомі люди, де що моя сестра і її муж і, як би воно не було сину, се все в правдою. Багато дечого, що видавалось мені в хлопячих літах неймовірним, я пізніше зрозумів і уложив тобі так як слід розуміти. Прочитай і йди далше, як ішли твій дід й батько,

Читай хоть сьогодні, хоч завтра. Коли хочеш. Перстень і отся рукоять належуть до себе. За годину-дві прочитаєш. Я писав без огляду на яку-небудь „стілістику“ а писав просто як знав і відчував я годинникар“.

Юліян, зчудований несподіваним батьковим заявленням, переглянув рукопись. Батькове письмо було читке, а зацікавлений до живого він, не надумуючися довго, усів близько стола, присунув лампу, щоб бачив ліпше і почав читати:

„Я лиш одну сцену маю в пам'яті, що врилася мені на ціле життя в душу, а то сцену з моєю бабунею... так почав батько-годинникар свої записки... що бачив її в діточім віку, бо мені тоді було не більш, як десять-одинацять років, кажу мою бабуню, бо свої матері я цілком не знав. Моє уродження поплатила вона своїм молодим життям. Та моя бабуня, а твоя прабабуня, яку безперечно добре пам'ятаєш, бо хоронила тебе не оден раз перед моєю строгістю, і котра вийшла в дуже молодім віку за старшого військового, а то за полковника, під котрим служив мій батько, заміж, привезла нас обох т. в. мою одинокую, тоді 15-літню сестру, (власне тету Зоню Рибко в горах) і мене на похорон нашого батька. Він лежав в мешканню одного високопоставленого, хоч тоді ще молодого урядника гірництва, поляка Альфонса Альбінського, при копальнях криці в горах на Б. у властителей братів фон Ганингаймів, про котрих господарку і життя ти де-що чував, а з часом, оскільки це нас українців може обходити, і більше зачуєш.

Отсе повторяю.

Ми прибули на похорон нашого батька, що відібрав собі життя власною рукою в наслідок нещасливої гри в карти, в палаті вище названих братів фон Ганингаймів.

Бабуню покликали телеграфічно, а вона забезпечившись більшою сумою грошей, забрала нас обох і ми поїхали.

Як, що? питаєш, мій сину?

(тут було писання перерване, неначеб годинникар поглянув розпаленим грізним оком на читача.)

Як знаєш бранка відбувається що року.

Що року їздила комісія асентирункова в свій час на означені місця. Складалася вона, як відомо, з небагатьох військових осіб, а головню з штабового лікаря, кількох вищої й нищої ранги військових добродіїв, а між ними в той час був не хто инший, як мій батько Юліян Цезаревич. Давними часами — про теперішнє не кажу — брали деякі лікарі, де давалося, при бранці потайки хабарі. Кажуть часами менш докладно — се тяжко означити, хто їх там знав і міг контролювати? Комісія приїжджала й відїзжала в призначені на той час місцевости, аж не прибула так само одного разу й до містини М. в гори, де, на дві години віддалення від неї, жили властители копалень криці фон Ганингайми.

Та невелика місцевість її переживання на імя І., так само в горах, була повна гаміру робітництва, шуму гірської ріки, понад котрою стояла побудована гамарня з колосальною гутою, з котрої гнали день і ніч снопами іскри в гору в супроводі голосних покликів і порозумівань гірничого робітництва, що все враз становило не аби який рух і об'яву життя.

Мій батько знайомий в І., бо не першина йому була навідуватися у вельможів Ганингаймів, котрі любили й шанували його ради його симпатичного товариства й лицарського офіцерського поведення, був рад з цього приїзду, де почував себе все гарно, а наша гарна й горда бабуня, яко вдовиця по полковнику, тішилася на стільки ласкою в панів-добродіїв, що мала привілей перебувати літом з нами — дітьми, за їх розпорядженням, в них. Се я лиш так мимоходом згадую, щоб ти докладніше зрозумів те все, що буду тобі дальше картинами вказувати.

* * *

По приїзді на поклик завідателя Альбінського, по котрім безпосередньо мала бабуня з учителем Рибкою в чотирі очі розмову, вступили ми у велику кімнату, де лежав мій батько між великими цвітами і видавався мені мов сплячий.

В кімнаті тій знаходився господар хати, його жінка, асентирункова комісія з майором і штабовим лікарем на чолі, гірничий гурт урядників, проца інтелігенція і де-яке робітництво.

Я поглянув з боку на бабуню, що провадила нас обох за руки. Сину, я постарівся, але ніколи не бачив більше мавстату в постати, більшої закамєнілости й рішучости в обличчю жінки, як у тої моєї, сегодня для мене чимось неначе чужої, бабуні.

Сама вона здається, не бачила нікого. Бліда, як смерть ішла звільна, рівно, з очима спущеними до долу, в чорнім убранні, що спадало тяжкими фальдами на землю, заслонюючи й кінчики її обуві. З голови спливала з капелюха аж по сукню густа, чорна крепа. Так опинилася вона з нами коло катафалку з батьком.

В кімнаті чорно оббитій, панувала тишина, неначе наш вступ здержав у всіх віддих. Всі очі звернулися на нас. Першу підсунула бабуня мою сестру до батька. „Попрощайся з ним“, сказала півголосом, мов із завмерлих уст, а сама ждала. Сестра, як і вона, в жалібнім строю, що не йшла, а волілася, підійшла, до катафалку й кинулася

на вмерлого: „Чому ви нас покинули, таточку?“ захлипала. „Чим ми провинилися, чим, таточку, чим?“... Що в її голосі було, чи в словах її, я не пам'ятаю, бо всі присутні навкруги, особливо жінки, вибухнули плачем, котрий розносився якийсь час по кімнаті. Та що з тим плачем враз неначе вступило життя в бабуню. Лагідним, але рішучим, рухом відтягнула вона плачучу від мертвого, що обняла його судорожно по через груди, притискала в останнє своє лице тут же та цілувала раз по раз його, на грудях зложені руки.

„Не буди його донцю... він знайшов спокій, то лише ми“... сказала й урвала. Сестра, що насилу відступила від мертвого зробила їй місце, а вона, що не випускала мою руку з своєї, підійшла тепер близько до катафалку й підносячи мене трохи в гору, сказала: „Поцілуй твого батька, сину, в останній раз. Його вже не побачимо. Покинув нас“. Переляканий, потрясений, ледви свідомий того, що робив, я вчинив, як вона казала. Але... „татку, встань“, поблагав я шепотом, аби ніхто не чув й опустив, як сестра, голову на груди ще раз поблагав... встань!... Бабуня опинилася за мною, вона стягнула мене вниз, взяла, як перше за руку й сказала: „А тепер слухай і повторяй за мною“.

Я глянув в її очі. Бліда наче із зкаменілим видом лиця, промовляла: „Я самотній твій син, тату, присягаю тобі, чим би я не став без тебе в житті, робітником, чи декорованим паном, бути ним чесно, боротися проти рабства, податків душею й тілом і остати своєму народові вірним аж до кінця життя свого. Так мені Боже поможи — амінь“. „Амінь“, повторив я точно з її наголосом. Я вмовк, а вона відступила від мене. По хвили мовчання і ждання, мов ладилася до молитви, схилилася вона над мертвим, притиснула своє чоло до його рук, прошептала щось, вчинила знак хреста й, піднявши голову, звернулася обличчям в глиб кімнати.

Я поглянув у її обличчя. Хоч і який я був молодий і дитинний, та знався вже на стільки на виразі того її обличчя, щоб відчувати, що в тій хвили воно не віщувало нічого доброго. Хтось з присутніх голосно зітхнув і погляди чи не всіх присутніх звернулись на нас.

Вона се не бачила. Вона зблизилася о крок до господаря дому, що відзначався між похоронними гістьми своєю певною, майже визиваючою, поставою, з взад зачісаним, по шию обстриженим, волоссям і парадним гірничим строєм. Вп'яливши свої чорні очі, вона підняла руку й „тепер ти вважай“, кликнула.

Завідатель прокинувся, в його сірих очах спалахнуло, але він не рушився з місця. „Тепер ти вважай“, повторила „проклинаю тебе за невинні сироти враз з цілою твоєю сім'єю, скільки б в тебе їх і не було, щоб кожне з твоїх дітей не зазнало ні проміння щастя, а з твоєю поміччю по трудах, припливши до берега, в баюрі життя потонуло“.

Проклинаю, щоб найменше тобі прикинулось в медузу, щоб ти сам жив і не гинув, а коли загинеш, щоб не найшлася рука твої очі затулити й щоб вони на пострах людства осталися во віки отвертими... щоб ти“... Та тут же вмовкла. Окрик жаху пронісся в гурті присутніх і якась постать похилилася до долу. Все звернулося до неї.

Се була господиня дому, жінка завідателя Альфонса Альбінського „Зімліла“, кликнув хтось з гурту. „Удар серцю“. „Зімліла“.

Але вона дійсно лише зімліла. Її винесли з кімнати, а один з панів, здається з військових, приступив до бабуні й подав їй рамя.

„Збожеволіла з жалю“, сказав завідатель тримтючим голосом, вказуючи на бабуню. „Дивіться на ню!“ — Та вона відсунула рамя добродія й шукала очима в гурті за голосом, стрічаючи тут лише самі перелякані погляди. Легкий усміх, мов тінь, поблукав по її устах, але не сказала нічого.

„По похороні зайду ще раз сюди й сплачу довги“. То було все, що промовила до добродія. Схиляючись опісля низько перед мертвим, роблячи знак хреста, мов поблагословила до гробу, взяла нас, як передом за руки. В тій хвилі вступив священник в кімнату й почав церемонію похоронну. Я її оминаю, бо для мене нема нічого прикрішого, як хвилі, коли прикривають домовину.

Коли ми виходили з кімнати за домовиною, впало мені в око, що дві молоді пані, по при котрі ми минали, розмовляли голосно й одна з них, указуючи на мене, сказала: „Бідна сирота, зовсім до нещасного батька подібна“. Вона була русява, видалася мені дуже гарною й як я пізніше довідався, була се якась вбога родичка господаря, також „Альбінська“, перебуваюча у вуйка засідателя, помічна в веденню хатньої господарки і в вихованню дітей, яких була чимала громадка. Друга коло неї, brunетка з чорними очима і грубими бровами, була, як здавалося мені, відражуючо бридкою. Вона супровожала мене таким пожераючим поглядом, що я закrywся від неї, аж ми не вийшли за двері...

То була одинока сестра господаря і, хоч в той час ще молода, а вже вдова.“

Юліян підняв на часок голову, заявляючи батькові на котрім місці опинився. Йому хотілось знати, чи та молода вдова не була пані Орелецька.

„Так, Її муж українець знімчений, як се в той час бувало, був маючим і почмайстром. Він саме був в І і достарчав населенню пошту, та держав т. зв. деліжанси.“

„То тоді ще не було залізних доріг?..“

Батько похитав головою. „В тих околицях ще ні,“ була відповідь, і Юліян читав далше. Будова залізної дороги була проєктована правительством і хоч той проєкт був сильно піддержуваний і братами фон Ганингаймами, то він здійснився аж в кілька років пізнійше, що було також причиною упадку їх панства. Через брак залізниці мали вони в транспорті криці за границю в неоднаковий час втрати. До того поверховна контроля над адміністрацією, надмірне довірря до панів радників, скарбників, маґазинерів, особливо засідателів, як поляка Альфонса Альбінського, котрих кертичне визискування того довірря німців, доходило до грубої крадіжкі при найкращих словах і таким поведенням, доки не дійшло до того, до чого в таких обставинах звичайно доходить.

„Але читай далше.“

Люде, що працювали в иншій керунку в тій околиці і не стояли

в жадних відносинах з вельможами, хоч і були ознайомлені з поступованням панства урядництва проти принціпала не мали змоги се доказувати фактами, не викликавши проти себе обурення цілого апарату урядництва, а може й самих вельмож.

Скажеш може сину, що сумно, що не можна було такий пишний маєток врятувати, а може і спитавш чи не було хоч одної, кількох душ, котрі-б були шепнули властителям, куди їм свою увагу з'осереджувати. І я тобі скажу „і чому не було? Було. Та все те не було-б вже і багато помогло. Один з таких людей був власне тамошній вже згадуваний добродій Орелецький, муж п. Орелецької, почмайстер. Через його то руки йшли час від часу від засідателя Альбінського грубі грошеві посилки до щадничої каси до Л. Ч. і В., котрі ніяким чином не могли походити з місячної оплати гірничого урядника, котрий майже понад стан жив і в той час був вже батьком кількох дітей. Звідки брались в нього ті суми? А з других, гадавш, діялося инакше? Інші знов не висилали, що правда, нічого до банків, але за те вели розумне життя і тяжко було „чорне“ на білім доказати куди здобутки Ганингаймів дівалися. Почмайстер Орелецький, що був незалежним і не дбав о ні чию ласку через свій маєток, помер несподівано в молодім віці і не було кому проти злочинців свідчити“. Юліян заглиблений читав. „Другий добродій, що не менше був ознайомлений з господаркою гірництва, був один вчитель народніх шкіл, також українець та хоч не знімчений і чесний та за така мало значна особа проти надutih панів урядників, що приступати до самої голови і нарушувати її довірря до тих, між котрими був між иншим любимцем один з перших здібний, оборотний й освічений муж Альфонс Альбінський-було ризиковано й сміливо. Що значив народний учитель у панів Ганингаймів?

Та при учителеві я задержуся довше.

Він, йому на імя було Рибка, вчитель німецької мови і деяких инших предметів (наша українська мова не мала ще приступу до публічних шкіл і він уділяв її лише приватними лекціями в поодиноких домах, між иншими і в домі самого засідателя Альбінського.

Жінка сего-ж, гідна пані, донька одної достойної української особи, заслуженої з літературних творів, виробила собі на стільки авторитет у свого мужа, поляка — в котрого, честь скажу, що не був шовіністом, що коли заявила бажання, аби її діти вчилися і її рідної мови він не противився жадним словом. Правда, крім невеликого відсотку гуцулів, інтелігенції української на той час було в тій околиці мало, а й тут німецький елемент поглитав своєю культурою. Від міри культури противника, сину, чи сусіда якої будь народности залежить і його духова перемога.

Отже той вчитель, сину, молодий чоловік, походження селянського, здобув собі своїм статочним поступованням і такими вчинками, прихильність і поваження між тамошнім населенням і інтелігенцією до тої міри аж не досягнув остаточно ласку, як зауважив вище, бути заангажованим до дітей і в дім самого засідателя Альбінського.

Тут він вмів своєю симпатичною, щирою особою і гарним співом так знаменито збуджувати любов дітей до мови, якою говорила їх

мати, попри мову їх батька, що хоч і які вони були молоденькі, а зійшовшись в іграшках з іншою діворою, робили несвідомо пропаганду в формі завізвання навчання української мови, за що в „заміну“ виявляли охоту і готовість вчитися і мови, тих же що викликали в чорної пані Альбінської щиру веселість і радість, а на чолі батька зморшку або усміх легковаження, що навіть одного разу дісталось за те добродієві Рибці легке упімнення не займати у дітей за багато часу на вивчення хлопської мови, що хіба на будуче для порозуміння з службою може їм придатися.

По таким упімненням, яке прийняв учитель Рибка спокійно, він не змінив свого завдання і свого обов'язку і оминав лише моменти звертаючи увагу батька, поляка, на такі визови з діточої сторони а науку української мови піддержував не менше сумнівно, як доси.

При нагоді вчителювання і приязних відносин до цілого дому засідателя Альбінського, а через його протекцію і в інших домах, де бував не лише в прикметі домашнього інструктора, але й бажаним гостем, особливо, де знаходилися молоді панночки і відбувалися, відповідно ранзі батьків, домашні заботи.

Так через довгий час, в котрім мав він нагоду не одно збагнути, доглянути, про не одно досвідчитися, що відносилося менше до науки і заботи, як мимоходом до господарки гірничого урядництва на майні фон Ганингаймів.

„Я не без причини задержався при тих подіях. Я хотів тобі дати хоч перелетну картину отсего минулого на Б., а враз з тим указати, що иноді й одно здорове національне зерно, хоч-би воно і в яких ворожих варунках свого існування знаходилося, мимо всього не гине.“

Тут було писання перерване, неначе-б хоропитий годинникар сперся о спинку крісла, протерав очі і випочивав.

Юліян встав з свого місця і перейшовся без слова по кімнаті. Коли й батько мовчав, він відчинив вікно і вихилився глибоко по за нього. На дворі була ніч спокійна, наче дихала білою мракою, і десь здалека доносились дзеленькала саней. В його голові кружляли думки роєм. „Отже така малася річ з його дідом Цезаревичем. Оттак. А бабуня Орелецька“... та тут перервали нагло полет думок якісь сани, що погнались кудись попри дім. В них сиділо кількох мужчин, здавалося, українські академики і колядували „Бог предвічний“, оставляючи по собі в воздусі лише пасмо гармонійно в себе злившихся звуків.

Юліян глядів ще якийсь часок за ними, відтак запер вікно і вернувся до записок.

„Читаю далі, тату“, сказав, притягаючи блище своє крісло до бюрка з лямпою, втопляючи свої очі на млі ока в лице батька. „Хочу як найскорше знати, що сталося з Вами, тетею Зонею... і всіма прочими. Я зворушений, мов з сидла викинений.“

„Правда?“ Спитав батько поважно.

Вскорі дізналися більше.

Юліян читав:

„Той вечір, що став такий катастрофальний для мого нещасливого батька, був прощальним вечером у Ганингаймів для шурина, що перебував якийсь час з Англії на відвідинах у своєї сестри, відданої

за Йоахимом Ганзом фон Ганингайма, а може також, як шептано тоді в деяких домах, щоб рівночасно розвідатися про його стан матеріальний, бо в В. приміром, був Йоахим, через свій маєток і розгудьне життя „званий багатий король міді.“

Не стану я про пишноту і блеск того вечера говорити; про музику, співи, що розносилися на відміну на віддавання чести чужому англійцеві, а й иншим враз з ним, що цікавився більше самою здобуваною крицею, шахтами, організацією і степеним робітництвом, їх оплатою і т. подібне, чим забавами уряджуваними ради його особи, а й сегоднішнім вечером.

Були тут згромаджені дигнітарі з золотими ковнірами, високими титулами, панове з столиці духовні особистости, протоєреї, архимандрити з монастиря св. Івана з Сучави, багаті темнолиці бояри з Молдави, славний Николай, музика з Сучави, з своєю капелею, батько так само славнозвісного пізніше скрипаря Григорія, . . . все з С . . . і військові. Все те гарне, вибране, репрезентаційне, блискуче зі всією гвардією гірничного урядництва з жінками й дорослою молодіжкою обох полів, явилось в сей вечер.

Сама „палата“, як звала тамошня людність одноповерховий, не надто великий, скромно збудований будинок Ганингаймів, неначе купалась сегодні в світлі. Крізь великі, на поді кругло всаджені, скла, як і з віком і скляних дверей, що провадили на балькон, лялося воно струєю і освічувало величезне, білим шутром висипане підвірря і білі господарські маґазини і будинки, та доріжки, що з него вибігали видавались ще біліїшими.

Засідатель Альфонс Альбінський, а на той час і ціла присутня в І. асентерункова комісія, не винявши і мого батька, що був, як споминав я вже знайомий з Ганингаймами була також запрошена. Батько любив заходити в кращі товариства і був звик до них, та сим разом відмовлявсь в засідателя Альбінського. Не мав охоти. Був без настрою, а що найважніше, не був „при касі“. Він-же лиш службово перебував тут, отже ніяково було йому заходити в таке вибране товариство, не прилагодившись до того відповідно. „От штабовий лікар також не буде в нім уділ брати“, говорив, сей день, котрий мав минути без бранки, він використав і виїхав в купелеву місцевість Д., щоб оглянути там заклад і жерела. Сказано вимовився. Та не вдалося се йому. Засідатель Альбінський домовляв йому доти — а він се вмів — доки остаточно сей не згодився на короткий час піти.

Годину перед відїздом до вельможів, поступив батько, котрий був запрошений враз зі штабовим лікарем, також поляком на час бранки 1 — 2 дні замешкати в засідателя, де було обширне мешкання до п. Альбінської, а рядом в кімнату, де перебували переважно діти, щоб тут ними, гарно хованими, на часок полюбуватися, бо був великим приятелем дітей, а далі, щоб з нею гарною і, хоч ще молодою, та взоровою матерею говорити, пізнавати її, як щирю українку і жінку прегарних душевних прикмет. Між дітьми звертала наймолодша її дитина, а то шестилітнє дівчатко, його увагу. Раз подібність до своєї любої матері, а подруге своєю, на причуд любою, дитячою готовістю, на бажання гостя — співати. Коли він, з'явившись і побалакавши з кот-

римось з дітей, покликав її до себе, вона, закинувши ручки назад, зближалася поважно, трохи збентежена і ждала. На його просьбу, йому лиш одну маленьку, коротеньку пісеньку заспівати, вона виконувала се за кожним разом слухняно — а відтак втікала або, вхопившись за маленьку фальдовану сукню, спозирала на пів цікавими на пів задуманими очима на нього.

* * *

За сей недовгий час легкої розривки між ним а господинею дому, входив і виходив молодий вчитель Рибка, допитуючи о дещо господиню в імени „тети Олі“, що вешталася в господарці і зільнику, бо був в їх домі мов в себе, очікуючи між тим появлення господаря з котрим мали їхати оба, батько і він разом, до палати. Мій батько казав і учителеві Рибці, котрий був йому симпатичним, наче рідним, як висказав се і господареві, про свою нехоть до сьогоднішнього вечера, а і сей відраджував йому йти.

Він сам, Рибка, їхав сьогодні туди на просьбу пана Йоахима в ролі співака — до якогось часу — а опісля виключно за муншенка, яким бував звичайно у панів, коли відбувалися там бенькети. Господиня дому оставила на сей раз вдсма, бо не час її був до виходів.

„Ми вернемо оба скорше пане“, сказав йому поуфало батько „наві-
дуйтеся лише там до мене і ми порозуміємося.

Я-б волів сам не вертати.“

Врешті появилвся господар хати. Стрункий з темнявим волоссям, відчисаним з лоба, поважний, в святочнім чорнім убранню з ознаками гірничого стану, себе певний, мов князь.

Сину мій, одинокий хлопча (читав Юліян з майже здержаним від-
дыхом). Оповідали про нього, що сей Альбінський на стільки був захоплюючий, талановитий, образований остільки здібний до різних поступків і жестоких вчинків.

„Тату“, перервав тут нараз молодий читаючий офіцер і звернув своє обличчя до батька. „Ви так тут говорите, неначе-б засідатель Альбінський був ще меже живими.“

„Се він і є мій сину“, відповів годинникар. „Альфонс Альбінський є ще між живими“. „Справді? Альфонс Альбінський він жиє? Де?“

„Жиє в горах в М., де проживає і моя одинока сестра, а твоя тета Софія. Але не переривай. Читай. Се прецінь, не така давнина, про яку я оповідаю.“

Син вмовк, похитавши зчудовано головою і потонув даліше в записках.

Яка програма на сьогодні? спитала п-і Альбінська, погладивши свого мужа ніжно по рамени, котрого любила по над все, хоч він не все відвдячувався їй гідно за ту її вірну любов. Він поглянув на неї побіжно й усміхнувся; „тобі невідомі програми вечерів в Ганин-
гаймів, ти бувала там чи не оден раз. Правда тепер вже лиш рідко заходиш, що далі й забудеш, що ми там пізналися. Не так Люнечко?“ спитав і звернувся до мого батька, наче йому се говорив. „Ти вже забула, як перебувала з твоїм батьком в купелях в Д., де перебу-

вала тоді й п-ні Иоахімова фон Ганингайм зі своїм мужем і ми там пізналися?“ Опісля, по повероті у них святковано чийсь уродини і була невелика забава, на котру по повероті ти з батьком мусіла явитися і ми там обоє пізналися. Ти гуляла так чудово мазурка, як родовита полька, а до другого вже я тебе заангажував. То був для нас обох незабутній, прегарний вечір. Там все однакова програма.“ Пані Люнечка здвинула плечима й усміхнулася, якимсь мрійливо. „Памятаю“, сказала „чому-б ні; для молодих танець, або сальонові гри, які хотіли, деклямації, мельодрами, ділетанський театр — а для мужчин в окремім сальоні — гра в карти. Ах, та гра в карти... мій дорогий... та шалена гра“, додала зітхаючи. „Грай обережно Альфонс, проти втрати і руїни ніхто з граючих не заасекурований. А ти все тям одно. В нас є діти... Там високо і різно грають“.

Він окинув її поглядом через рамено і його уста відслонилися на хвилику з одної сторони над зубами ледви помітно — мов до усміху.

„Ти заєдно бачиш примари, жінко, коли я туди їду“, відповів сухо.

„Краще уважай на себе, ось о що я тебе прошу...“

Зачувши ці слова п-ні Альбінської, мій батько, мов пригадав собі щось, вдарив себе в чоло — попросив обох панів-завідателя і вчителя — пождати на нього недовгу хвилику, бо забув щось в своїй кімнаті. Вони вволили його волю. Завідатель витягнув папіросницю, щоб собі зладити папіроску на дорогу... вчитель постояв хвилику... а відтак подався за батьком. Стрінув його, як зачиняв двері від кімнати, котру замешкував спільно зі штабовим лікарем. „Пані Альбінська остаєсь в несупокою“, шепнув батькові до вуха. „Вона знає ті вечери — завідатель нераз програвся... але в нього опісля вигравання так щасливо виходить... що граючі, а особливо... оден рйтмайстер від гузарів... і оден багач, вірменин з Бесарабії, добродій П. лиш не оказують явно свої зависти. Та п-ні Альбінська рідко коли про одно, або друге... дізнається. Простіть п-е капітане, коли вас, яко ваш конаціонал, позволяю собі попросити... лиш мало з собою грошей взяти.“

Мій батько... прокинувся уражений „За що ви мене маєте, пане? Я ж не молодий академик... щоб викликувати обаву в своїх приятелів. Я буду сьогодні вижиченими грішми грати, а це для мене найліпша контролю. Не журіться за капітана, сказав... і поклепав цього добродушно по рамені.

Відтак вернули вже оба до завідателя.

Коли мали виходити і мій батько вклонився на прощання господині дому, погладив свою пестійку — його очі окинули кімнату — неначе не помітив когось... когось бажав бачити, а обличчя його було поважне. Вдягаючи шапку на голову, оглянувся ще раз.

„Ви забули щось, пане капітане?“ спитала пані Альбінська ввічливо.

„Ні“, відповів він і затягнув шапку глибше над очі, неначе б не бажав, щоб йому хто в них глядів.

В тій хвилі відчинилися двері і в кімнату увійшла молода дів-

чина, родичка завідателя, панна Ольга Альбінська — звана дітьми й цілим домом „тета Оля“. Вона йшла просто з надвору із зільника, де працювала з слугою коло грядок — розсаджували весняні цвіти й розкривали рожі. В руці несла невеликий жмут правдивих розвившихся темно фіолетових фіялків „Рарма“.

„Славно, панно Олю“... кликнув учитель поучаючо. „Ви „зповним“, будемо добре гостити“.

„І справді“, повторив собі за ним мій батько весело, з нетаємним виразом радості, скидаючи нагло шапку. „З'явилися у сам добрий час — та ще і з фіялками — а сама як фіялка все захована“.

Він подав їй, що зарум'янилась сильно, руку.

„Се правдиві, „Рарма“, — пане капітане“, відповіла змішано.

„Правдиві, правдиві“, повторив він і їх погляди потонули на мить в собі. Око її вуйка завідателя підхопило це.

„Ми спізналися... капітане, упімнув він сухо.

„Нічого не втратимо пане завідателю. А фіялок кілька я все таки випрошу собі у панни Альбінської, може вони принесуть мені цього вечера яке щастя“.

„Не вірте надто в фіялкове щастя“, відповіла й усміхнулася, уникаючи його погляду, панна Альбінська.

„То пришпилить мені їх бодай своєю рукою ось тут коло цього гудзика... нехай не увійду в салю вельможів недекорованим... як вже відмовляєте фіялкам хист приносити їх властителям щастя“.

Молода дівчина... відступила заклопотана й заховала руки поза плечі — як чинила це маленька фаворитка мого батька.

„Ну, тето Олю?... не хочете, відмовляєтеся — чи капітан такий страшний? Ми живемо в часах миру“.

„Тета Оля“ глянула мимоволі на завідателя.

На його устах указалася і щезла на мить усмішка легковаження.

„Я не можу“, відповіла.

„Чому не можете?“

„Кваптеся, пан добродій завідатель... нетерпеливиться“.

„Мої руки від землі, не бачите? запорощу вам блюзу, я справді не можу. Може... хто інший. Пане Рибко... ви“... і тут умовкла.

Хтось застукав нараз так сильно до дверей, що очі всіх звернулися туди, і на запрошення господаря відчинилися вони, і увійшла напудрована, вистроєна сестра завідателя Альбінського, молода вдовиця пані Орелецька.

Її чорні очі обняли блискавкою групу, спинилися на молодій дівчині з фіялками в руці, відтак на моїм батьку коло неї — і звернулися до брата.

„Я жду й жду, Альфонсе, одягнена давно й нетерпляча, думаю... ось-ось надійдеш з паном капітаном по мене, зладила, як це бувало ще за життя мого небіжчика, ідеальний, помаранчевий лікерик, щоб його напився в мене, а коли ні тебе, ні його не було, я була пересвідчена, що тобі перешкодило щось явитися сьогодні в палаті“.

„Тим часом було б далеко мудріше приїхати по нас власними кінсьми і ми були б вже у цілі. Ти знаєш я додержую слово“. З тими словами вийняв дорогий годинник і поглянув на нього. „Ми

ще в час приїдемо. Не турбуйтеся сестричко. Перше число програми, а то концерт ми не втратимо, один член виконавчий його, пан Рибка, є ще між нами. Нас здержала Оля своїми фіялками“.

„О-ля?“... сказала молода вдовиця... протяжно, змірила дівчину від голови до ніг і по її устах перебіг, як недавно в брата, ледви замітний усміх погорди.

„Чим?... чейже не хотіла також до нас прилучитися... того б також ще бракувало“.

„Се я винен припізненню“, вмішався тут спокійно мій батько. Я один; я випросив собі в панни Альбінської кілька фіялків... бажав, щоб їх мені власноручно до грудей прип'яла — але вона відмовилась.

„Але до палати піде колись „Олятко“ зі мною“, закинула нараз несподівано пані Альбінська. Пані Йоахім Ганингайм була така ввічлива, що переїзджаючи недавно верхи по при нас, вступила на кілька хвиль відвідати мене... і просила щоб коли я виберусь вже до неї, не оставила і Олю дома. Вона собі її полюбила. За що? я не знаю“.

„А я не піду тіточко... цілком напевно, що ні“, кликнула „тета Оля“ гордо. „Вона мені страх подобається, та пані Йоахім фон Ганингайм. Її необтяжуюча панська ввічливість, її такий... все її виховання, поводження — воно таке уймаюче... але я не піду... ні“.

„Аміль, панство, тепер кінець. Пане капітане... прошу“.

Пані Орелецька оглянулась за батьком, котрий всунув фіялки в грудну кишеню... склонився обом оставшим паням... і беручи вчителя Рибку під руку... попросив чорнооку вдову вперед. Хутко потім... понесла їх карета пана завідателя Альбінського... до цілі.

* * *

Як сказано, палата вельможів фон Ганингаймів ясніла сеї ночі далеко своєю білістю і чотирма освітленими балконами. Густо заліснені гори, що хоронили вузьку кітлинку, здіймалися темними великанами високо до під небеса, а через кімліну між ними плила ріка. Одно її рамено зумисне звернене попри гаматню і мешкання робітництва а з тим враз і попри палату, гнало з голосним гуком і шумом вперед, ніби означуючи здалека рух сеї замкненої в себе... долини. Малі освічені віконця робітничих хаток здавалися з гори ніби на землю попаданими... іскрами. Сеї ночі не було ні одного кутика, де-б не блимало світло.

Широке обемисте подвір'я палати з заїздної сторони заповнене тепер ріжними дорожчими і убожчими каретами, фастонами і легкими на високих колесах, візками, виказувало споре число наїхавших гостей.

Я розказую може і зарозтягло, сину, як розказували і мені, бо не всюди, як розуміється, був сам, хоч багато бачив і на свої очі і чув своїми ушима.

Сьогоднішній вечір відзначався блеском і гостинністю милих і достойних господарів.

Всіх надїхавших гостей вітала знана, добірна цигансько-угорська музика, на чолі котрої стояв сам Н. і скрипак Хрістоф, послідній декорований за свою незрівнанау гру угорським князем Е.

Сьогоднішній бенкет відрізнявся вже своїм початком від всіх попередніх, які відбувалися в палаті шановних і люблених фон Ганин-гаймів. Велика сая в палаті була заповнена гістьми. Вище поставлене паньство і старшина в пишних строях проходили статоч-но, між тим як молодіж... і охочі до танцю добіралися нестіснено і замірливо і відавалися всею охотою і живістю сій гарній розривці. Веселість і забава... то здоймалася... пориваючи хвилями... то упадала на короткі перерви... щоб після з подвійною силою роз-буркатись і уносити й найповажнішого за собою.

Але я відстану від опису цієї части бенькету, мій сину. Правду кажучи, вона для нас не цікава, а хіба характеристична для самих господарів. Щоб дійти скоріще до кінця, я поведу тебе лише в один з менших, побічних сальонів, де було зібране, вже по опівночі, саме мужське товариство різного віку.

Були тут мужі на гарних становищах, були й багаті поляки й угри ротмістри, де-кількох бояр з Румунії, знані маючі вірмени з Буковини й Бесарабії, священники вищої ранги з червоними поясами і без них, були й самі брати фон Ганингайми. Всі вони сиділи зібрані коло зелених столів і балакали небагато, наче зібрались до бою, ча-сом лиш розсміваючись нервово і грали в карти. Розпочавши гру улюбленим тароком, а пізніше перейшли на інші й чим далі по пів-ночі на газардові гри — а на чім скінчилося не докажу. Дим дорогих папіросів, якими приймав господар Йоакім своїх гостей знавців, пере-повняв невелику салю а на столах з картами як і інших, постанов-лених на ту ціль, різблених креденсах... стояли фляшки з дорогими трунками, позначені етикетами, в відерцях з льодом знаходилися фля-шки з шампанським... а крім того розносили смачні лікери і, як хто вважав, сильну чорну каву.

При однім з більших столів сидів і мій батьо. Сього вечора мов він з одної сторони за сусіда свого господаря завідателя Альбінсь-кого — з лівої сторони іншого, проти себе двох румунських боярів і рітмайстра, поляка, що кидав голосно і з енергією картами до сто-ла, а за плечима його то з'являвся то зникав вчитель Рибка, що був нині мундшенком..., і на часті поклики панів отрунки, а особливо на поклик боярів „домнули“, увихався до втоми.

Так якийсь час.

Розмова притихла та натомісць охота до грання, наліг, ' нерво-вість, гнів захланість, самі горячкові почування в змо румунське сло-во означає: пане.

Галися та виводили грачів чим раз більше з рівноваги, ба до-проваджували зібраних ніби до бою о життя й смерть.

Рибка, що хоч був рішучим ворогом гри в карти, розумівся на ній та не грав, бо, як помітив вже я, не був прийманий як гість — а був зайнятий; приступав лиш хвилями поза плечі батька, ніби з уваги чи не діляти йому або й сусідам його якого трунку й неначе сторожив над одиницею, українцем, в суміші німців, румунів, венгрів і поляків — і віддалявся.

Мій батько грав нині без щастя й програвав. Програвши щораз третій і сим разом вже значну суму, дав гаранцію. Раз загорнув

більшу суму чужий якийсь пан, два рази завідатель Альбінський, знов пізніше один румунський боярин, що розкидав дукачами, мов діти іграшками, покликаючи хриплим голосом, доливати йому шампана, який пив, як воду і так велося на відміну. Разів зо два програв і завідатель Альбінський. Не промовивши на те ані слова, він виняв спокійно програну суму, кинув її п'янським рухом на стіл і продовжував гру без наміслу й слова. Ніхто не міг відгадати з виразу його обличчя, що мав на думці. Опановував собою до такої міри, що ніхто не знав, як до нього дібратися. Вже було коло четвертої ранку, коли вчитель Рибка шепнув пораз другий батькові перервати гру й віддалитися.

Чи чув він се і чи було се по його гонорових засадах — не знати. Він грав мов шалом захоплений; грав без удержки з побіглим лицем, розгорілими очима, з фанатичним завзяттям — програне назад здобути — аж лячно було на нього дивитися.

Учитель повторив обережно свою попередню пропозицію з добавленням, що дальша гра доведе до руїни — та він говорив до глухого.

Обидва брати фон Ганингайми... молодший передше, старший пізніше, віддалилися з поміж грачів, а їх місця заняли інші, свіжі гості.

Нараз піднявся зі свого крісла непомітно Альбінський і, не сказавши ні слова, кудись віддалився. Ніхто з грачів не звернув на те уваги, коли й не вернувся тим більше, що на де-яких вже опорожнених місцях позасідали дами румунки, знані з пристрасної гри в карти — деякі інші панове, а може пів години по віддаленню завідателя, з'явилася його сестра пані Орелецька і сіла на опорожнене братове крісло.

„Я займаю місце Альфонса“, — сказала ввічливо до батька півжартом, але, не щоб грати, а так собі, бо люблю слідити за грою. „Гра й інші забави сьогодні горять в палаті, пане капітане. Не то що інше, а правдиво горять“. Останні слова вона більше прошепотіла до нього, оглянувшись за вчителем, що просто сторожем вартував між столиками граючих і все на ново спинявся в дискретнім віддаленні за плечима батька, сказавши се вона присунулася до батька ближче й довірливо.

І не знати, чи її несподівана поява в його нервовім настрою, чи втрачена сума, чи замітка, може, про сьогоднішню „забаву й гру“... змішали його, чи її дальша балачка, в котрій виявляла іронічні дотепи і бистроумність, подібні до тих її брата, котрими пів заохочувала пів підганяла батька до дальшої гри — досить її присутність вплинула оскільки не корисно на нього, не фахового грача, що він, ставляючи на ново якусь, хоч вже і не більшу суму в газардовій грі — на однісеньку карту, провалився і сим разом.

Орелецька, що, як сказано, слідила жадібно за його грою, може й поінформована про його тутешній стан братом, зломила руки — і, що гадавш, сину, вчинила? —

Юліян перервав читання, витріщився на батька і пояснив йому, як вже передше, місце до якого саме дочитав.

„Справді, що гадаємо, мій сину?“ повторив тут батько усно і глядів через хвилику допитливо на сина. „Але читай далі.“

Сей здвинув плечима. „Не кажу нічого, тату. В мене хвилюється душа, — але дізнаюся.“

„Вона, та пані Орелецька, заявила йому тут несподівано в сій хвилі, що вона його любить і, хоча він може візьме її цю заяву за зле, вона не в силі того собі довше затаювати тим більше, що бачить, що він сього вечора не має щастя... як се при зелених столах іноді буває. Та вона маюча... має лиш одну дитину, доньку, отже все покриє, залагодить і буде добре. Чи він хоче?“

Він, мов громом вражений, мов в повороті з иншого світа, сильно зворушений через поновну втрату, витріщився без зрозуміння на ню.

Коли-ж вона, не зводячи з нього своїх великих чорних очей, повторила своє питання, крізь котре продзвеніло вже надто явно бажання належати йому — він зрозумів її врешті.

Він не молодий, не має заміру женитися... чого їй від нього? До того українець... вона полька... —

„А що-ж то шкодить?“

„Ви демон...“

„Але не злий...“ відповіла вона усміхаючись.

„Ні. Лиш польський і...“ його жде инший.

„Простіть і забудьте мене“, додав ще.

Він встав і немов нетямлючись, опустив похитливим ходом переповнену димом салю.

Вслід за ним пішов і учитель Рибка. Коли вступили в просторий передпокій, де учитель помагав йому одягнути плащ, се було вже добрим ранком і сам накинув на опашки пальто; увійшло й кілька инших панів, що, рівно їм, опускали палату.

Один говорив отверто, з жахом а рівночасно й співчутливо: „програв найкраще своє село, з тим закопався. Уявіть, панове, село Б. втратити — аж страшно, воно було його одинокою коморою на площині, що ще посідав“.

„Хто програв, хто?“ спитав хтось з поміж них, шукаючи в поспіху між річами і шапками за своїм капелюхом.

„Йоахім фон Ганингайм. Він.“

„Бійтеся Бога.“

„Так. Грав сеї ночі шалено, не тямлячись.“

За ним втратив так само одно село вірменин, дідич, з Бесарабії... П. такий любий і добрий добродій.“

„Хто виграв Йоахімове село?“

„Якийсь ротмістр від гусарів, поляк, М-кі... і зараз за час далі програв.“

„У кого?“ „У грубого бояра з Фалтічен.“

„Може ще відкупить Йоахім?“

„Ого! се вже пропало.“

„Село Б... аж се довело господарку до краю.“

Ся ніч мало кому доброго принесла. Де завідатель Альбінський?“, спитав нараз инший голос.

„Не знаю він один не програв нічого, — а як-то незначну суму. Шельма грав осторожно і в час щезав.“

„Віктор, брат Йоахіма, руки ломав, довідавшись про утрату села. Жінка його графиня... знаєте? Та висока, поважна пані, вона малярка, вона одна мов передчувала нещастя сеї ночі, бо ще перед опівночею, опустила з доньками палату, намовляючи і мужа з собою. Але сей остався з братом, сама ж пані Йоахімова займалася, чи не виключно, сего вечора з братом; але — де Альбінський? Де наш Цезар Борджія? Звичайно він прощає на послідку гостей... а сьогодні.“

„Він ще перед годиною опустив палату казав мені, що може ще знайде на посліднього тарока,“ вмішався вчитель, беручи мого батька під руку.

Хтось розсміявся злорадно, не сказавши ні слова.

* * *

Коли мій батько з учителем сходили вниз сходами, виринув проти них ідучи, мов з землі, завідатель Альбінський. Побачивши несподівано мого батька, він перелякався його видом, мов привида. Побілів як крейда і витріщився на нього.

„Ви вже до дому?“ спитав.

„Як бачите, пане завідателю — не час?“ відмовив сей.

„Вже по четвертій, а чому ви відійшли скорше всіх, пане завідателю,“ докинув питання вчитель.

„Боявся за жінку,“ відповів сей, уникаючи погляду Рибки... „а тепер вернув, бо може мене Йоахім потребує“ і з тими словами... простер нараз руку до мого батька... „може... не побачимось. Я маю ще тут до діла, а ви певно виїдете з лікарем доки я верну“.

„Се безперечно“, бовтнув мій батько і його рука... наче помилилася, вхопивши нараз замість руку завідателя — за держало шаблі.

Завідатель, як перше, витріщився на нього. „Що кажете, капітане?,.. що кажете? ви такі змінені“.

По гарнім лицю мого батька..., промайнуло щось мов гордий усміх, „Ні, пане, чого-би так коло полудня, як знаєте, вертає наш штабовий лікар з Д. і зараз їдемо далі. Завтра, як вам відомо, маємо банку в М“.

Все те сказав мій батько спокійно, рішучо.

„А! то може ще побачимось...“ кликнув завідатель, мов йому зсунувся тягар з грудей... і, неначе в поспіху, погнав у гору.

На долині хотів учитель одвезти мого батька аж до мешкання завідателя.

Але сей опирався. Йому треба свіжого воздуха, впевняв вчителя. Тому йшли, майже цілу доволі довгу, дорогу пішки, під час котрої оповів, між иншим, батько Рибці про освідчення п-і Орелецької, а коли мали вже більшу часть дороги за собою, батько силував вчителя вертати до свого мешкання, котре лежало в бічній улиці від дороги, що вела до дому Альбінського... він станув і сказав тронутим голосом: „Будьте ласкаві, пане Рибко, не відмовляйте мені се, зайдіть, як що се вам не справить трудности, за дві години до мене.“

„Mundschenk“ вже мабуть увільнений від своїх обов'язків. Я-б не хотів остатись довше в домі завідателя, як ще з півтори години, доки не спораджу свої річи до дальшої дороги, не спочину хоч часок, а й до дому до дітей треба мені кілька словець кинути. Мене жде моя донька і синок, а впрочім, мій молодий приятелю, дякую вам за все, все, все. Цеї ночі я відчув, що ви були моїм ангелом хранителем, ... та на жаль...” І тут він урвав.

* * *

Юліян затиснув лице в зошит, перебув так якийсь часок і зітхнув важко.

Відтак читав далше:

Мій батько подався через гарний сад завідателя, на деревах котрого зеленіли вже пупінки, щоб зайти через склянну, бічну веранду до своєї кімнати і прямуючи через алею лип, опинився нараз око в око з панною Ольгою Альбінською, що як згадував я вже, перебувала коло свого вуйка й була помічна в хаті. Тому що це була, як сказано повище ще рання пора для вставання молодих пань, мій батько зчудувався її видом. Сама вона не менше була зчудована й змішана, стрінувшись так несподівано з батьком, при котрого виді й так виходила з рівноваги, де б і не приходилося їй говорити з ним, або хоч і бачити його.

„О“, кликнула хапаючись засоромлена за голову, з котрої зсунулися їй ще до половини розплетені коси. „Я не знала...” „Що дитинко?“ спитав батько м'яко, схиляючись над нею, та зсуваючи їй руки з голови, котрими мимоволі прикривала не уфризировану ще голову. „Чи я перелякав вас?“

„Ні“, відповіла. „Але я... не бачите? Я ще не зачесана й не вбрана для гостей... а так собі по ранньому. Я вибігла в сад скоро збудилася, бо пригадала, що може сьогодні буде гарний день, аби винести свої вуліки з бджолами на двір. А на це треба уважати і віднайти відповідне місце... я... шукала... зайшла й сюди й найшла...” „слабосильного, зломаного вояка“, впав їй в слово батько. Послідні слова вимовив він з погордою.

„А я думала, пане капітане, ви вернули вже давно десь коло або й зараз по півночі“. Сказала вона спішно. „Мені якось не спалося помимо того, що я пізно лягла. Коло півночі, або, як кажу, по півночі, я чула якісь кроки у вашій кімнаті, і так наче б ви якимось предметом по долівці сіпали чи термосили, певно вашу подорожну валіску, думала я. Але ні. Це не були ви. Це був лиш мій вуйко Альфонс.

Він мав свій другий ключ від веранди, з котрої одні двері провадять, як знаєте, до вашої і доктора кімнати, а другі через мою до дитячої, а відти до тетиної спальні. Коли ж хтось опинився в моїй кімнаті я перелякалася й спитала гостро хто увійшов“.

„Це я, не бійся“, відповів голос вуйка.

„Чому не спиш ще?“ спитав. „Не знаю“, відповіла я, заспокоєна, коли вчула голос вуйка. Я гадала, це капітан вернувся, а то ви. Вже по забаві вуйку?“

„Ні, спи спокійно. Я мусів де-які папери для пана Йоахіма забрати, що забув вчинити ідучи туди“.

„А хто був у покої капітана?“

„Я зачинив там вікно, а більше нічого. Спи, я ще на годинку верну туди; а як верне тета Орелецька, то знай, вона буде тут з тобою до рана ночувати — казала мені“.

„Я відповіла, що добре й відтак вже заснула.“

Коли після збудилася, моя перша гадка була — бджоли. Я схопилася і...“ тут вона усміхнулася, паленіючи легко, мов схоплена на лихім вчинку.

Мій батько не відповів нічого, лиш дивився кілька хвиль на неї, відтак спитав: „чи ви не забудете капітана Цезаревича, тето Олю?“

Вона дивилася на нього й, не надумуючися, похитала головою „ніколи“, відповіла рішучо поважно.

„Але ви молоді — скільки вам років?“

„Девятнадцять“.

„На чотирі роки старша від моєї доньки“, проговорив більше до себе й задивився нараз кудись в даль.

Вона стояла нерухомо.

Нараз він схаменувся. „Не забудьте на мої діти, на мого бідного хлопця, тето Олю... я виїду може на Балкан“, сказав, уникаючи її мирних очей, що спинилися зчудовано на його зміненім лиці, що своєю смертельною блідністю викликувало нараз в ній жаль і сум... що йому було?..

„На Балкан?“

„Може. То я вже від двох років пляную. Лише моя теща мене все здержувала. Вона така енергічна жінка, що, коли що постановить, то те й переведе. Вона добра для моїх дітей. А я військовий. Військовому різно може повестися. Не мав досі відваги їй опертися. У випадку, що я згину, вона моїм дітям стане за матір і батька. Мого хлопця, мого малого, я хочу по клясичному виховати, щоб був загартованим на тілі й душі й мав себе так в потузі влади, щоби...“ тут він нараз, мов божевільний, пірвав дівчину перед собою обома руками за рамена й потряс нею так сильно, що вона подалась цілою поставою в зад.

Вона зойкнула. „Пане капітане, що робите?“ кликнула перелякано.

„Ах, простіть пані!“ кликнув і вхопився за чоло, зсуваючи руку аж над очі... „ох, що я дію“, додав, „що я дію. Ага... мого хлопця“, сказав опам'ятовуючися здавленим голосом, „хотів би я так виховати, щоби, коли його доля зігне, як бій шаблю, він все таки не ламався. Шаблю з правдивої доброї сталі, рідко хто зламає. А доньку...“ тут в його голосі щось затовклося, мов хлипання... він вмовк. „Максимко“, почав відтак наново, „чи він буде вбогим ремісником, чи в державній службі... може офіцером, як його батько, нехай знає одну чесність і характер“.

Молода дівчина, змішана, злякана чудним поведенням і словами офіцера, що запав їй давно в душу й вона того почуття, мов гриху боялася, підняла руки в гору. Їй стало нараз лячно за нього. З ним

щось не добре коїлося, щось чого не могла зрозуміти. Це було через хвилику, в слідуючій вже скрикнула з жаху. Хтось обхопив її з заду за стан і засичав до вуха: „Не простягай за ним руки, безсоромна кокетко, мене він не прийняв, а тебе він візьме?“

Дівчина вирвалася з рук Орелецької бо це вона була, і відступила обурена взад. Та заки вспіла з несподіваного переляку, відхилити побілілі уста, та тяпнула дальше: „Цікаво, що аж дві Альбінські впали зарозумілому українцеві до ніг“. І розреготуючись, мов божевільна, трутила своячку зі стежки, що та аж захиталася, а сама погнала, мов фурія, в глиб саду.

В записках настала перерва.

Юліян, проїхавши пальцями через волосся, заховувався через час мовчки.

Коли минуло декілька хвиль глибокого мовчання зі сторони батька, годинникаря, і його сина, цей почав далі читати: „Коли вчитель Рибка з'явився точно в півтори години в домі завідателя Альбінського і застукав до дверей мого батька, застав їх зачиненими зі середини. Він постукав сильніше, закликаючи батька по імені. Ніхто не відповідав. Тоді він став голосно кликати, а далі п'ястком бити в двері. Але й це показалося без наслідків. За дверима панувала тишина. Нічого було діяти. Вчитель вернув на веранду й заглянув через вікно. Дивним дивом було воно відчинене; не так широко, лиш близько одна половина до другої зложена, а на постелі лежав батько. Спав?“

Жив?“.. Молодий читаючий офіцер, підняв голову з над зшитку й поглянув палаючим оком на батька, але цей не обзивався...

„Ні“, читав опісля далі, „вчитель розірвав вікно, вскочив у середину й поспішив до постелі.

Мій батько спав, мав зачинені очі, лиш з грудей його витікала кров. На смерть переляканий, зрозумів у мить все. Нещасний відібрав собі життя, бо через надмірну утрату в грі в карти цієї ночі був зруйнований. Він кинувся до нього, може вдасться ще щось зробити, його ще при житті задержати. Може... може... ох... коли б не запізно. Уміраючий, зачувши коло себе рух, наче ждав того, розплющив ще раз очі й зробив ними знак, ніби покликаючи вчителя ближче. Цей схилився над ним, зрозумівши, що конуючий бажає йому щось сказати. І справді. „Позісталі гроші штабового лікаря...“ прошептав з напруженням, „що передав мені для сховку, крім позиченої мною суми на вечір, я не тикав. Коли вернув рано... ви знаєте... і Оля знає... я їх вже не застав. Валіза була розірвана, зарбував. Мною позичене діти звернуть“.

Він вмовк і примкнув очі. Його груди здіймалась і упадала тяжко, а з під вій скотилося кілька грубих сліз.

„Альбінський також програв цієї ночі“, прошептав знов „і по півночі... щез... на своє місце післав її, щоб мене обіграного взяти... змовились... і відтак вернув...“ Його уста викривились судорожно... ніби до погірдливого усміху... але не до кінця, струя крови бухнула йому з уст і він, поглянувши на Рибку, віддав за хвилину богу духа.

.

Покликаний гірничий лікар та повернувшись рівночасно з розвідки й штабовий лікар поляк Н., сконстатували одногосно по огляді самовбивство добре вціленим вистрілом з револьвера в серце. Листи віддав вчитель Рибка по адресі. Один штабовому лікареві з короткими поясненнями, що не будучи приготованим на вечір, як в Ганин-гаймів, а улягши намові завідателя все таки піти туди, позичив з його суми, зложену на його, Цезаревича, руки, тут назвав її скількість, з надією, що не зужив більше як одну частину, та інакше сталося. Він програв всю суму нещасливо. Її звернуть йому його діти, а радше теща... котрі посідають невеликий капітал по матері. Він же сам уходить зі світа, бо не має відваги поглянути покривдженим малолітнім в очі...

Другі листи були до бабуні й нас дітей, а третій до панни Ольги Альбінської.

* * *

Я помину моменту поведіння завідателя Альбінського, чи краще, як його назвала на все жінка пана Йоахіма, зааранжувавши одного разу костюмовий вечір і призначивши для нього — цього гарного й до всього здібного італійця — коли він, вернувшись з палати, застав вже свого гостя і партнера в грі карт мертвого.

В першій хвилі ломив руки, жаліючи над нещасливим самовбивцем, відтак чим далі оминав доторкатись причини катастрофи, кидаючи тут і там засуд про те, що, мовляв, таких офіцерів краще, щоб не було.

Раз легкодушний, друге, що сплямив самовбивством свою родину і його дім, а третє ограбив свого товариша й його, завідателя-вго, гостя, штабового лікаря, бо це був поляк! Але ніхто не звертав чомусь на нього особливої уваги. Несподівана трагічна подія, закінчення гарного, загально улюбленого офіцера, як мій батько, через нещасливу гру в карти, оставляючи незабезпечених дітей, усунула особу завідателя цілком в зад.

Ще більше піднесла ту трагедію відомість, що тої ночі програв у карти Йоахім фон Ганингайм своє ще самоте на Б. село, через що впає його маєток обтяжений гіпотекою і іншими, по банках затягненими на його доходи, довгами, на велику суму нижче.

Остаточо закутався в мовчання, проходжувався з гострим видом по кімнатах і не говорив нічого. Ті, що його знали, що розумілись на його фізіономії, не толкували собі з неї нічого доброго, порозуміваючись нишком, що він перебував в якійсь душевній напруженні, що оповідало йому мовчки: „Або — або“.

* * *

Неначе чорна хмара зависла над палатою з білою кімнатою в горах і притьмила сірою киреєю безжурні уми-душі урядництва, робітництва, та й іншого, йому прихильного, гірського населення, викликаючи раз по раз питання: Що буде далі з рудокопами? Чи вдержиться Йоахім? Візьме наново верх над прикрою ситуацією, як се йому иноді удавалося по великих втратах? Та ніхто не почув-

вався до обов'язку застановлятися над сею справою і ніхто не до-
відався чогось певного від самих братів Ганингаймів. Біла палата
біліла і далі з помеже тяжкої зелені смерек округ неї, а кімнати її
були зачинені для цікавих.

* * *

Ще сеї самої днини по похороні, а то вчасно по обіді, відбувся
в домі завідателя обрахунок, як се бажала собі бабуня.

До того акту з'явилося кілька поважних, місцевих добродіїв, в
першій мірі завідатель Альбінський з штабовим лікарем, оден стар-
ший майор, що не зводив ока з бабуні і, неначе рідний брат її, сто-
рожив над нею, не виходячи по за межі військового „старшини“
свого, так нещасливо погибшого, товариша, далі пані Альбінська (що
неустанно витирала слези), панна Ольга Альбінська, пані Орелецька,
учитель Рибка і ми діти. Учитель Рибка з'явився пізніше, бо мав
ще дещо для бабуні залагодити, котра ще нині мусіла назад до сто-
лиці вертати. По його телеграфічній інформації, вона привезла з со-
бою більшу суму, котру визичила, обтяживши нашу гарну, хоч не-
велику, каменицю по матері і ще позаставляла всю свою біжутерію
та срібло, яке лише мала, і ми прибули, щоб батька приналежно
похоронити. Через цілу дорогу мало що говорила, лише мені, що
любив її безгранично здавалося, що її, звичайно, гарне, волосся змі-
нилося коло висків у легке срібло.

Та я вертаю назад до попереднього.

Побачившись у кімнаті меже зібраними, а то вибраними людьми,
що ніби становили свого рода „чесний суд“ (бо було заздалегідь по-
рішено не звертатися до суду), звернулася бабуня до штабового лі-
каря Н. Винявши кілька грубих банкнотів з пуляреса, приступила
до нього, що сидів недалеко неї коло стола з другого боку і, кла-
дучи їх тут-же перед нього, сказала: „Я віддаю вам, пане докторе,
в імени моїх осиротілих, неповнолітніх унуків, довг затягнений у
вас моїм помершим зятем, активним капітаном Цезаревичем, з ваших
на його руки зложених вами, грошей і прошу о поквітування.“

Штабовий лікар встав.

Се був елегантний, поважний поляк, середнього віку.

„Се я приймаю, добродійко,“ сказав склоняючись „і покзітую —
але я мушу додати, хоч і як мені се прикро, що я, відїзжаючи на
днину до Д., передав йому втроє більшу суму до сховку. Вернувши
я не застав ні шеляга, а його самого мертвого. Його валізка, де зна-
ходилася моя готівка, розбита. В оставленім мені письмі від нього
він споминає лише о ви по ж и ч е н і й сумі. Хто мені зверне прочу
втрачену готівку? Чей-же признаєте, добродійко, що поважний чес-
ний чоловік, яким він був, а тим він був дійсно, се посвідчить не
лиш його полковник, а й цілий полк при котрім він служив,“ впав
тут твердо майор, „він“, тягнув лікар спокійно і сухо далі, „ідучи на
вечер в такий дім, як Ганингаймів, знав добре, що там не обійдеться
без гри в карти. Що він мав при собі свого готівкою, що втратив
чи здобув, мене не обходить. Про вижичення ним з тих лоїх, на його
руки зложених грошей, я нічого не кажу. Ви їх віддаєте та лиш іду

по військовому рівною лінією і заявляю. Він оставив легкодушно мій йому відданий маєтковий засіб вдома, незапевнившись нічим на випадок, що сей міг би бути, через яку-б там не було пригоду, страчений... Я питаю по другий раз хто мені зверне втрачене?"

Бабуня встала.

Її погляд промайнув по нім.

„Скажіть впрост, пане докторе,“ сказала, „ви утверджуєте, що умерший присвоїв собі всю вашу готівку? Говорім отверто! І поступайте, як хочете. Нащо передавали йому свій заробіток? От,“ додала, „добродій завідатель, поляк, був-би його так само перебрав. Я тут чужа. Мені шкода кожної хвили. Наше, себ-то моє і оставших сиріт положення тепер таке мов під голим небом і мусить взяти инший оборот. Нам нема часу гаяти. Я тут чужа і не відповідаю далі за ніщо.“

„Се послідні слова мого зятя до нього і до мене,“ сказала.

„Дорогі сироти мої мамо!

Перед трьома днями, то є 188... 25 цвітня, передав мені мій товариш, штабовий лікар нашого полку Н. Н., виїзжаючи на 48 годин до курорту Д., щоб оглянути тамошні лічниці заклади з мінеральними водами, більшу суму до сховку,

Вечером того дня я був запрошений на карти до Йоахіма фон Ганингайма, де мала відбутися гучна забава. Мені не треба було туди йти; але сталося і я пішов, піддавшись слабосильно намовці д. Альфонса Альбінського, гірничого завідателя, в котрого я з штабовим лікарем Н. і був на той час прошений на квартиру. Пізніше, себ-то по згоді явитись у Ганингаймів, застановившись, що я не мав такої відповідної готівки при собі як на вечеру в Ганингаймів, я доживив собі з повище згаданих грошей штабового лікаря Н. Н.... гульденів. Решту вложив я назад у свою залізну валізку, де знаходились і службові акти і зачинив її старанно, забираючи ключ від неї з собою. Так само заперши і двері від нашої кімнати, я поїхав із завідателем та учителем Рибкою до палати.

Скажу коротко, бо мені не стає часу, що сим разом грав шалено. Програвав у завідателя і інших, які противно програвали і вони і знову вигравали. Лиш я один між ними не вигравав у них. Я не знаю, мені велось сего вечора так погано, як ніколи. Не памятаючи майже себе, я гнав грішми, мов у безодню; хотів-бо відбити лише те, що утратив з випожичених, що мені не вдалося, — аж не доготився до краю.

Коли мене вчитель Рибка, що мов ангел-сторож з'являвся час від часу за мною, впоминав перервати гру і відійти, як се вчинив передімною завідатель Альбінський, що, програвши грубі суми, забрався від стола. Я послухавши його упізнання, не писав-би сьогодні се письмо. Я не був в силі себе опанувати, я остався, програв все, що лиш мав при собі; руйнуючи тим вас і себе — і мій жереб упав.

Я мушу відійти. Я офіцер. Оставляю вам по собі лиш своє ім'я. Воно обтяжене випожиченою готівкою, довгом у штабового лікаря Н. Н. Очистьте його, мої сироти, бо в противнім разі, що вам по мені останеться? Спогад про моє слабосилля? Каменичка, що в ній

мешкаєте по вашій матері, ваша, як сказав я, я лише офіцером був і честь мав, честь сироти і життя, що не мені належало а державі... а серце нації моєї. Її я не хочу словоломством сорому зробити... і тій честі...

* * *

Мамо! Максима мого, що вдачею більше в мене вдався, мого одинадцятилітнього самотнього наслідника Цезаревича — хороніть його!

Не від голоду і холоду, а від моральних недуг. Виточіть з нього граніт, бо нам треба сильних.

Видеріть з нього серце, сліз нехай не знає. Мужом нехай буде. Джентельменом. Хоч-би теслею був, ковалем, державником, офіцером, а джентельменом проти себе, оточення і нації своєї.

Мамо! бо і наслідники його не будуть інші.

Лише на самотньому душі там, де темна ніч, де лиш рідко для сиріт бідних доходить сонце, там оставте йому іскорку золота.

То для нашого народу, а решту... згадайте, через що я відхожу".

* * *

Доню моя! Ти в мене квіткою була, білою хмаркою моєю була.

Не дивися, які в мушкетери очі. Знай працю, знай і не забувай народність твою, обов'язки чесною жінки, але не дивися які в мушкетери очі... а ключ твого серця повісь високо, високо..., щоб не міг кождий пройдисвіт до нього сягнути. Батько.

* * *

Максими!

Будь кращим батьком, як я. А та любов, що ти зазнав її доси від мене, нехай вистарчить тобі на ціле твоє життя, бо я їду. Далі зажевриє сонце, кождому може щось нового відкрив, а з мене нехай воно випає останню краплю крові, щоб я лиш у ваших споминах існував.

Батько.

* * *

Клонюся перед Вами, мамо! За Ваші великі почування і відвагу. За Вашу майбутню опіку над дітьми. Ваш зять".

Юліан Цезаревич капітан.

Майор читав, читав виразно з притиском, а я оглядав усіх присутніх по черзі.

Пані Альбінська сиділа, як мені здавалося, з примкненими очима. Панна Ольга стояла за її плечима, мов ангел з мечем. Вчитель Рибка горів очима з блілого лиць, котрих не зводив з моєї сестри, що оперте на бабунене рамя, від часу до часу хлипала по тиху.

Лиш завідатель, що умістився у високостінне крісло коло своєї жінки, глядів похмуро з під лоба.

"Хто скаже щось до останніх слів покійника?" спитав, закінчивши читання, майор і звернувся з допитливим поглядом до доктора, що гриз уста і не находив іншої точки опори поглядом, як одного завідателя, тепер здвигнув плечима і не обізвався жадним словом.

"Пане завідателю," сказав майор, "яко господар дому, що му-

силь такий сумний випадок переносити в своїй хаті — ви маєте слово. Я-ж сам позволю слідує заявити:

Полагодім сю фатальну справу з огляду на шановну родину покійника і на вашу чесну і знану особистість, без суду тут в хаті між собою. Якої ви думки? що могло, приміром, статися з оставленим грошем шановного мого товариша, доктора Н. Н.? Заявіть її отверто, — простіть пані добродійко“ сказав звертаючись до бабуні, котра також мовчала, „коли поговоримо отверто (вона притакнула головою), чи вважаєте покійника за винного в щезненні переданої йому суми доктором Н. Н.? Не утримуйте се зникнення радше за справу чужої грабіжничої руки?“

„Але чиеї... чиеї?“ кликнула тут нараз пані Орелецька. „Тут народність спокійна, а робітництво скопляється лише коло шахтів?“

Завідатель кинув на ню зимним поглядом.

„Звідки ти їх так добре знавш, сестро? Зносишся з ними? Знавш вповні їх матеріяльне положення? Бо я один иншої гадки. Треба числити з людською психологією, отже з психологією військових...“ Тут він вмовк і потер рукою чоло, ніби зсуваючи з нього якусь заслону.

„Ви скажіть, заявіть її прямо, ми між собою.

Скажіть і зробім кінець сему прикрому засіданню,“ вмішався інженер шахтів, один з кращих людей гірничого урядництва.

Завідатель Альбінський встав і випрямився. Укладаючи руку на груди сказав:

„Хоч моя думка не міродайна, бо я вернув пізніше з палати від покійника, але судя — чи по його розсіяности і несупокою під час гри у Ганингаймів, мені здається, що він мусів вже по першій утраті при картах повзяти думку, присвоїти собі власність доктора Н. Н. (на підставі, що буцім то в його неприсутности ограбили його... чужі), щоб було чим дальше форсувати в грі і, може, і здобути подвійну суму, яку витратив. Я один мав його безнастанно на бачности і видів. Він грав нервово, без тямки, наче вмисне, форсуючи доки не потратив все. А коли се сталося і він опинився перед безоднею, він відійшов.

Правда, нема де правди діти, він був чоловік великої амбіції. Грав по панськи, тратив раз пораз, наче викликував судьбу на поєдинок, а програвши все, покинув терен. Гордий, гарний офіцер не міг перенести, пораження. „Грав шалено, се я посвідчу,“ вмішався, нараз виступаючи, вчитель Рибка „Грав нервово, викликаючи судьбу на поєдинок, відповім я за нього, бо не хотів нічого иншого, як лише відбити те, що втратив у вас, пане завідатель і в румунського бояра“.

Око завідателя задержалося на мить на лицю вчителя і він усміхнувся знаним своїм усміхом, що, хоч який ніжний, а був вбійчий.

„Чи так? сказав. То може й ви будете в положенні пояснити нам загадку, де оставша сума доктора Н. Н. ділась. Ви були перші що зайшли до нього по нещастю, що зняли з його руки дорогоцінний перстень, що...“ він протягнув тут голосом, „що передали листи від нього, ви, ви.“

„Так воно і було,“ відповів Рибка спокійно, не зважаючи зовсім

на знану йому усмішку і глум, що перебивались в голосі завідателя.

„Але я нічого не знаю. Не бачив жадних грошей, але посвідчити можу, що не він присвоїв їх собі.“

„Не він? і яким чином, мій пане вчителю?“

Вчитель поглянув на нього з однаковим супокоем і сказав: „Він ще жив, як я увійшов у його кімнату вікном, що застав відчинене, бо двері були з середини замкнені, і коли нахилився над ним, то при моїм першій руху коло нього, він розплющив очі — мов лиш на те ждав і сказав: „я не тикав грошей лікаря, з котрих оставив більшу половину. Вернувши з вами я не застав їх вже. Валіза була розбита й ограблена.“

„Розбита!“ Кликнув завідатель, і вдаряючи в долоні, захохотався в себе, що вразило неміло присутніх, а найбільше, здавалося, лікаря.

„І се було все, що сказав?“ питав, приступаючи ближче до вчителя, що стояв поблідши проти нього. Його око впоїлось, остерігаючи на хвилю, в завідателя, а відти пішло і повисло на обличчю його жінки.

Тигра був-би вбив на місці, промигнуло його умом блискавкою, одним словом і присягою — але її, ту серну-матір, що сиділа он там з обличчям білим, як полотно й її очі великі, карі, що гляділи тепер на нього з тривогою благально, ніби вижидаючи присуду смерті, в ту серну він не міг стрілити, нехай-би було що було. На його заяву вона впала-б мертвою. Вона-ж його любила, того свого польського Цезаря-Борджіо. Любила безгранично.

Бабуня і всі прочі вижидали напружено його відповіді, неначе від неї залежало буття-життя всіх присутніх. Тим часом він відвернувся і, відійшовши від завідателя о два кроки, відповів виразно:

„Усе було все.“ Його лице було бліде, неначе відбив у сій хвили найтяжчого ворога від себе.

„А бачите?“ кликнув з тріумфом завідатель, відгортаючи своє гарне волосся з чола взад.

„Впрочім се само собою розуміється, що українець на свого конаціонала не виповість в не користь, хто-б вас там всіх не знав. Одначе я один вас не вважаю за міродайного свідка, а до того ще й додаю: хто нам докаже, що він не перервав гру, не вернув потайки до дому нещасної ночі і не „вижичив“ собі позісталу суму? Гм?“

Тут завідатель опинився, як недавно, небагатьма кроками перед вчителем і грався ним своїм поглядом. Сей не рухався з місця, лише лице його міняло барву. „Стережіться, пане завідатель,“ процідив, спалахнувши очима, „інакше ви могли-б сего пожалувати.“ І Цезар Боржія впав. „Я українець, то правда і він був таким, але що до підозріння, що такий гоноровий муж як він, міг під час гри віддалитися, щоб забрати крадьком повірений йому гріш товаришем, я рішучо заперечую. На те можу і присягнути.“ І він мимоволі підвів два пальці вгору.

„Чим ви се докажете?“

Рибка усміхнувся слабо.

„Може хочите собі пригадати, пане завідатель,“ сказав, „що я спинявся від часу до часу за його плечима, ведений якимось перед-

чуттям, що йому сього вечера не поведеться в грі, тим більше, що, як вам відомо, він зовсім не виявляв охоти йти на вечер до Ганин-гаймів і лише ради вашої підмовки рішився на те. Я боявся і тому, так сказати-б, сторожив над його грою, що прибрала в нього характер фанатичної пристрасти, коли почав програвати і старався про-гране назад здобути.“

„Так, так пристрасно грав, фанатично се посвідчу і я“, кликнула знов несподівано пані Орелецька з гурту зібраних.

Вчитель і сим разом усміхнувся, кивнувши здалека до неї головою. „Посвідчите пані?“ спитав їдко. „Се добре. Бо я можу іще й те посвідчити, що, коли пан завідатель віддалився кудись-то по півночі на час, котрий протягнувся три четверти години, ви були тією, що заняли його місце. Правда, ви не грали пані, але коли я радив йому кидати гру і вертати до дому, ви противно здержували його та намовляли дальше грати. Чому, що з ним говорили?“ додав з притиском, „я не знаю. Се вже мене не обходило.“

Вона зарум'янилася геть аж під волосся, кинула на нього злостним поглядом і вмовкла.

„Я вам повірив, пане вчителю,“ обізвався знова завідатель, переходячи з іронією почерез замітки своєї сестри і вчителя, „що ви грали ролю якогось ангела-сторожа коло капітана, але що ви були того вечора у вельможів Ганингаймів лише мундшинком, то не мали доволі часу то своє благородне повзяття перевести до кінця. Тому я ще раз повторяю: хто докаже, що він не перервав гру, не вернув на борзі до дому і не вижичив собі й оставшу готівку доктора Н.Н.?“

При тих словах він схилився наче до уклону проти присутніх і повів, допитливо визиваючи поглядом по них.

В першу хвилину настало мовчання. Відтак всі звернули голови в одну сторону. Ольга Альбінська, що стояла доси за плечима своєї тети, нараз мов із землі виросла, опинилася перед завідателем і підняла руку. „Я докажу, вуйку, що він не вертався в ночі, що не тикав валізи і грошей та доперва аж ранком, по четвертій з'явився прибитий, зломаний, а в годину пізніше потім настала катастрофа.“ Сказавши се, вона вмовкла мов увяла.

„Ти?“ відповів завідатель, майже дотикаючися до неї. „Ти знавш навіть, що о четвертій?“

„Так,“ відповіла дівчина, „бо того ранку я була перша на ногах ради своїх бжіл до котрих, як знаєте, скоро зрання я зараз вибігаю. А нині такий чудовий поранок був. Я чогось не спала тієї ночі... як вам вже в ночі розказувала.“

Очі присутніх спинялися зчудовано то на дівчині, то на завідателю.

„Ти мені що в ночі розказувала? спитав, затоплюючи свій проникаючий погляд в ню.

Ти, видно противно; так добре спала — бо — ось, що тобі снилося.“

„Ні, вуйку,“ заперечила і по її легко блідих устах, щось мов усміх поблукало.

„Ви забули, що ви вертали тої ночі до дому по якісь папери,

як ви се казали, для вельможів Ґанинґаймів, коли заходили через мою кімнату до гостинної кімнати капітана вікно зачиняти, бо не мали ключа від його дверей...”

Так. Се було сказане.

Всіх очі звернулися на завідателя.

Він се відчув.

Та він не дурно вправлявся роками в опанованню себе, щоб у крайніх фатальних моментах свого життя не мати себе у владі. Він взяв її за руку, що стояла спокійно з опущеними в діл очима, не рухаючись ні на мить і стиснув її мов залізом.

„Божевільна! Ти борониш фанастичними словами ворога народности твого батька, бо гадаєш, що він був такий наївний як ти?“ вибухло нараз з його уст тяжким гнівом, „а мій дім виставляєш на обмову і фальшиве світло? Німко, ти! Недурно була ти мені з дітей мого брата найбільше несимпатичною.

В тобі нема ані краплі крови його шляхетного народу. Твоя мати німка-міщанка і ти в ню вдалася. Як би не взгляд на тяжке матеріальне положення твого батька, а мого брата, я-б спокійно показав на двері і сказав: „геть з могого дому, а так я дивлюся крізь пальці.“

Сказавши се, він підвів на хвилю руку до очей і ніби справді дивився „крізь пальці“, а протерши чоло, зітхнув важко.

Молода дівчина дивилася великими очима на завідателя, а по хвилі, відімкнувши бліді уста сказала: „Чи се сюди належить, чи ні, що моя мати знімчена українка а я сама свідомо українка — я полишаю, — та натомісць питаю: на яку то „обмову“ виставляю ваш дім, вуйку? Ви заходили в гостинну кімнату і казали, що засинили вікно. Хто його отворив, господь знає. По при наш дім багато людей переходило тої ночі. Коли в палаті бенкет, святкує і робітництво.

Се відомо.“

Завідатель не відповів нічого. Закинувши руки поза спину, він приступив до вікна. Коли обернувся по часі, його обличчя було таке спокійне, неначе перед хвилею не потрясала ним буря до самого дна душі. В кімнаті панувала, як передше, мовчанка. Здавалося всі присутні здержали віддих, неначе кожної хвилі мало щось страшне наступити. Але нічого подібного не сталося. Лиш штабовий лікар піднявся зі свого місця, оглянувся за чимсь поза себе... і сягнув до грудної кишені по свій нотис.

„Ви щось сказали, пане докторе?“ спитав нараз завідатель, звертаючися виключно до себе.

„Нічого, пане завідателю,“ почулася суха відповідь.

Сей усміхнувся, відслонюючи ледви помітно свої гарні вуста над зубами з боку. Але ніхто з присутніх, здається, не розумів того його усміху в тій хвилі.

„Як останеться справа між нами, пане завідателю?“ обізвався тепер лікар, міряючи його оком, що найменше приятельським.

„З чим?“ спитав цей наче зчудовано.

„З тими моїми грішми, що осталися в капітановій валізі.“

„Се ваша справа, пане докторе,“ відповів завідатель і здвигнув плечима.

„Чи се ваша серйозна відповідь?“

„Так, пане докторе. Як найсерйозніша. Мені припала-б хіба що задача спитати вас, що се саме за гроші, що ви їх передали до сховку капітанові Цезаревичеві і не задержали при собі саме тепер під час бранки?“

Лікар прокинувся... і погляди обох мужчин перехрестилися. В очах лікаря загоріла ненависть.

„Це не належить сюди“, відповів і вдарив роздражнено рукою по шаблі.

„Отже й бачите. Поправді сказавши, добродію, ціла ця справа безгранично глупа“, сказав тут завідатель. А коли ви утримуєте, докторе, що вона займе мене й на далі, то помиляєтеся. Я маю інші діла перед собою“.

Лікар поглянув на нього зневажливо, але спитав спокійно: „Ви поляк, пане завідателю?“

„Я думаю, що це доволі відома річ“, відповів цей строго й переїхав рукою по волоссі.

„А я зрікаюся пропавшої моєї готівки, наколи б і найшлася. Мені нема коли займатися її дошукуванням.“

Ми їдемо зараз далі“.

Обидва поляки усміхнулися мов на внутрішній наказ і рівночасно відвернулися від себе.

Майор, німець і поважний службовець, що сидів зі строгим виразом лица штивно недалеко бабуні з перекиненою одною на другу ногою в чоботях і слідив мовчки за всім, встав в цій хвилині зі свого крісла і, вклонившись бабуні, підіймаючи легко руку до виск, опустив кімнату рівним голосним кроком, не поглянувши ні на кого, неначе переходив пусту салю.

Штабовий лікар передавши бабуні поквітування за віддану нею позичку помершого батька й, вклонившись легко присутнім, вийшов і собі за майором.

За ними підвелася й бабуня.

„І я піду, пане завідателю“, сказала звертаючися до цього. „Піду шукати собі іншого буття, чим дотеперішнє, щоб продовжувати життя зі сиротами. Я кажу „сиротами“. Але в дійсності мусить бути тут мова лише про одну, а то доньку покійника, бо сина його, посліднього його рода я оставляю вам. Виховуйте ви його. На джельтмена — спартанця, пане завідателю й українця, як бажав собі це, як вам відомо, його батько. Посліднє я підкреслюю. Спартанець в характері й тілі, незломний для своєї нації, як і для одиниць в повнім значенні того слова. Так до часу доки я не зажадаю його назад від вас“.

Завідатель витріщився на бабуню. Чи не збожеволіла вона часом?

Вона відгадала його думку, а я розплакався, зачувши, що маю без бабуні остатися.

„Так, пане завідателю“, повторила вона твердо. „Тим сплатите ви довг проти осиротілих дітей. Я не уступлюсь ані кроку по за поріг, доки ви не згодитесь цим моїм бажанням. А ти не плач, Ма-

ксиме, сказала суворо з побілівшими устами до мене, випростовуючи мене вперед себе, що насилу ховав своє лице між фальдами її сукні й тиснувся, до її грудей. „Не плач! Чого? Ти чув, що твій батько не хоче мати в тебе сльози. Тож треба його бажання сповняти. Ти мавш його слабосилля своїм життям справити, мавш вирости з руїн його життя сильнішим і творити в будучині трівке і цінне. Оце моє одиноке слово до тебе, Максиме. Мавш все, що тобі життя від цієї хвили наднесе, зносити мужньо, гамуючись — без плачу. Ти син військового, а ті не сміють плакати. А памятай, будеш ні мене слухати, ні слів твого помершого батька — не побачиш мене ніколи в житті. Ти знаєш. Твою сестру й тебе я досі не обманювала. Іди...“ і тут урвала. Зігнувшись наді мною, вона поцілувала мене в чоло й подалася... до виходу. Не здержав її ні окрик жалю ні розпуки з грудей її одинокого внука, що мусів потрясти всіх присутніх... бо коли я обхопивши її стан, держав її судорожно, ба дався нею волікти аж до дверей, вона зсунула мене залізною рукою від себе — вийшла. Помину те, що в моїй хлопячій душі діялося. Я чув лиш по хвилі, як мене хтось із присутніх притягнув до себе... відійшов зі мною аж в протилежну сторону кімнати від дверей, котрими вийшла бабуня і оставив коло вікна. Хто це був я не знаю. Побачившись нараз сам один... без бабуні й сестри я нараз замовк. В грудях моїх неначе серце лопнуло. Я чув виразно, що там щось зайшло, що досі не було. Який і був я тоді ще молодий, який ще повний соняшного родинного тепла, але одно я зараз зрозумів. Від тепер мені справді не треба сліз. Від тепер я був лиш сам один собою. Відійшовши дальше від вікна в кут, я станув там і ждав.

Я навіть сліз не втирав. Може я вмру — подумав я собі, може... вбе мене завідатель, може впаде звідкись куля на мене й я впаду на місці, як мій бідний батько... котрий нам на віки пропав... може... може... я не здавав собі справи в тій хвилі з мого положення... побачивши нараз перший сам себе між чужими... кинений батьком, сестрою, бабунею.

Я ждав.

Присутні позираючи на мене, гляділи й на себе... неначе б побачили себе лиш ось що тепер. Лиш в одного завідателя увійшло життя. Він приступив до мене, взяв мене за рамено вперед себе, обертаючи мене лицем до присутніх... і так ведучи аж перед свою жінку, сказав з ледовитим супокоем: „Тут мавш потомка твого народу, українця героя, що поляг на полі слабосилля через гру в карти. На ім'я йому Максиміліян Цезаревич. Дбай про це племя в цій цінній одиниці, щоб воно не згасло. Може який будучий потомок його повстане колись з прапором його національності проти мого народу, будеш мати заслугу перед твоєю нацією. Ти ж українка“. І уставивши мене перед нею, мов кавалок дерева вийшов сам з хати.

Ще й пораз другий вирвався окрик з уст дитячих. Своїм інтелектом відчув я ненависть і зневагу слів цього чоловіка до моєї народності й до мого помершого батька. Мною потрясло несланим жалем.

Майже не тямлячись... з сили... переживання, я зсунувся п-і

Альбінській перед ноги й обняв її коліна, ховаючи очі, що заллялися гарячими сльозами.

„Я не буду плакати“, казав я. Не буду ніколи плакати. Я піду до шахтарів, там мене приймуть і не буду нікому на заваді. Вони бідні... вони добрі. Пані Альбінська похилилася наді мною, її обличчя дотулилося мого — вона умліла. Тим часом, як коло неї порались, виводячи її з салі, обняла мене Ольга Альбінська лагідно й завела до своєї кімнати. „Тут ми будемо обоє жити“, сказала мені потішаючим голосом і витерла мені скоро сльози. „Я тебе буду вчити... а ти будеш послухним доки...“ „Доки мене не забере бабуня назад до себе. Правда?“ Я шукав її очей, але вони були в неї спущені в діл і я не міг з них нічого для себе вичитати.

Кілька днів по тім померла п-ні Альбінська, привівши мертвого сина на світ, а забравши від Ольги слово, що та ніколи не покине її дітей хоч-би і що було.

Говорили пошепки, що се сталося зі зворушення в наслідок тяжкої сцени між мужем а нею. Причиною сцени могла бути смерть мого батька, прокльони бабуні і моя присутність. Тоді завідатель замкнувся на три дні в своїй кімнаті. А коли опустив її, було його гарне темне волосся сиве, дарма, що числив ледви по над тридцять років.

Від того часу ділась кудись його звичайна гордість, бодай не вдаряла вона в такий мірі, як доси. А то „Цезарь Борджій“, як його називали його неприхильники і противники в урядничих кругах, явно і впрост бував деспотом. Він став похмурим, усміхався лиш рідко, а до людей бував приступнішим, їздив часто з інженером і де-якими робітниками в шахти.

Поважна і сумлінна праця стала йому потребою, працював фанатично в користь свого принципала... а про трагедію, що сталася в його хаті, не торкався ні словом.

Здавалося, зі смертю тої, його гарної, загально любленої, дорогої жінки, пішло все в забуття. Було, неначе-б велика, кам'яна плита, що закрила її гріб, поглинула і все те, що пхнуло її на віки в землю.

Ольга Альбінська, наша „тета Оля“, остала в домі завідателя далше і обняла цілком заряд дому, займаючись по при то і щиро невтомно вихованням осиротілих дітей.

Я виховувався між ними.

Для завідателя я не існував. Переходив по при мене, мов мене не було. Лиш раз, коли я був післаний тетою Олею передати йому до його працівні якесь важне письмо, він не прийняв його. „Як нема кого иншого послати до мене в яких небудь справах, я можу і пождати“. І вчинивши незначний рух рукою на знак, щоб я вийшов, віддалився сам другими дверми з кімнати. Кілька хвиль пізнійше я чув, як він казав до панни Олі: „як нема кого иншого до пересилки з чим небудь до мене, я пожду. Ти знаєш як мені та завзята фізіономія противна. Хліба-соли я не жалую нікому... але глядіти і терпіти її коло своєї особи я не обов'язаний.“

І справді. Від тої пори мене ніколи до нього не посилали. Я в спокоювався, ріс, вчився і, держачись інстинктивно від тої пори далеко від нього і його дітвори в спільній забаві, я „гартував“ себе.

А з часом я перестав і зовсім, хоч-би і потайки, плакати. Наказ, бабуні і бажання батька бути сильним, чесним врізались залізом в мою дванадцятилітню душу і грозили якимось мечем Дамокловим наді мною і, здається, так було добре, лише в молодій душі сонце неначе на все зайшло. В ній було похмуро і непривітливо, а в однім я на все життя переконався: для завідателя, поляка, я остався до кінця життя якимось „Memento'm mori,“ і розумів тому і його антипатію до мене про яку повідомляв мене з часта-густа його любимець, синок Франусь, мій ровесник. Але я вчився не согірше, уникав так батька, як, і сина і час минав однаково. Коли прогрішався я все таки хлоп'ячими провинами, він мене сам карав. Раз своїм усміхом диявольним, погірдливим, котрим мене невимовно упокоряв — то знова і корбачем. „Для такої шкіри треба окремої системи“, говорив, ніби оправдуючись перед п-ю Ольгою, що зціпивши зуби в таких хвилях, ніби слухала і німіла. Провиною моєю були по більшій часті мої невмолимі п'ястуки, котрими я боровся проти потайної злоби доносів на мене вище названим любимцем, Франусьом.

Бабуню я ніколи не бачив і не діставав і письма від неї. Знав лише від вчителя Рибки, що вона випровадилася з сестрою з нашого гарного мешкання, продавши його на „довг“ і переселилася до якогось малого домика з садком, де жила з сестрою, удержуючись по більшій часті скупко з своєї пенсії, рисунків, виучування гафтів на оксамітах і шовках, а часами брала і де-яку панянку з кращого дому під свою опіку з провінції на мешкання і харч, щоб могла відти учащати до вищих шкіл.

* * *

Одинокую розрадою мого невеселого життя, були для мене хвили, котрі я смів перебувати в кімнаті „тети Олі“, де вона мене вчила на відміну з Рибкою. Вона — по німецькому і математики, краснопісі, він — по українському, латини і інших предметів. Але його хвилі були обчислені для мене. До того мав він все щось з нею до обговорювання, на який то час мене висилали до його недалекого мешкання, де я мав виучуватися вокаблі і виробляти письменні завдання і де мені було опісля дозволено — також на назначений час — гратися з його великою правдивою „Бернгардинкою“ — собакою Біською.

Тут я з нею боровся, випробовував свої хлоп'ячі сили, тут я мав свої перші спроби танців з нею і тут вона винагороджувала сироту за всі її самотні хвили.: без любови і тепла, облизуючи мені обличчя, уста, руки, а лягаючи на землю, дозволяла коло себе спочивати, ба иноді в похмурих днях і на своїй великій кудлатій голові і шії і засипати.

Так доки не минув другий рік і не настала одна спасенна днина. В тій то заявила мені панна Ольга Альбінська, закликавши мене до своєї гарної, біленької кімнатки, котру я так дуже любив, що по листуванню в бабуню про мене, моє поведення і заховання, та відношення проти мене пана завідателя Альбінського і по листуванню з моєю сестрою Зонечкою, він, вчитель Рибка, авансувавши на надучителя на-

родньої школи в М., жениться з моєю сестрою, і мене мають опісля забрати до себе, де-б я міг, як інші людські сини, учащати до школи.

„Не до бабуні?“ спитав я розчарований.

„Не до бабуні, мій синочку“, відповіла і погладила мене пестливо по голові, притискаючи мене тепло до своєї груди.

І я нічого більше не казав. Відвик давно про своє внутрішнє говорити. Крім тети Олі, не обходило се нікого. Зонечка... віддається за Рибку..., бабуня оказалась взглядом мене без серця, відкинувши мене по утраті мого доброго батька..., що один наділяв мене найбільшою любовію, мов кавалок дерева, а сам Рибка... у котрого мав-би я опісля жити... він сам... я затиснув зуби і вибіг з її кімнати до стайні, до коней, де був молодий Олекса, що, крім тети Олі, був для мене прихильний, говорив по українському і позволяв мені до ріки на коні їздити.

* * *

Вчитель Рибка не здавався мені „вірним“. Він і говорив зі завідателем і працював з ним разом в його робітні, що мені не подобалося і ходили часом до магазинів. Коли я про се спімнув одного разу теті Олі, вона усміхнулася і відповіла: „в праця, мовляла, котру ми сповняємо не лиш ради нашого власного особистого хісна і тако-ж існування, але є і инша. Ми є обов'язані і для других працювати. Як будеш дорослим, зрозумієш се сам.

Тут є багато вбогих, унещасливлених через службу в гірництві, робітників-шахтарів. Без зарібку, з нужденною запомогою. Та запомога є така мінімальна, що вони з голоду гинуть разом зі своєю родиною. Між ними є — небагато що правда, але все таки якийсь відсоток поляків і українців. Мій вуйко, завідатель і поляк, шануючи пам'ять своєї помершої жінки — ти її пам'ятаєш, вона просила мене і мого вуйка щиро заопікуватися тобою по її смерті — старається в спілці з вчителем Рибкою в своїх принципалів від часу до часу о вироблення запомоги в дорозі ласки... то знов через збірки... о полекшу для них, бо заки ті люде або їх родини зможуть собі найти хліба в инший спосіб, треба їх спомогати, щоб вдержалися на поверхні життя. Без такого старання нема ні правдивої науки, ні поступу, ні трівкої держави, але, як спімнула я, тепер ти се не годе ще добре порозуміти.“

„А пан Йоахім фон Ганингайм, тіточко?“

„Він зі своїм майном так не відрадно правив, що не лиш немав чим своїх урядників і робітників як слід оплачувати, але і самого себе удержувати. Його не чекають світлі дні. До того конкуренція з жидівської сторони, що піднялася і відобрала можливість висилати до Англії, а довги, то що й далі говорити“.

„Як мого татка?“ спитав я несміливо... і я шукав її очей.

Вона притакнула головою, відтак додала:

„Не цілком т а к, але подібно.“

І вже я її більше не питав і помирився з надучителем Рибкою.

І справді. Я не мав причини на нього нарікати, коли роздумував більше. Бували хвили, в котрих я чув, що завідатель дякував йому за де-які його, вчителя, несамолюбні вчинки, особливо від часу, як він вертаючи з шахтів до дому, спотикнувся так нещасливо, що впав і скалічився на одну ногу чи не на ціле життя і мусив від довгих проходів здержуватися. Тоді то став вчитель його чи не правою рукою, доглядаючи його з панною Ольгою Альбінською і сповняючи його не одно бажання і працю, без огляду чи забірала вона йому часу, чи ні. Він був батьком кількох дітей... а та, що померла, любила його і була і для нього за життя мов рідною сестрою і щирою українкою. Коли підчас того вчитель з'являвся в нас на лекції, я приглядався йому ліпше. Але нічого не відкривав, як сподівався „фальшивого“, хіба те замічав я, що виглядав уморено і жалівся теті Олі, що переданий йому завідателем частковий догляд над одною групою робітників до виздоровлення сього — його фізично майже підтинає. В таких хвилях притягав мене до себе і відгортаючи мені пестливо волосся з чола, тулив мене до себе і питав панну Ольгу: чи не правда, панно, що сей наш Максимко має ті самі очі, що його сестричка Зонечка? А коли вона притакувала, він був вдоволенний, допитувався як мені живеться і був добрий... дуже добрий. А одного разу, се було коли завідатель опускав вже кімнату і сповняв свою службу і коли Рибка став вже надучителем і був перенесений до лівитового міста М., до которого належала і місцевість І., він приїхав і забрав мене до себе зовсім. Тоді був вже мужем моєї любної сестри, а моїм шурином.

За мною плакала лиш „тета Оля“. Вона притискала мене раз пораз до грудей, цілючи мене на відміну то в чоло то в очі.

„Якщо тобі буде коли в житті тяжко Максимку“, казала стисненим голосом, „ти звертайся до мене. Просто і прямо. А коли я вмиру, але ні... я не вмиру“, поправила і вдарила в груди. „Тут мені щось каже, що я не вмиру, що ще мені треба багато працювати, а ти, Максимку, попрощайся з прочими“, додала, щоб скоротати нашу розлуку, бачучи мій жаль за нею, котрої руку я не хотів зі своєї випускати, а тримав її залізно.

Пристаючи по обіді до завідателя, я сказав: „я вже собі їду“, і, беручи його за руку, я поцілував її. Він мене погладив по голові і сказав: „Бувай здоров, хлопче, нехай тебе господь має від тепер в опіці. Хочеш трохи грошей?“ І з тими словами всунув руки в кишеню.

„Ні!“ відповів я. „Я сам собі зароблю на гроші, дякую“. З прочими, то в — дітьми, ми подали собі лиш руки. Лише наймолодша Лілька, моя ровесниця, котру мій батько так любив, що гралась зі мною залюбки, лиш аби „Франусь“, мій неприятель, не бачив, стояла заклопотана через хвилю переді мною, а відтак, подаючи мені руку, сказала відважно: „А приїдеш знову?“ Коли я заперечив головою, вона приступила близько до мене і сказала: „Як ні, то я колись з тетою Олею до тебе прийду. Хочеш?“

„Хочу“, відповів я і відбіг.

І справді, вона прийшла в житті до мене. Це вже тоді, як вийшовши заміж за суплента гімназії, українця, Могиленка проти волі свого батька, повдовіла і сама хорою була. В жалобі була і зайшла спродати годинника з ланцюжком свого мужа — і потім пішла до лікаря. Годинника того я закупив. Я був вже жонатим тоді і в мене був вже синок Юліян і донька Зоня, а в неї маленька донечка Дора. Та померла вона бідна не довго потім, як заходила до мене.

* * *

Відтак я був вже при своїх. Відчужений від сестри, все замкнений в собі, вона мене, мов недоступну фортецю, здобувала — доки не здобула, та вже іншого, яким я був передом, бо зповажнілого, з „засадами“ і твердим на її пестощі і мнягкості.

Мій шурина закупив тут в М. невеликий, на продаж виставлений, старший шкільний будинок, що стояв на взгіррі містечка, зреставрував його і літом сестра віднаймала половину літникам, між тим як він, попри своє звичайне шкільне заняття, уділяв приватно лекції української мови, організував і освідомляв тамошніх українців. Жили спокійно, займаючись і моїм вихованням, кладучи найбільшу увагу на національне почуття і мову.

В два роки по тім, перебігла горами чутка, що Йоахім Ганс фон Ганингайм відібрав собі життя. Як? Що? Йшло з уст до уст і добилося і до нашої хати. І справді. Фатальна господарка двох братів... конкуренція і інші причини потягнули ту сумну катастрофу. А оставший обтяжений маєток перейшов у державні і духовні руки, а з тим гірниче урядництво розвязалося і кожне пішло своєю путєю і жило як могло.

Коли якось недовго по тім отворено в М. середні школи для обох полів, переселився і бувший завідатель копалень Ганингаймів — Альфонс Альбінський з своєю сім'єю на чолі з Ольгою Альбінською сюди до М.

* * *

Тут закупив собі цей добродій дім, збудований одним заможним вірменом, що торгував в цих сторонах рогатою худобою й вівцями, — і звертав своїм стилем увагу. Підмурований в посеред обширного зеленого подвір'я, з покрівлею, котра хилилася так низько над вікнами, що неначе лиш потайки з під лоба-дома позиркували навкруги. Сама ж та покрівля темно-цеглястої барви, що хоч, як сказано, і була низько над домом поставлена, стреміла своїм гребнем і коминами рівно і доволі високо вгору, що надавало будівлі своєрідний характер. Головні її двері, так само низькі і масивні, були набиті великими круглими гвіздками і заявляли заздалегідь, що сюди не так легко добутися. Під одним вікном, недалеко тих дверей, що були входовими від дороги — неначе зумисно на підождання прохожих — знаходилася камінна лавка. З одного, а то східного, боку виднілася склянна веранда в формі гнізда, з камінними східцями, що спускались кокетливо вниз, вдаючи з себе своєрідний характер і були хоронені ажур-

ровим поруччам. Ціле подвір'я з тим помешканням, що виглядало ради малих своїх крил з обох сторін, було обведене залізними, в горі кінчастими штахетами. Сад, котрого дерева клубилися, як здавалося, з ulиці, круглими зеленими копулами за і над домом захищали його від бурі, вітру і стужі. Були тут об'ємисті липи, черемхи, явори і інші такі великани. Лише коло фронтової, входової фіртки, в штахетах росли по обох її сторонах по одній тополі. По звичаю гнали своїм ростом понад дим і другу деревину, а були рівні і гарні як дорийські філяри.

Характер всього понуро-таємничий.

Ради густих дерев, залізної обгороди тут і там заіратованих вікон, прозвали деякі жителі містечка цей будинок „вірменський замок“. Але це не був замок, читачу. Ні. Як поїдеш до Сучави, то побачиш там у, так званій, вірменській ділянці не один такий „замок“, хіба що деякі нижчі і менші об'ємом, а всі таємничо позачинювані, чистенькі, як це люблять вірмени, але стиль той самий.

Та про те не спішився ніхто замешкувати цей будинок. Він ви-кликував нехить. Ще за побуту вірмена, багача, котрого мало хто крім купців ближче знав, говорили, що за деякими заіратованими вікнами його, стереже він своїми страшенними чорними очима і орлиним носом свої скарби, котрі напевно не всі здобуто чесним способом і по ночах, позачинявши щільно з надвір'я віконця та на ключ брами і двері, він ходить зі своєю в двоє зігнутою старою ключницею, що була і ворожкою — бо чорні очі її тліли вуглем, а горбатий ніс стикався з бородою — і числять їх у скринях. А від часу, як вдарив таки раз в його відсутності грім в одну наріжну фронтову кімнату — саме в посеред, опівночі вдарив він і прямишенько проти одної з тополь коло фронтової фіртки — а люде відтак мов на видовище сходилися і оглядали її а з нею ще й велику якусь давню почорнілу картину якогось святого, здається св. Юрія дивної краси, що осталася від божого огню недіткненою, мов чисте чудо, то вже від тої пори невагався ніхто й заглянути до нього,

„На нечистім місці поставлено“, толкувала публіка нижчого стану і „ніколи не видасть добрий плід з себе“. „На жандармерську касарню придатна“, толкувала мійська інтелігенція і лиш на прохід любила там туди завертати й цікаво зазирати. Все там, мов в завороженім сні, в супокою стояло.

Так і вийшло, що таємничий і сильно збудований замок стояв по продажі місцевій громаді через кілька років незамешкуваний. Часом хіба служив він, і то лиш ненарушеною громом частиною, на склад деякого товару, головно бочок з вином і других трунків, овочів, петролеума і інших торговельних важніших товарів.

Аж ось... коли настав час завідателеві Альбінському переселитися в М., найшовся в нім і для „замчища“ відповідний купець.

* * *

Одного разу, це було з кінцем другого року мого побуту в сестри в місяці вересні, пішов я з нею до міста. Вертаючи звідти, трохи

віддаль в околиці закупленого мешкання завідателевого, куди була цим разом і нам дорога, ми стрінули несподівано — я перший пізнав її, — тету Ольгу Альбінську. Обладована всякими покупками, прямувала вона до замчища. Пізнавшись незвичайно врадувані, розуміється, ми як стій задержалися. Зайшов привіт, виявилась щира не тавна радість, виринули питання і відповіді з обох сторін, а між тим і оклики зчудування: який Максик великий, який гарний, чи не забув ще тету Олю, котра чи не щодня його в душі згадувала й молючись і за нього молилася? Ні?

„О ні, ні, ніколи“ відповіли ми враз з сестрою, котра, від хвили мого життя в завідателському домі, вмісто бабуні через учителя Рибку з нею листувалася.

„Де вже Максик тету Олю, свого ангела-хранителя забув! Вас пані ніколи“. А раз тета Оля, як я тепер довідався, принагідно одного короткого перебування в столиці її і бабуню відвідувала, а мені про те не розказували нічого, щоб не будити в мені більшу тугу за бабунею...

„А до бабуні він не поїде?“ питала між иншим тета Оля. Чей-же вона ще при життю.

О так, поїде, але пізніше, відповіла вмісто мене Зонечка.

А так, так... ах як люблю, ніколи не сподівалася саме тепер його побачити. Від коли добр. Рибка покинув І, вона нічого про нього (себ-то мене) не знала.

А вона, тета Оля, як малася? питав я сміливіше, як звичайно. Чи довго вже тут? І сама, чи вже всі? Се останнє питання поставила сестра, уникючи запитати про самого завідателя. Замчище обширне хоч низькеа — саме як для більшої родини.

Ні. Вона поки-що сама і від кількох днів вже прибула частина меблів. Вона порядкує, чистить з своєю одною, їй приданою, робітницею... та Олексою — Максимко пригадує собі його? — і малярами та ще і з деякими тутейшими наймленими робітниками, щоб як найскорше побачитися в чистім.

За час бесіди, я відобрав пакунки в тети Олі, як був звик їй помогати і стояв вижидаючи і слухаючи.

„До нас недалеко, моя пані“, сказала моя сестра, от лиш перейти каштанову алею, що зачинається звідси недалеко і веде аж до горбка, де стоїть наша хата... давня школа. Прошу на часок до себе. Кава чи чай буде в мене скоренько, відпінете, а опісля і я і Максим проведемо вас до вашої оселі. А мій муж, як-же вже й він врадується“.

Але тета Ольга відмовила. Вона спішить до дому, бо робітники вижидають її дальших приказів. Мешкання в нутрі занедбане і вимагає раціонального очищення. Вона лише на деякі конечні закупки і не на довгий час вирвалася з дому і тому мусить на час назад там бути. Та наколи сестра повторила щиро своє запрошення, вона сказала: „Коли так, то я відвідаю вас колись пізніше, як буде в нас в хаті все владу і задержуся довше. Тоді поговоримо про минуле і будуче і всяке инше“. Відтак надумавшись на хвилику обізвалася:

„а ще краще буде ось як, коли вам не буде за пізно, то прошу при повороті сьогодні хоч на часок до мене. І в мене буде чай. Відходячи, я казала самовар прилагодити. Зайдіть, щоб хоч поки-що наше мешкання з середини оглянути. Максимові я покажу сад і місце на мою пасіку, котра його все цікавила і котру, розуміється, заберу і сюди, а відтак... підете? не відмовте! дуже прошу. Мені сумно в тих низьких кімнатах, хоча вони не є непривітливі“. Вона звикла до життя округ себе і гамору, „правда, мій синочку?“ Вона говорила виразно і дивилася нам прямо в очі з під гарно зарисованих брів і від часу до часу гладила мене по щоці. Ох яка була гарна і добра і як я її любив ту „тету Олю“, струнку і високу, що нікого не кривдила, для кожного мала добре, щире слово. Я взяв її звисаючу руку потайку в свою і притиснув її до своїх уст. Вона стиснула мені руки. „Мій бувший молоденький чура...“ додала і усміхнулася якось сумно.

Сестра згодилася на її прохання і ми всі троє подалися до її помешкання.

По чаю, котрий справді вижидав її, як ми прибули — ми пили його на круглій веранді, в котрій були тепер всі вікна відчинені і виказували красу околиці в цілій пишноті — а опісля ми подалися оглядати де-які кімнати і сад. Входячи з тої веранди до кімнат, з котрих були вже дві уряджені знайомими мені меблями, низькі з темнявої дубини, різблені простим, але гарним взором, ми дійшли до, „громом ушкодженої“, кімнати. Тепер Оля дала тут муляреві вказівки, після яких мав далше поступати з ушкодженою кімнатою і пішла повільним кроком з сестрою далше, а я остався ще хвилинку, роззираючись цікаво по хлопячому, по ушкоджених громом місцях. Муляр се зауважив: „Дивіться, паничу, дивіться“, сказав, „бо се таке чудо, якого скоро не побачите. Влетіла блискавиця в кімнату, позикзувала в хаті і вилетіла. Чисто божий палець“. Другий якийсь помішник його, що вніс в сій хвилі в більшім начинню глину, спитав: „Що кажете вуйку? Гм? Божий палець?“

„А я“, відповів сей „кажу. Я-б у сій кімнаті ані одну ніч не ночував — погляньте. Що раз не з людської руки, то не з людської“.

„Та самі кажете, що се палець божий...“ відповів сей, „а грім що — не від бога?“

„Та від бога. Я лиш проти того кажу, що грім вдарив в кут, де стояла постіл вірмена, ушкодив її наскрізь зикзаком, ну, а картину, он там на противній стороні, облетів не тикнувши її і щез. Тож божий палець... Але він — кажуть — любить завертати, де собі місце уподобає... гай... гай...“

„Хто вуйку, грім чи вірменин?“ Муляр глянув скося на недовірчивого помішника і похитав грізно головою.

„Лиш не кепкуй, паничу, доки не пережив нічого. Лиш не кепкуй. Муляр не одно знає тай мовчить. Грім, кажу, любить завертатися, коли хочеш знати. Грім, коли за ним не висвятять хату, не попросять господа, щоб нас стеріг від нього, знов навернить. А хто її тут після вірменина висвячував? питаю. Місто, купило тай ш а. Не знаю, чи вона сему властителеві принесе щастя.“

Каміння бог не потребує. А картини сеї ніхто не смів і тикнути.

Оповідать, що, як вірменин сей мур продавав, наказував не рушати її з місця, бо вона хоронила від злого і мала бути чудотворною, — чи правда не знаю... тай поїхав; мав якусь своячку, казали, котру дуже любив, що мала колись його унаслідити. А св. Юрій, бо то він на сій картині, як нечистого в постаті змія проколює, як висв так і висить. Тут він на сій картині чомусь страшний. В ночі, ві-опівночі, як до місяця і ніхто нічого не бачить, він з рам виступає за нечистим або грішним, що боже на глум бере, стежить і до борні викликає. Не дай господи від його гніву. Так мені оповідали, тому й я кажу. Грім все до свого місця завертає“.

„А се правда, вуйку?“ повторив, як недавно, молодий своє питання.

Старший муляр, покивавши головою, замовк і лиш по хвилі додав: „Сей пан завідатель, що купив сей мур, кажуть, також не оден з найліпших. Нехай стережеся. Св. Юрій мав добру пам'ять“.

... „Я доста чув.“ Глипнувши ще раз на св. Юрія, що опівночі до місяця з рам виступав, до борні грішних визивав і щось чудно-приманчиве, мені знайоме, зраджував, я вибіг скоренько за сестрою і тетою Олею.

Я подибав їх, як сходили з другої вже, обширної задньої веранди дому в сад і до місця, де мала бути уставлена невелика пасіка тети Олі, що була всею її втіхою, як сама нас впевняла. Звідти пішли ми цеглами виложеною вузькою стежкою далше, а взгядно до кінця саду аж до фіртки, що так само знаходилася в залізних штахетах як фронтowa і провадила на доріжку поза домом. Нижче неї плила невелика гірська ріка, що тепер виблискувалася в сонці і була для дороги в slotних днях остільки безпечна, що між нею а дорогою був каменистий зарінок. Недалеко дому, почавши від згаданої дороги, провадили два мости на противну гору. Один великий, котрим їхали лиш вози; а другий, що знаходився ближче до містка завідателя вже старий і слабкий, служив для пішоходів. Тут я стояв довго-довго і дивився вперед себе у воду. В душі я не мав в тій хвилі воду, а образ св. Юрія... він нагадував мені когось... кого? І очима і темною барвою обличчя... але я не знав кого. З тим враз заворушилась болюча туга в душі...

„Вигідно, що маєте так близько ріку“, сказала сестра.

„Це правда“, відповіла тета Оля. „Моя дівчина тішиться, що буде близько для переполіскування біля“.

„Або і білити полотно“, додала моя сестра, вказуючи на широкий зарінок тут і там порослий лозами.

„Так, як вода плитка, як тепер, але як виступить з берегів, то так розливається, що рада б хоч дорогу полизнути. Тепер гляньте, дітвора там грається і гусей стереже“.

За кілька хвиль ми попрощалися з тетою Олею.

Вона відпустила нас з проханням, щоб сестра відвідувала її зі мною доки „я тут“, кивнувши головою до мешкання, де мала свій дуже гарний окремішний „закамарок“, а ми—з проханням, щоб не забувала і на нас. Але я не скоро знов побачив її. Мусив виїзжати з шурином скорше до бабуні... а в недовзі по моїм приїзді до бабуні

найшлася у мові сестри маленька донечка... котра не дозволяла ні їй до нас, до столиці, ні мені до неї доїзжати. Правда, часом, але це було вже дуже рідко, забігала вона до нас, перебуваючи кілька годин в місті... з причин сумних, бо між діти завідателя заходила смерть. Чомусь все не заставала мене вдома. Або був я в школі... або по-за домом у товаришів, а коли раз застала, я був вже заручений, що не вадило їй поцілувати мене в чоло й поблагословити до поважного кроку, змякши при тім аж до сліз.

* * *

З бабунею проводили ми обоє сіре, працею переткане життя. Попри те, що я вчився в гімназії, я був і бабуненою правою рукою у всім, що треба було їй виручити за сестру, оскільки це було можна від юнака вимагати. По-за тим я вчився ще й годинникарства. Бабуня замешкала, по продажі нашого дому, в оцій то хатині, в котрій мешкаємо ми й досі. В цій і притикаючій до цієї, де я тобі оце все написав, мій сину, жив і працював в тодішніх роках один старий німець, годинникар, на ім'я Етман. Дивак він був і самотний, але я був його любимцем. Часом я, як молодий хлопак, робив йому деякі прислуги і він у нас і харчувався. Другу частину домика, де, як знавш, є ще три кімнати, замешкували ми обоє з бабунею, а часами приймала бабуня на квартиру і харч з добрих домів по одній панночці, з чого прибував їй, хоч і невеликий, а все таки для нас важний зиск. Між іншими одного разу і доньку властителя цієї нашої хати.

Я любив заходити у вільних хвилях до старого годинникаря, котрий, хоч лиш професіоніст, був освіченим і дуже мудрим чоловіком — по бабуненім висказу. Свій фах він любив понад все на світі і тут я в нього перебував не один часок.

Зразу заходився тайком перед бабунею і просив його показувати мені де-що з годинникарської штуки, що він і робив. Зразу ніби то жартуючи, що ось то, мовляв, офіцерському синові забагається професію пізнавати, де йому вища наука пристойть і він повинен її всіма силами набувати — відтак, щоб не тратити часу, приучував поважніше, а остаточно впроваджував в дрібний світ механізму й у все, що треба було знати зручному і доброму годинникареві. Все те, як нагадував я робилося перед бабунею тайно, а пізніше був вже я явним учнем його, за що він мене не раз гарно обдаровував, тим більше, що я був його, як називав мене усміхаючись добродушно „помішником“. Йому одному я звірювався... зі всіх моїх дотеперішніх терпінь, почавши від перших хвиль мого побуту в завідателя Альбінського... а й дальших почувань і плянів.

Щоб тут тепер правду сказати, то мені не поводилося в шкільній науці найліпше. Противно. В де-яких предметах гірше. І не знаю чи тому був винен я, чи може, що я вчився з початку приватно, не мав добрих основ або не були вистарчаючими і доволі ясними для мене в де-яких предметах, досить того, вчителі не були з мене вдоволені. Я приносив слабкі свідоцтва до дому і по неволі дійшло до того, що я повторивши одну з вищих кляс, все-таки волів пересид-

жувати у старого майстра німця, дивитись йому в руки, слідити за розвоєм будучого „часосказу“ або де-що і самому виробляти, як ломити собі голову математичними задачами, арифметикою, котрі я ретельно впрост ненавидив. Я був найпослушнішим і найпильнішим учнем свого майстра, який лиш міг у тім фаху існувати, але вище згаданої науки не уникав. Бувало і години минали заки ми до себе проговорили, що не відносилось до нашої професійної праці, так щиро і інтенсивно працювали.

І виходило поволі таке, що я чим раз то більше часу посвячував годинникарству, а поступенно менше де-яким науковим предметам. Бо були і такі, які я пристрасно любив. Так, між іншими, латина і грека, історія і наука природознавства мені дуже симпатичні. До того я любив понад усе читати, до чого заохочував мене часто і поважно майстер німець. Читав, що попадало наукове, з поезії, одним словом, що міг я читав.

Я мав добрих і гарних товаришів, що мене любили і не цуралися і ті достарчали мені книжок, які я сам не міг здобувати, особливо з академічної бібліотеки. Мені було соромно бути неосвіченим і я знав і відчував, що тяжко і пагано було жити неосвіченому і він через те і мусить стати свого рода рабом. На жаль в одному мені велося найгірше. А то з українською наукою. Трудно було українських книжок здобувати. І хоча вже почали подавати початки нашої мови в школах, навіть і в середніх були призначені на те окремі години, все-таки я не міг важніші діла, які я бажав читати, як українську історію, науку про соціологію, історію літератури, зокрема Шевченка і інших клясиків дістати. Передовсім історію, де і з ким стикався наш народ, за що мали нас інші люде. Чим були ми гірші і ліпші? Що брали ми від інших народів, що давали їм, особливо в чім полягала наша сила і німеч... і коли то вже раз буде своя держава?

Своя — ех, що ти знавш, сину... що ти знавш, що колотилося в тих часах в наших молодих головах, в нашім нутрі, коли нас тайком сходилося кільканадцятьох українських юнаків. Одно ми собі за святий обовязок постановили, не таїти, не скривати ні перед ким ради кусника хліба, свою національність. А наколи обов'язуємося до сповнення якої праці, будь умислової, професійної чи якої іншої, сповняти її так солідно, щоб нас за ню шанували і називали українським виконанням, ворогів побивати працею українською оскільки дозволять сили. Всюди і все вороже проникати гострою сіллю українства, щоб нас ворог не лиш боявся, а і шанував. Ми професіоналісти не могли бути вченими, може і політиками, ні, але українською здібною верствою ми могли бути; такою, щоб на нас могла числити з часом і політична керма.

Так, мій сину.

І ніхто не подавав нам помічну руку, не вказував шлях, на котрий нам молодим треба було вступати; горів вогонь святий в грудях, горів аж доки не зітлів.

Бабуня лаяла мене иноді за читання хоч-би і яких книжок, вивиривала їх з рук і до шкільних гнала, а раз таки заявила одверто:

„як не скінчиш середньої школи, то на якій основі підеш далше? З чого будеш жити? Думаєш бабуня буде вічно жити? Бабуня, синку, вже не та, що була; бабуня сьогодні... завтра... і зібш їй хиба домовину за те, що вона тобі оставить.“ І, сплакавши, вийшла з хати.

На таке мене одного разу неначе прокинуло. Я пішов певним кроком до бабуні і заявив: „Щоб ви знали, бабуню,“ сказав я твердо, „я буду студіювати, вчитися оскільки змога і прикладу всі старання, щоб зробити іспити з „добрим успіхом“. Коли здам, вступлю, може, і на академію „професорства“ або, про мене, і на попа, а може останусь при війську, „виавансую“, як се, звичайно, буває, а коли ні, то отсе кажу вам по щирости: я стану професіоналом — годинникарем, і стану ним таким — мушу лиш таким стати, щоб не зробив імени батька свого сорому а честь, взяти вас на себе і бути визначнішим українцем, чим се міг бути мій батько, будучи офіцером. Коли я що люблю то люблю, а коли ні то знайте, що мене нічого до того не присилує. А від сьогодні не плачте і не журіться мною. Мене виховали „не плакати“, а бути тведим як залізо, а самі плачете... ей бабуню!“ тай вийшов з її кімнати.

Помимо мого щирого зусилля, моєї пильности і симпатії до одних, а антипатії до других предметів, я провалився при матурі. І гадаєте з греки і латини, що їх переважно молодь боїться? Ні. З математики і фізики.

З почуттям зазнаного пониження, я вернув до дому. Не „плакав“ ні вогкими ні сухими очима, ні з жалю ні люти, якась тверда амбіція не дозволяла. Тай мав себе у власти, не аби як — лиш говорити не міг. Бабуня, поглянувши на мене, коли я увійшов по всім і кинув мовчки книжки і капелюх на стіл, відразу відгадала, що в мені діялося. її очі впилися в моє лице, а я — о, як тямлю ту хвилю — приступив до неї і кинувшись на її груди та стиснувши в обіймах, мов мав розтиснути її груди, вирвався, трутивши її на бік і вибіг у сад.

Вона опісля потішала мене... добра..., бачучи, що невдача при іспиті вплинула на мене глибше, чим вона сподівалася.

Опісля намовляла поволі... розважно, ще раз повторити і пораз другий ставитись до іспиту; та я вже не хотів. Ще раз на шкільній лавці сидіти, ще раз те саме „любити“ і ненавидіти... ні. Я чув що не вдержуся і рішив инакше. Офіцерський син віддав себе, віддав увесь свій час професії. Вставав рано, лягав пізно і де далі ставав на рівні ноги. У виробі годинникарського матеріялу став я з своїм учителем-майстром його поважним спільником. А коли цей, передавши мені всі тайни і практичні досвіди совісного довголітнього працівника цього фаху, остаточно помер, оставляючи мені ще й тестаментарно увесь годинникарський запас, між котрим було кілька дуже цінних штук і невеликий грошевий капіталик — за мій і бабунин, особливо мій, як написав з притиском, щирий і совісний догляд коло його самотньої особи — а до того, як кажу, і праця, якою молодий офіцерський годинникар був безнастанно привалений, — показалося, що я скорше дороблюся хліба, ставши добрим професіоналістом, чим залежним від начальства урядником, — душпастирем чи иншим дипльомованим фа-

хівцем; тим то я і покинув замір шукати свій „хліб“ в інших таборах... в тім, що був мені найближчим. Лиш книжки: читання... свою націю я ніколи не покидав... і не спроневірювався їй... як знаєш... і досі ні. І справді. Я ні одного ні другого не пожалував. Чим далі я ставав певнішим безпечного зарібку і міг чим раз сміливіше і яко професіоналіст глядіти в будучину. Вже годен я був держати бабуні ліпшу прислугу, годен був і себе краще відживляти й одягати, а де далі і де-що і набік відкладати. А коли ж відтак з часом одна з дівчаток, а була це українка, що була в бабуні на харчах і квартирі, кінчаючи дівочу вищу школу та побіраючи в ній окремо науку кращих ручних робіт, лекції французької мови і гри на фортеп'яні, (в чім бабуня була знана в столиці) як це вимагав тодішній час від доньок ліпших родин — донька одного українського священника, властителя хатчини оцеї, в котрій, як споминав я повище, я ще й досі живу, твоя та добра мати, мій сину, припала мені так до вподоби, що я, заглянувши їй на добре в очі та пізнавши ще й її ангельську вдачу, мудрість і пильність до чого б не доторкнулася... не спав, не їв, не пив і лише день і ніч одно мав на думці: ту дівчину за свою взяти, чому і бабуня не противилася, пересвідчившись, що той золотоволосий, домашній ангелок з непорочною душею мені не менше прихильний, поговорила з родичами, і я, ніби доповняючи задачу мужчини, одружився з нею.

Правда, зі сторони її батька, був чималий опір проти мого неурядництва або бодай богословства, але на прозьбу доньки і її матері не розбивати її щастя, протиставлячи тому мою зручність з котрою можна було сміло і поважно і на будучність числити, далі гарне походження, бо все таки „офіцерський син“, добре виховання, характерність, поверховність і т. ин., доки батько не вхопився за голову і забравши від мене слово „шанувати“ його дитину до гробу, а її впоминаючи не „жалуватись“ йому колись на годинникарські недостатки — згодився.

.....
Ми обое з твоєю матіррю дуже шанували бабуню. Вона була вдома наша провідниця, наша „пані“, як ми її жартом називали і наша дорога бабуня.

Коли наставала неділя, або яке урочисте свято, вона все одягалася в якусь свою шовкову чорну сукню, прибірала святочний чіпочок на білу голову і, висилаючи нас молодих до божого дому, сама брала свій давній зужитий молитвенник і молилася півголосно з нього.

Коли одного разу я, натискаючи на неї, спитав її чому вона оставила мене по помершім батькові так немилосердно в домі завідателя — противника нашого народу й ініціатора самоубивства мого батька, відбіраючи тим мені одиноке родинне тепло, яке я посідав в ній і своїй сестрі, котре так потрібне дитині у вихованні, — вона відповіла: „Від хвили, як я довідалася, що твій батько з безсилля втратив у грі в карти ваш маєток і відібрав собі життя, виставляючи вас нещасних незабезпечених без шеляга неначе на вулиці і поневірку, мене обняло таке несказане огірчення, жаль і ненависть до того, так зв., „доброго товариства“, де виучувано і піддержувано всяке таке нездарство, що

я, сказавши собі твердо, що позаяк я сама ледви чи буду в силі виховувати самотнього оставшого українця, Цезаревича, по бажанні батька, на чесного чоловіка і українця-громадянина, рішила краще віддати тебе в строгі руки противника, де б тебе не дотикано в рукавицях, а противно виучувано зараня відноситись до молота і ковадла, гострити свої сили й опритомнювати, що життя... не іграшка з судьбою, а одна тяжка боротьба.

Я знала, що завідатель і його оточення не будуть уважати за відповідний до сполонізування матеріял хоч і якого ще молодого українського потомка, але навідворот, лиш за потомка небезпечного для їх племені — хоч би лиш і одиниці — „зпоконвіку“ збудять в тобі амбіцію, опір і ненависть і ти скорше духово дозрієш.

Знов була я і пересвідчена в тім, хто є жінка завідателя і що під її ангельським крилом материнської вдачі тобі не стане побут в її домі пеклом і голоду і холоду ти за час твого побуту не зазнаєш.

Одним словом, по моїм роздумуванню вийшло так, що ліпше дати тебе в чужі, хоч-би і ворожі руки, до якогось часу на виховання, чим держати в себе у недостатках, обдавати м'якими почуваннями бабуні і сестри, боротися рівночасно з хлоп'ячим, випещеним батьком непослухом, або може і по батькові унаслідженням слабосиллям, чи зародком нахилу до безжурного життя, тим більше, що сей обурюючися іноді на невідраді матеріяльні обставини, в яких приховалося по більшій частині жити військовим, говорив: що скорше давай тебе до вивчення ремісництва, коли-б не вдалось набути вищої освіти, чим офіцерської, що має на зверх виказувати блиск, елегантність, а в дійсності прив'язаний нужденною платнею — до порожнього жолоба з обов'язком кожної хвили віддавати життя за вітчизну...

Тому і лиш тому, трутила я тебе на ласку і не ласку судьби в дім завідателя, до котрого так само чула жаль і ненависть в душі, як і ти. Потайки числила я, як вже споминала, на дружину його, що, українка, не дала з себе стерти своєї національності, і на характерну його родичку, панну Альбінську, що не вагалася ані на хвилину стати око в око перед усміхаючимся деспотом, виявляючи правду відносно пропавших грошей штабового лікаря, котра в сполученні з висказами вчителя Рибки, врятувала порушену честь твого батька, що висіла на волосочку, указуючи тим правдивого злочинця без назви імені. Лиш коли наспіла відомість про смерть пані Альбінської, я пораз перший в життю опустила руки безсилно і не знала що починати. Та тут прийшов мені пан вчитель Рибка на поміч, вмовляючи та пересвідчуючи мене, що панна Ольга Альбінська особа не аби яка, повна чесноти, енергій і розуму, повна доброти в крові і спокою, з тактом, буде не менше совісно опікуватися сином нещасливого покійника, як і сама пані Альбінська, тим більше, що, як я від нього довідалася, твій батько перед смертю мав навіть її просити, щоб над тобою чувала. Коли по смерті пані Альбінської звернулася до неї з проханням займатися від тепер і тобою, чужою сиротою, самотнім наслідником Цезаревичів, вона вислала мені у відповідь листа, котрий по моїй смерті і ти держи в пошесті, впевнюючи мене що дане в тій цілі нею проречення помершому капітанові вона

доки жива, ніколи не зломить і ти будеш для неї святою помяткою, для котрої вона готова і жертвуватися... На якій підставі се послідне вона, та „німка“, як назвав її дядько в сцені по похороні батька, приобіцяла — я не знаю; але утримую, що тому була якась чисто психольогічна підстава; а коли так сталося, я не хотіла нічого дальше догадуватися, маючи передовсім одинока і його на увазі, а і те, що твій батько, яко офіцер, не міг без маєтку хоч-би і з ким одружитися. Ще я додам, що ти був в мене добрий хлопчик, мав добру пайку амбіції в собі і я пестила надію, що не даси себе легко стоптати, що і господь не допустив.

Така була моя провідна думка, коли рішилась я усунути тебе, дорогого „орлика“ від мого серця, одинокого внука за котрим душа рвалась. Я питала себе нераз, що я мала робити? Я мала при собі і другу дитину, котрою треба було инакше займатися, знов инше виховання давати, — сестру твою

Я працювала тут з нею о наше матеріяльне удержання, виховувала її як змога чесно і найстаранніше для життя, для України, щоб знала куди її душа і вона сама приналежна, коли і її свій камінь до існування України приложити, якою їй треба українкою бути... власне українкою, а коли остаточно приїхав вже не пораз перший вчитель Рибка, що все інформував мене про твоє життя в доли завідателя і рішучо попросив о руку твоєї сестри, котра досі ще для нікого не виявила симпатії — настала для мене друга душевна криза. Я згадала тебе... примкнула очі... заглушуючи в собі голос колишньої „полковниці“ і сказала, не супротивляючись їй котра вже була душею потайки прилипла до нього „йди!“ видираючи з серця переконання, що вона — та розумниця моя — як донька і внучка вищого офіцера, з своєю гарною поверховністю і чистою, мов цвіт, душею, заслужила на инший стан. Все пусте. Се так лиш горда „бабуня“ думала — роїла собі всякі пляни ради її старосвітського виховання. В сути річи я не жалували ніколи, що дала її за нього. Як знаєш сам, він для неї добрий, шанує її як „княгиню“, кладе до ніг, що може, а що найважніше, він „свій“ чоловік, він наш українець, він характерний і сумлінний у виконанні свого обов'язку аж в глук до своєї психічної корині... а за се я дякую тобі, боже, бо в чім иншій, а надто дотично твоєї особи, я може і прогрішилася.

* * *

Чи таким я став, якого хотіла мене бабуня бачити, твердим, непохитним у важких монументальних життєвих хвилях як чоловік і член своєї народности, я незнаю. Той зародок золота — чуття, щодесь спочивав на дні моєї душі, я сам в собі ніколи не виплекував, не допускав до розпалу. Тепер, де став старим, кажу: „Великі почування, викликані життям, самі розсержують душу і самі поривають її з собою до великих діл...“

Чи на добре воно вийшло, чи на противне, що з офіцерського сина лиш офіцерський годинникар, як мене прозвали військові знай-

омі мого батька. що давали великий процент зарібку — хто його знає? І з вас, дітей, хотів я таких поробити, з середини витовкти молотом на твердо, щоб обзивалися на поклики важних подій в життю лиш чистим — дзвінким — а не півголосом — та... чи не знав я, як до того відповідно братися, чи урвалася тут моя сила — не знаю. Що я гортуював, з своєю життям і досвідченням висталеною душою, те розм'ягчувала ніжність і любов вашої матері — і хто знає, чи і не ліпше воно так.

Матеріальним моїм станом вона сяк так задовольнялась, пересвідчившись, що її онук став, як сама чула „полковим“ годинникарем і мав стільки праці, що рідна донька зголосилася до нього на практику і поважну помішницю.

Лише від одного мусила одмовитися, бо все треба одного зрікатися, як впевнила, а то — що станови „офіцерському“ жаден инший не дорівнює ані чеснотою, ані лицарськістю, ані неустрашимістю, не говорячи вже про елегантцію. Чи отсе все витворює дисципліна, контролю над самим собою і другими, дивіза — вставляти себе в ряди порядку на зверх і в глиб, даючи тим доброго і тривкого а рівночасно і безвзлядного до крови, з отсим, що по її думці „виховувало“ залізність в головіці... а сходило вже, як їй здавалося, на другий плян, старенька не могла погодитися.

І тут скінчив годинникар свої записки, які викликав перстень з червоним каменем.

* * *

По прочитанні батькового памятника, молодий офіцер сидів ще якийсь час нерухомо. Схилений сперся одною рукою на коліно... дивився на зшиток, що держала друга. Відтак мов вертаючи з иншого світа, підняв голову і встав. Дякую вам, тату! Ви мені розкрили себе... і я ваше поступовання проти нас розумію. Ми вас не один раз запізнавали, вважали за иншого, як був. По смерті свого батька ви не сміли бути дитиною. Ви крали, ловили проміні сонця любови а з тим і культури, бо мусили перебувати в деякім змислі поза нею. А проте, тату... проте ви один ніколи не були назадником як багато ваших співпрацівників. Ви мурували ґрунт чи не через все життя ваше під своїми і дітей ваших ногами працею, приміром, чесними засадами і правдивістю і тому і наслідки вашої праці не будуть марні.

„Дай господи!“ відповів годинникар і його очі засіяли на хвилю шляхетним блеском. В слідуєчій вже він згас. „Я їх не дожию“, сказав „я багато не дожию, бо давніше моє здоровля я витратив. Але ви, діти мої, ти сину мій одинокий, що зможеш щось на руїнах життя свого діда і батька збудувати, ти може станеш на инший новіший ґрунт, сильніший, бо культурніший духом... Яке щастя... глядіти молодому чоловікові в світ з перебраним предками і полишеним, зматеріалізованим здобутком духа — і користати з нього. Яке щастя. Але я готов. Я вже так багато тобі говорив — що час вертати тобі між гурток, який ми на вечері опустили. Слухай... там за дверми, чути веселі голоси твоїх сестер і моєї пестійки Оксани. Вони сьогодні подвійно ущасливлені. Старші своїми нареченими, а вона твоїм

приїздом. Записки задерж в себе, бо я їх для тебе зладив. А тепер ходім!“ Батько сягнув рукою по годинник і глянув: „дві години я тебе держав. Та не жалуй. Нині св. вечір, рождество христове. Я щасливий, що дочекав його, маючи і вас всіх коло себе а надто тебе“. Говорячи це, він був сильно зворушений і простяг нараз синові, мов доброму товаришеві, руку. Цей вхопив її, зігнувся блискавкою і, віддаючи їй щирий стиск назад, поцілував її. Тим часом батько обняв вже був його другою рукою і притиснув одинака з цілої сили до своїх грудей. Це сталося без слова і було вчинком одного моменту.

Потім мов на внутрішній приказ відвернулися оба від себе. Чи це була подібність вдачі, котра завдавала соромитись мняких почувань, чи що інше... син проїхавши рукою крізь густе волосся, сказав стисненим голосом, віддаючи записки батькові назад: „записки ваші, тату, є для мене дорогою памятою, заховайте їх для мене і на даліше в себе. У вас вони будуть у безпечнішій сховку, як у мене, що хіба з 8 до 10 день перебуду у вас гостем, а опісля знову відїду. А і перстень візьміть ще до себе. Дорогі памятки не береться в дорогу з собою“.

Але тут батько заперечив головою. „Ні, ні,“ сказав. „Записки я заховаю тобі, але перстень бери синові. Ти вже офіцер, мужчина... ти його не затратиш. Зрештою це різдвяний дарунок і він подвійно твій. Задерж його і носи в почеси“.

„Що я його буду шанувати і берегти, в тім можете бути переконані. Нехай би і в які прикрі хвилі прийшлося би мені попасти, я його ніколи не віддам від себе, скорше...“ але тут батько йому перервав: „не говори синові“, сказав і підняв остерігаюче палець... „не говори, бо ніхто за себе не може ручити. Ось і твій дід не думав, що карти, а не битва стануть причиною його смерті. А грав в них не раз... і програвав, а все виходив побідником тому...“ „Я не граю в карти, тату“, спалахнув Юліян.

„Але в чім іншій зможе тобі він стати помочою, що я там знаю. Ти ще не знавш життя, не знаєш життєвих спокус і красу і штуку культури. Я їх також не знаю. З мого світа, а то світа робітницького, я не міг їх пізнавати, але бували хвилі, де вставлялася і хороба і смерть чигала в закутках моєї хати і я не раз думав в душі... про продаж моїх скромних дорогоцінностей, та якось вдалося мені заховати його для тебе“. „Тим більше я це вдію“, відповів Юліян. „Вміли ви, тату, запанувати над важкими хвилями у вашій хаті і між дітьми, зможу і я це вчинити. Цей перстень буде пригадувати мені все ваше і дідове минуле, наколи б я і попав у чорні моменти життя і мені загрожувала б яка катастрофа. Мій дід був праведний чоловік і ніхто не може йому доказати некоректний і не чесний вчинок“.

„Так воно і було мій синові. Він відібрав собі життя, але чужого добра він не чіпав, хоч і як бажалося пану завідателю висотати таке тим відвернути своє злочинне поступовання. Наколи б я мав тобі ще що на цю тему сказати, то додам хіба давню пословицю: „Стереженого і бог стереже. Уникай нагоди. Лиш вона робить з нас злочинців, хоч би і в яким керунку“.

Молодий офіцер прокинувся. „Для мене неіснує поняття нарушу-

вати чуже добро“. А по хвилі додав: „І я і не є наслідно обтяжений, але коли ми порушили тему „завідателя“, то скажіть мені тату ще де-що про завідателя. Ця особа мене займає. Ви нагадали мені, що він ще при житті. Чи справді?“

Так, Юліяне. Альфонс Альбінський ще живе... і тета Оля живе і мешкають, де мешкали, а то в М., де моя сестра, твоя одинока тета Софія Рибка проживає“.

Юліян підсунув брови в гору. „Чи він заможний“, спитав. „Мабуть. Крім гарного будинку, про котрого я в записках згадував, приналежать до того і якісь землі. Ще кажуть він розпозичає гроші на лихварські проценти між гуцулів. А проте мені мало відомо про нього. Живе доволі самотньо, як розказувала мені моя сестра, відвідуючи мене посліднім разом, має своїх портнерів до торока... держить коні і екі паж, бо на ногу все однаково налягає... і нічого йому не бракує...“

„А тета Оля?“

„Все однакова. Як заїжджає сюди, то все до мене заглядає. Ваша мати називає її своєю суперницею і сміється. Це моя одинока дорадниця і звірителька. Може тобі буде суджено зізнати і її колись в тети Софії — то знай! нічия рука не є така благословена, як її. Спокійна, рішуча і консеквентна — таких українок дай нам боже як найбільше“.

Син поглянув на батька: „тату“, сказав, „мені здається, що ви споминали, що вона з роду німкеня і через те завідатель не був їй прихильним“.

Так здавалося. Але пізніше, коли я став так би мовити її вихованцем, вона мені оповіла, що по матері вона також українка, лише що та послідня була знімчена і не володіла добре своєю материнською мовою, через що і потягнув завідатель вже і її клеймом „німка“, що однак не здержувало її ні найменше в молодім віці вчитися тієї мови, відчувати по українському і виховувати в дітей свого вуйка любов до тієї мови і нації, особливо в молодших дівчаток, бо синів хоронив завідатель від її впливу в тім напрямі мов від деморалізації, що йому врешті і вдалося“.

„Чи тета Софія зноситься з нею?“

„Так. Живуть в приязні. Подекуди запрошують і вуйка Рибку туди, як не стає одного портнера до торока. Він не випадає з завідательської ласки від коли був йому помічним в його нещастю з ногою. Лише про Цезаревичів не можна йому споминати.“

„Ов!“ сказав Юліян і закривив з легкою погордою уста.

„Я йому давно його гріхи простив“, сказав батько.

„А я-б не простив, тату... ані на волос я-б не простив ляхові. Я його на помацки за всіх ляхів і за всю їх нікчемну політику проти нашого народу ненавиджу. Я-б не простив“.

„Коли я простив, то я не простив ляхові, а простив батькові, котрий з своїх дітей, що їх найбільше любив, не мав потіхи, котрий то біль, мабуть, і зігнув його горду спину. І на нього прийшла відплата. Що він лях — инша річ. Але межа є на все“.

Молодий син здвигнув опозиційно плечима.

„Я і з тим не згоджуюсь, що „тета Оля“ там остала, поминув-

ши те, що стала вашою опікункою. Який вплив мусила вона мати, що мимо неприхильности він її затримав“.

„Так і справді було сину. Ради дітей він це вчинив і через більшу домашню господарку. Ти не можеш собі уявити, скільки рівноваги і якоїсь, я-б сказав невідомої енергії, уділялось в цій хаті від тієї жінки. Господарка була в неї зразкова. Рано ранесенько ти вже її першу бачив на ногах. І слуги її любили. Не одно, що грозило п'ястуком за стіною завідателя, змінювалося на вид тети Олі і бралось з новою охотою до праці, коли вона заговорила. Тай і привик він до неї і знав, що, щоб і не було, тета Оля одна не обманювала його і жадна брехня не переходила через її уста“.

Батько вмовк, поглянув вдруге на свій годинник а опісля і по всіх стінах, де висіли і тикали і менші і більші його „пацієнти“, забрав сина під руку і вступив до кімнати, де ожидала обох проча родина.

* * *

В світлиці панувала тиша. Дехто грав в шахи. Оксана читала. Мати розмовляла півголосом з будучим зятем Зарком, а найстарша Зоня, батькова „помічниця“, поралася в низькій але просторній їдальні, спрятуючи посудину і дещо инше з стола, полишаючи лише білу як сніг і улискуючуся скатертину з розстеленим під нею сіном через ніч як годилося.

„Ми вже тут“, сказав батько, висуваючи вперед сина, що, мов вертаючи з иншого світа, опинився поважний перед присутніми, котрі при вступі обох заворушилися.

„Але бо й довго передавали ви свій різдвяний дарунок тату Юліянові“, обізвалася першою Оксана, закриваючи книжку і зближилася до батька і брата. „Покажи щось дістав? Я вже така цікава, ждала, ждала аж надокучило і забралася до читання. Які гарні поезії Федьковича“.

Враз з нею приступили і прочі сестри і мати до брата.

„Фі-у! — який дарунок“ кликнула Зоня, хапаючи брата за руку, на котрій заблестів золотий перстень з рубіном і потягнула близько під звисаючу лампу „чиста кров“, накинулась Марія і схилилася низько над рукою.

„Ая“.

„Чистий, прегарний як рідко його бачиться“, повторив він.

„А я гадала, татко подарує тобі ланцюжок до годинника з тим дрібоньким медаліонком, що так тяжко одчиняється... а то перстень та ще з таким кровавим каменем. Я ніколи його у вас не бачила, тату, ви його ніколи не носили“.

Батько здвигнув плечима: „Ти знавш, донько, що на руці робітника не уходять прикраси. Моя золота обручка вистарчає, я не люблю блискучок. Я його для Юліяна ховав. Це мужський перстень“.

„Ланцюжок з мадальоником також мужський?“

„Так. Але то з вас котре його одержить, тільки мусить стати повнолітнім“.

„Ов!“ кликнув Юліян і усміхнувся, переглянувшись з сестрами.

„Так, так... абись знав, що мусить бути повнолітнім“.

„А то чому?“ спитала Оксана, натягаючи шийку, бо була нижча ростом.

„Бо тому, що коло ланцюжка є тайна“.

„В медальоні?“ спитала вона зчудовано протяглим голосом.

„В медальоні... а дітям не передаються тайни“.

„То пождемо“, відповіла вона.

„Пождемо“, повторили всі прочі і помішались бесідуючи, переходячи з одної кімнати до другої, між тим як батько, побалакавши який часок з нареченими двох доньок, відійшов до своєї кімнати. Чувся змученим, а пора була доволі пізня.

* * *

Коли двері зачинилися за батьком, всі потягнули брата до світлиці, де знаходилася ялинка, допитуючись в нього через що держав його батько в себе так довго.

Він опирався сповнити їх бажання, вимовляючись, що про це говорити ще не час і що прийде колись відповідна хвиля, де він не лиш дасть їм до всего пояснення, але і може покаже і батькові записки, котрі цей, передаючи йому нині перстень в дарунок по дідові Юліянови Цезаревичу, дав йому до прочитання. Нині пізно, говорив він, побалакає з ними ще так трохи... а матінка нехай лягає такоюж до спочинку, а завтра і після завтра ще також святочні дні, то їх використають до схочу. З тими словами відпровадив матір аж до постелі і вернув назад до ялинки. Тут зустрів його молодий Зарко: „Панни будуть вже також помучені“ сказав усміхаючись, а він, пан офіцер, хоч і молодий і „вояк“ певне не погордить кинутись в „стебло“. Йому залізниця, без сумніву, в ухах дес без перерви гуде... але Юліян заперечив головою.

„Не будь фарисевм“, кликнула Зоня, „а признайся до правди. Тобі горять щоки з утоми і внутрі ти вже спиш. Ми що инше. Ми всі, скільки нас тут бачиш то „робітнича бранжа“. Ти один якийсь ексклюзивний, мов справдішній панський. Глянь на наші і на свої руки“. Та тут Зоня вмовкла, бо Юліян прокинувся протестуючи рухом і відсунув їх від себе, що мов бжолі стиснулись коло нього.

„Який я в вас ексклюзивний“, спитав, „який я в вас панський? Гадаєте військова служба така легка, беручи її поважно і сумлінно під розвагу — ну, ну... змінили-б ви не в однім свою гадку, наколи-б заглянули поважно в той апарат життя і смерти, наколи-б пізнали і мужів військової науки, дізналися б які високо-образовані знаходились між ними, як причинились у винаходових експедиціях, де не один з учених цофався назад перед небезпеками, що були грізні, заповідаючи неминучу смерть; які піонери знання і поступу знаходились в рядах військових... які мужі гідні вшановання і високої поваги... що за залізо — кажу вам... Vollblutmenschen не лиш що до тілесного виховання, але і характеру. Правда, є і багато полови в війську — але половина в кожній верстві людности не є для нас міродайною і з нею і ніхто не числиться в кожній праці, а найбільше в

здобуваючій і культурній. Військовий це такий працівник, як кождий інший і відрізняється лиш тим, що дав державі в потребі своє життя; такий я ексклюзивний, панський“.

„Юліяне, ти ще вступиш колись до війська“, кликнула Оксана, вپалившись аж прошибаючо гарячими очима в гарного брата, що в цій хвилі дуже поважно виглядав.

„Ні. Сестро. Це не в моім пляні“.

„Так?“

В неї здригнулися болісно уста.

„Не пророч Оксано!“

„Бо ти захоплений“.

„Ні. Я лиш не зношу як хто мене инакше судить або і перецінює. Я є, яким є“.

„А твій товариш Едвард?“

„Як Едвард. Панський, багацький син. Завдяки йому і його батькові, я поробив ріжні гарні і цінні знайомства військові. Коректна людина з широкою освітою і горизонтом дав більше як не одна книжка. Але завтра“, додав, перериваючи себе, „позавтра треба мені піти до начальника мого полку зголоситися... і скинути вже з себе військову одіж; опісля, як споминав я вже, за недовгий час ми їдемо з Едвардом до Монахіна, відтак може до Берліна ще не знаю; до Скандинавії напевно поїдемо і до Англії... на Англію я радуюся!“

„Пане поручнику“? обізвався тут несподівано молодий огорожник Зарко і вклонився. В його очах блисло збиточністю.

„Як ви це від мене приймете, що я вам передам — я не знаю; я лиш розуміюся на рослинах, їх виховуванню, на флорі, ярині, овочах, хлібі, на землі, на її роді, але на такім я не розуміюся. Чи це різдвяний дарунок передано мені для вас, чи це що инше, мені не відомо“. З тими словами він сягнув в грудну кишеню, виняв звід і лист і, передавши його зчудованому офіцерові, сам відступив відти-вернувся.

* * *

Юліян, прийшовши до звисаючої білої лямпи і глянувши на адресу, змішався. Сестри, помітивши це, відступили і собі дискретно одна по другій, потягаючи і наймолодшу Оксану за собою до передпокою, куди вийшли були оба наречені і ладились до віддиху. Юліян вийняв свій ніжик, розтяв спішно коверту і вибрав з коверти зложений листок. В нім знаходилася фотографія Єви Захарій, а на папері стояло лиш кілька слів... „Третьої днини різдвяної, цеб-то на Стефана я буду в столиці в доктора Емі, до побачення може в кіні, по обіді о четвертій годині. Є. З...“

Мов схоплений на злім вчинку, Юліян сховав лист з фотографією в кишеню, відтак зблизився до матері, що саме ще на хвильку появилася між дітьми і незавважена слідила за його рухами, спостерегла його замішання. Вона лиш одно спитала: „Чи то що злого, мій сину?“

Він усміхнувся, „ні, мамо“ відповів і схиляючись над нею поцілував її в руку.

„Бо я вічно за вас боюся“ сказала і з тими словами вийшла.

Він похитав головою і подався за іншими, що саме увійшли, щоб попроситися.

„Пождїть панове!“ кликнув радісно. „Я з вами також піду. Мені просто душно стало, я мушу пройтись. За годинку буду знов у хаті, укажіть лиш де маю ночувати. Я нікого не збуджу. Верну без шелесту, мов кіт“.

„Там, де завше пересиплявся, братчику. Там де завше“, зачув у відповідь голос Зоні.

„То хіба враз з ялинкою?“ спитав він, вказуючи на кімнату з прибраним деревцем.

„Там, там ти наше різдвяне деревце... там“ і розбіглись щоб внести братові одна плащ, друга шаблю, третя кашкет і рукавиці і випровадили з півголосним гуторенням, щоб батька не збудити, всіх трьох мужчин в ясну ніч.

З поворотом до хати замітила сестра Марія: „Він захоплюючий сестри. Цей один рік при війську в В. виховав з нього, сказала би, готового мужчину“.

„Так і здається, Марійко“, відповіла Зоня, переступаючи поважно поріг, „але він все ще таки дуже молодий“. „А я понад все люблю його голос“, додала Оксана, наслідуючи здержаним тоном низький голос улюбленого брата.

* * *

Як сказано, всі мужчини вийшли з хати. Ніч була ясна і доволі морозиста і вони, попіднімавши коміри по уха, йшли жваво вперед. Але не довго йшли разом, бо небавом порозлучались ідучи на своє мешкання-нічліг і лише один Юліян ішов сам.

Він віддихнув повними грудьми. Врешті він сам. Поглянув у гору. Там мерехтіли зорі. Він вдома, в своїй батьківщині. Кольосальна столиця, що в ній перебув цілий рік, де набрався духового багатства і життєвого досвіду на скільки це давалося — він її мав за собою. Він поширив свій світогляд і цього був собі свідомий. Його знайомі українці, що там з ним враз однорічниками служили і ті, що і поза військом з ним знали, так його щиро прощали, коли відїжджав і все наново... давали собі слово — держатися кріпко на своїм українським становищу... бути вірним своїм постановам та лише одну ціль знати. Себе і Україну. „Що свій, то свій“, промайнуло йому мов теплою струєю крізь душу.

Він розглядався по улицах. Яке то все було дрібне, пропорційне, яке незначне... але нараз бачить його уява щось інше... вузьку кімнату, огорожену залісненими високими напівскалами напівгорами, а на долині, у їх ногах, жене гірська вода. Над нею, між кріслатою, королівської висоти, зеленню — біла палата. Ганингайми! сказало щось голосно в його душі. Освітлені вікна сяють з далека в ясну ніч... там гучна забава, гостей повно і що хто хоче, а в одній світлиці, переповненій димом дорогих папіросів, він розрізняє з нього одну голову неначе свою власну, бо ті самі риси, трохи строгі, лиш старшу. Коло нього другу з виразом гордості і самопевності — вель-

мога. Чи Йоахім фон Ганингайм? Ні! Це його перший завідатель і муж довірря Альфонс Альбінський — лях. І ще десь там наче помінялись голови, за мить на його місце Єва Захарій. Так. Єва. Чорні виразисті брови, пишне чоло... Ні, не Єва, а бабуня Орелецька признається йому, що мов божевільний кидає банкнотами і картами без наміслу, без наміслу, що вона його любить, що багачка і все буде добре. Юліяне Цезаревичу чуєш? Так! Це він... він, той сам... в його грудній кишені її фотографія. Ті самі її чорні очі, що так важко, мов тягар в душі важуть... але чи і огрівають її?

Він мимоволі вдарив рукою по серцю, над котрим спочивала її фотографія. Писала, кликала, як та зузюля, хоча він ані одним словом не обзивався за цілий рік до неї. Що було писати? Пусті фрази? Ні!.. Йому було іноді там так важко, через брак средств, боротися і ніхто не знав і ніхто не довідається скільки разів продавав свій харч другим, щоб здобути кілька мізерних корон, мати їх та забігти десь до котрогось з театрів, до опери, бачити щось величаве зі штуки великих артистів, почути великих музиків, або заплатити вступ до наукових, цікавих зідчитів значних переїзджаючих мужів, які йому конче треба почути, бо хто знав як ще його життя в майбутнім укладеться? Ні! Він там не розкошував. Попри те, що виконував військові обов'язки, він ніколи не витрачував часу марно; працював, як міг. О як би вони знали, ті, що їм легко жилося... як молодіж поневіряється ради нужденного сотика, щоб удержатись на поверхні життя. А українцям рідко коли жилося безжурно. І де йому було до неї писати? Писати, що він її не забув, як і ніколи не забував Покутівку, в ній... той темно-зелений став... і її батька, того для нього ідеального християнина. Його очі всюди його супроводжали, ті великі, сині лагідні очі, вони стерегли його, коли його товариші „розшарпували“ до великомійської гульні. До нього він писав. Висилав у великі свята бажання і давав докази, що не забував його.

Між тим на дворі помякло і почав сніг зсуватися. Молодий офіцер жене пустими вулицями. Він не втомлений. Ні! Йому треба широкого руху, бо чомусь йому нині, відколи прочитав записки батька, тісно. Він бачить в уяві іншу картину. Знов у горах.

Там стояла одна хата. В ній бачить і пізнає він мешкання „Цезаря Борджія“ і в його кімнатах блілого, молоденького хлопчину... з темними очима і завзято і болюче стисненими устами, що горнувся до прегарної жінки „пана“ і ляха завідателя Альбінського.

Відтак причуваються йому слова того вельможі: „як нема кого іншого переслати мені письмо до моєї кімнати, чи що інше, то я можу пождати, лиш не посилай мені твого джуру. Хліба-соли я не жалую нікому, але мене ніхто не може присилувати глядіти на фізіономії, котрих я не виношу“. Так. А тета Оля... ах, та тета Оля... він би її пірвав на руки і обніс кругом між людьми, як робили давно з славутними... або... або... о яка вона йому мила та тета Оля. А лише ім'я Цезаревичів невільно було перед ним вимовляти... ім'я „Цезаревичів...“

Чи їх так багато?

Ні. Але страшні, бо покривджені. Рдин, що був відійшов з жит-

твої арени, оставив ніби полиск шаблі за собою; другий станувши о щабель нижче в суспільстві, станув на непохитний ґрунт мозольної праці — і виховував, як вмів, дітей на характерних українців... а третій...

Він розсміявся.

Батько передав йому свою меланхолійну, просту, нецікаву історію... а він... він має з неї щось далше витворити, крім цього, чи стрінеться він хоч раз в житті з тим гордим ляхом, що глядів з горда на його конаціоналів... а для себе лише що найліпше з життя загарбував.

Раз він все таки його в житті побачить... Мусить побачити і, вставляючись перед нього, представитись внуком Юліяна Цезаревича.

Рука молодого офіцера мимоволі вхопила за ручку шаблі і стиснула її. Якись сани прогнали, задзвонивши крізь тиху ніч і збудили офіцера з його дум. Він завернув одним кроком і попрямував до дому.

Сніг чим раз то уставав, а заким Юліян ліг до супочинку, він приступив до вікна і відчинив його широко. Так йому треба було. Холоду і супокою. Коли мати раненько увійшла нечутним кроком до сина, він спав кріпко, а крізь відчинене вікно нападав сніг білим пухом на футринах і аж недалеко постелі уклався.

Вона гляділа здержаним віддыхом на одинака. „Дороге моє... та й молоде ще таке... молоде,“ прошептала, „а в сні чогось поважне, бо зморщені брови“. І нечутно як увійшла так і віддалилась безпестним кроком.

* * *

Через два дні гуляла заметільниця і розносилась у воздусі. Студений вітер різав по лиці тих, що відходили з хати і обертав кругом. Сніг насів на дахи грубою верствою, оперся попід мури, обтяжив галуззя дерев, балкони, умістився по гзимзах камениць і рамах вікон, і білів де б не засягнув оком. По дорогах і тротуарах наріс аж надто високо.

Третьої днини змінилася погода і сонце виглянуло на час.

Робітники обмітали, чистили тротуари-дороги, вивожуючи фірами ту білу масу, що так в достоту насипалася, як вже зо дві зіми тому назад не було.

„Нова чвертка на небі настала та й зломила силу“, кликнув один робітник до другого.

„Зломила що зломила, а до Йордану ще вам покаже свою форту“.

„Покаже... бо то Йордан, як і свята руські були; бо ті перші все бувають мляві. Що ляцьке або німецьке... то не наше“.

З одної бічної вулиці надїхала сотня драгунів на пишних конях, блисуча, чиста, кріпка і розмова перервалася.

„Між ними є більша часть і наших... куме. Кажуть, українці до коней придаються“.

Військо проминуло.

„Ану скорше замітайте, скорше,“ упімнув поліціант, що стояв недалеко і вже передше завважав мляву роботу робітника.

„Кум“ глянув на нього з під лоба, та й сплюнув вперед себе, не рухнувшись ані на цяточку. „Числитесь до робітників, а праця ваша на місці“.

„А вам що до мене? ви мене годуєте?“

„Я вас не годую, але нехай буде по правді, як би всі такі робітники як ви, світ би „скрепиривав“ на місці“.

„Ади пан шваб, який ретельний; аж мене вздрів. Ади-и-и“, заспівав та й підняв мітлу. Поліціант обернувся і пішов кілька кроків далше.

„Мене хто має силувати до роботи, га? як хочу йду, а коли ні, то ні“.

Юліян, що саме переходив, підхопив ті слова і глянув на чоловіка. Цей здійняв капелюх.

Юліян машинально подякував.

„Кажу, мене хто має силувати до роботи як хочу то піду, а коли ні, то ні“.

„Українська вдача. Не здійметься аж його не припече, аж не вдарить молотом. І тут же в його уяві здійнялися німецькі і чеські робітники. Раз народ. Так і мають.“

Все той однаковий родинний гній... хто винен? Не здатні до існування? спитав його голос внутрі. Нема фанатизму, нема заохоти, нема імпульсу і „не дай боже“ понад достаточне в українця, пригадався йому, наче воскрес з глибини душі, голос одного професора, що цінував тим лінивість українського ученика в школах.

„Ади eins, zwei, eins, zwei, та й пішов“ забурмотів робітник і „що йому за біда? А ти тут стій та й махай мітлою, та й махай, коли б ти так махав, а я б твоєю шаблею знав що робити...“

„Куме! ви вже готові?“

„Я? Зар-раз...“

„Бо я своє скінчив і йду полуднувати. Жінка харч принесла“.

* * *

Точно десять хвиль перед четвертою по обіді проходжувався Юліян перед будинком, де містилось „Кіно“ і оглядав прохожих і тих, що спішили в середину. Хвилями ставав перед стіною будинку, де була причіплена програма фільма і перечитував. По правді, його зовсім не цікавило, що то має бути за штука. Його турбувало, що Єви не було, а він навчений до точности числився з кожною хвилиною. Переглянувши пораз третій заповіджену штуку, в котрій мала виступати одна славна артистка, він обернувся і пішов назад.

Може і не прийде; може і не прибула з Покутівки через замітальницю, хоч сьогодні вже день перемінний. Спокійно, любо, стужа помякла — лиш снігу не жалували небеса. От там два хлопці, бідно одіті, бігли серединою не дуже фреквентованої дороги в тій частині міста і свавільно обкидувались ним. Ніщо їм не вадило. Ні діри в ліктях витертих блузок, ані сані, що тут і там дзвінками заповідали, що ось вже за їх спинами, ані прохожі... байка було то все для них. Чого пересуватися без руху? Раз в рік зима, а сніг такий лю-

бий... хто хоче нехай собі — але їм це забава. Он ще один такої гадки прилучився — третій до двох і вже бухнув велику голову снігу за першим. Він радується, регочеться на все лице — аж пашить з розкоші — але куди вона впала? Чи туди, куди він цілив? Ні. Вона впала саме якомусь панству перед ноги і то так, що вдарила, розбившись, якусь даму по раменах. Дві панни це були і один військовий молодий чоловік.

„Не вдав, не поцілив“, кликнула та, що була вдарена, розсміявшись весело і при тім як стій схилилася, набрала повну пригорщу снігу і кинула за малим збиточником, відбігши тим чином мимоволі кілька кроків від товариства. Друга дама остала коло військового добродія і в тій хвилі поглянула на свій годинник на руці, — зморщивши брови. Це була Єва.

Вона відімкнула уста, щоб щось кликнути, коли нараз впав її погляд на Юліана, що з захопленням здержався на хвилину і глядів, що вийде з борні.

Молодий військовий, що остався коло Єви завважив це. „Панно Доро“, кликнув, „ми ждемо — між тим як ця іграшка не для вас“.

Закликана по імені, що, кинувши в хлопця кулю снігу, сміялась як і цей, що вцілений відскочив, обернулася на поклик, обтріпала руки від снігу та, поправляючи густий вальончик на личку відповіла: „Ви гадаєте, пане докторе, що я так добре вихована, що не знаю снігом кидати. Ну-ну, побачили-б ви мене вдома яку там потіху мають з мене тета Оля, дідуньо — а старий Олекса найбільше як мене в зимі хлопці обступають... і до бою визивають. Але тут... та вже вертаю... вертаю... бо...“ тут урвала. Єва щось сказала, вказуючи на будинок кіна, погрозила кwapно, завернула в сторону Юліана, а „доктор“ і молода дама віддалилися і собі.

Погляд Юліана провів на мить обох. Вона звернула своїми рухами його увагу. Так як поправила на борзі шапочку, як вдарила по верху її, як ішла спішно, щось в тім здавалося йому знане. Та він поглянув на годинник.

„Юліан Цезаревич...“

— „Панна Єва.“

Вона тут стояла цілу хвилю, зараз на перший погляд його впізнала, хоч був ще в уніформі. З тими словами перша подала йому оживлена і рум'яніючи руку, через хвилюкy задержав у своїй.

І він її пізнав.

Його око оббігло обриси її постаті.

„Ви так вирости“, сказав якось несміло.

„Невже-ж“? А і він, сказала вона, він дуже змінився. Такий став... такий..., вона не докінчила.

Його погляд спочивав на ній. Мабуть числила вісімнадцять років... ціла панна.

Але нічого не сказав. Він все себе чув не певним в жіночій товаристві, хоч і попадав иноді з товаришами в нього..., але з нею то було инакше.... хоч знав її ліпше від всіх інших. Йому вона не така чужа... ні, навіть чимось близька...

Отже зайдуть в кіно? Вона гляділа великими очима на нього,

що просили аби зайти. Вона просила і ждала, а тепер коли її уста, такі йому знані, трохи повні, о одну дрібку може за неформні уста, розтулились до збиточного усміху, яким його все збивала і керувала і вказались її чудові зубки, він притакнув головою.

„Гріх батьків“, сказала і вказала на програму, глянувши на нього.

„Панно Єво... між нами лежить більше як рік. Чого нам в кіно? як тоді... Зайдіть до нас, або ходім на прохід. Чим там захоплюватися?“

Вона похитала головою. Чи зміст штуки знаний йому?

Він усміхнувся як на діточу замітку — і махнув рукою.

„Куди там.“

„То тим краще, бо вона зміст знає, а героїню штуки дуже любить. Він ні?... Знає її?“

Так. Вона справді одна з найліпших. Чув про ню і бачив її фотографії в виставі. Вона грає знаменито ролі п'яниць і упавших. Вона до неї, до Єви, подібна. Коли-б в неї підтяте волосся, вона-б зовсім та сама була. Молода дівчина змінила барву, але не відповіла нічого. Обов попрямували купити карти. Закупивши, Юліян не знав що на разі сказати, бо видців було ще мало, тому станули на хвилю.

— Вона була в товаристві, почав він...

Так, позаяке це „товариство“, будучий лікар Єгон Валди... пасерг її тети Гуїллі Валди і Дора.

„Хто“?

Дора, моя кузинка. Ви її знаєте?

„Ні.“

Вона раз з своєю тетою була в нас. З гір.

Він потряс головою... не пригадував.

І не важне це. Вона молодша від неї, Єви... Обов, він і вона наречені. Дуже любляться, вона його обожнює... а він може трохи, але лиш трохи за старший від неї. В нас бабуня і інші кажуть, що саме так має бути... він такий добрий для неї.

Говорячи увійшли в салю і він, прислухаючися, шукав очима за місцем.

Штука була добра, але зворушаюча. Знана фільмова артистка А. Н. грала ролю героїні і заворожувала публіку.

Зміст штуки слідуючий:

Молода дівчина, донька шевця-вдівця, наречена ліпшого професіонала, пірвала силою любови одного молодого талановитого маляра, віддається йому і буває в його робітні, де служить йому до різних моделей, драперій, а часом і до поодиноких картин.

Остаточно настає час, де йому пора відїзджати до Парижу, на дальші студії. Він це затаює перед нею. Вона довідується про це і в хвили, коли він сідає до потягу, вона схоплює його і заявляє йому, що хоче з ним їхати. Він докузує, що в жаден спосіб не може її брати і кидає їй через вікно якусь китицю квітів. Між тим як потяг відносить його чим раз далі і зникає з її очей, вона вертає зломана похиленою ходою до дому. Тут застає батька, як не раз вже, що потішав себе трунком. Довідавшись, що вона полишена, намовляє свою

одніську дитину шукати розради і затроєння червяка в трунку. Вона слухає його. Унаслідивши замилювання до того, вона починає пити, робить це чим раз частійше і знаходить, як батько, задоволення і розраду в алкоголю. Наречений, котрий її щиро любить, здержує її від цього скільки мога, але і то лиш на якийсь час. Доходить остаточно до того, що вона починає забігати потайки і до шинку, де збирається подібне на неї товариство мужчин і жінок, що знаходить взаємну розраду в трунках. Хто більше, хто менше. Одного разу заходить сюди і її колишній поклонник і любовник-маляр. Він замовляє собі якийсь напитек і, сівши при однім зі столів, розглядається між присутніми гістями, особливо жінками. Йому треба жінки-піячки... молодої піячки.

При однім столику сиділа сама, знана нам дівчина. Він пізнав її. Сиділа поважно недбало одягнена зі шклянкою перед собою. Він попрямував туди і присів до неї. Їх радість пізнання була щира і вони знов відновлюють знайомство.

Ріжниця у відносинах лише та, що він бачить в ній саме той тип, чудовий модель, якого шукав... і от найшов. Він просить її бути йому за модель до одної картини, котра, наколи вдасться йому, довершить його ще молоду славу.

Вона годиться, заходить як давно до нього... і тут він, замість відтягати її від нещасливої звички, противно частує її всякими добірними напоями, щоб лише його картина вийшла вірнійша, щоб тим певнійше була одна з найвизначніших на виставі.

Коли настав врешті день вистави, де справді цей його твір відзначився життєвою вірністю, творець одержав премію; в тім часі, коли публіка витягає його враз з його жінкою, донькою його професора, з'являється нараз між видцями і молода п'яниця в тім самім строю, в яким увіковічив її артист на картині.

В хвили, де твір був обступлений публікою, і він поясняв щось цікавішим членам глядачів, вривається дівчина-модель між них і, здіймаючи високо модель в гору, кличе: „На те затягав ти мене до себе, поїв до нестями, зтягаючи мене на самий спід грязі, на те? Ось твоя слава!“ І, роздираючи блискавкою — ножем картину, вибігає мов божевільна з салі та закінчує в брудній баюрі смутне своє існування.

* * *

„Ходім панно Єво“, заговорив Юліян до дівчини, що сиділа з витріщеними очима, мов без свідомости по закінченню штуки.

Вона поглянула на нього. Її очі показалися повні сліз. Встала слухняно мов дитина не промовивши ні слова і вийшла за ним, що звільняв їх дорогу. На дворі відітхнула і на хвильку притиснула руки до розпаленого чола.

„Вам не треба дивитися роздражнюючі вистави“, сказав він перший і в його голосі пробивсь мягкий звук. „Пригадую собі тепер, що ми, ви, Др. Емі, моя сестра і я бачили раз в кіні подібну штуку, коли не помиляюся то це була Ібзена „Примари“. Кажуть Ібзен писав для хорих“.

Вона заперечила головою.

Ні, він писав для здорових. Ця штука написана данцем, автором У. Г. виключно для великої артистки, щоб своїм талантом впливати на публіку, не поминаючи і змісту; в тім разі „фантазія“ закинув Юліян, щоб щось сказати і заспокоїти дівчину.

„Ні, не фантазія... гадаєте подібне не трапляється... в життю і не може бути правдою?“

„Бо... бо у вашій родині... нема алькоголиків... тому й нема дідинчо обтяжених. У вас все таке солідне „боже“,... правдиве, що ви знаєте?“

Останні слова були змішані сльозами в горлі, — і вона махнула рукою. Юліян схилювався над нею і усміхнувся. Була доросла „панна“, а помимо того... „Не вжеж, панно Ёво? Але киньмо це... Бачите який гарний вечір, перейдім по через „солідне, боже... наслідно обтяжене, бачите який настає гарний вечір, електричні світла вже відчиняють очи? Говорім краще про те, що пережилось, здобулось... відчувалось... що буде... або... чи тишитесь на карнавал... ви-ж...“

Вона його порушила ліктем. „Дурниці“, сказала. „Чому дурниці? Він знов, як раніше, усміхнувся, але й в ту-ж мить, поважніючи, сказав: „Скажіть передовсім, як маються ваші родичі... що діють? Як парафія?“

„Все як звичайно і досі. Батько все „отець Захарій“ — старосвітський як був, вчить однаково дітей: свою землю любити, ворогам не відступати, боронити, самим обробляти, тепер в додатку ще самим з неї здобутки продавати — в школі лиш своїх учителів жадата і т. п. А мати, як і раніш, рабиня своєї господарки, не дбає про себе, а про матеріяльне... лиш одна бабуня“... тут урвала. Погляд молодого офіцера зсунувсь по дівчині, а відтак шукав чогось в далечині.

„Бабуня“?

„Так. Вислухує мої думки, поділяв їх і мої постанови на будучину. Така иноді безмежно добра і мудра, і лише на жаль — але на жаль, вам це відомо, алькоголічка. А я ходжу, годуюся видами як от і цей, що оце бачили, щоби бути вірною своїй постанові. Але правда“, додала нараз, завертаючи на попереднє: „я подібна характером, темпераментом“ — тут вона вмовкла. Відтак, відскочивши від цієї порушеної теми спитала, чи довго він лишиться тут.

Ні. Найдалі з тиждень, а опісля виїзджають з Едвардом.

Будуть держатися подорожньої рути, укладеної батьком Едварда. То значить, що він до них не приїде?

Юліян підняв чоло зчудовано.

„Ні“, відповів спокійно.

Бо вона і батько сподівалися того, зачувши від д. Зарка про його приїзд. Санна дорога така чудова, в них на селі така тишина, все закутане в біле, став під лісом, котрий мов зачарований інєєм, замерз і він віхав-би, як в казку. Вона все тишиться на санну дорогу. Закутана добре в шубі — іде мов в білу мрію — в поле, попри ліс і лиш дзвінки на гривах коней, що летять просторами, пригадують дійсність.

Ні. Відповів він поважно і обхопив її боком поглядом.

Ні. Повторила так само твердо.

Чи не записалися на який факультет?

Хотіла; але цього року задержують ще вдома.

Батько, як „батько“ в тім напрямі як казала вона, мати, як мати, повна послууху як „Рут“, лиш бабуня... а він?

Він вкусився в уста. Ще не хоче про те говорити.

Ані її?... її очі спинилися на його устах, а пів одверті червоні губки, цим разом без руху збиточности, мов здригнулися.

В його серці щось заворушилось, загоріло.

А коли він верне з подорожі?

Не знає докладно. Думає пізнім літом, може в вересні. То може тоді загляне до Покутівки до них. І вона знов підводить голову до нього, він такий високий і поважний, потрохи вона його боїться — не скаже нічого?

Може... як буде можна... загляне до сестри... коли та віддасться цих мясниць за Зарка, як постановлено,—чому ні? Можна!..

Так ішли вони вже мовчки аж до її мешкання а коли дійшли, він вклонився.

Їй не було зимно, але нараз мов охляла.

А він? Він її дуже просить передати поклін її шановним родичам, спеціально батькові... та і бабуні цілування ручок.

Вона подала йому руку, не промовивши ні слова... її голос десь щез, а він, подержавши її незамітну хвилину, схилився нараз і поцілував. Фіртка за нею запала в замок, він ще раз підняв руку до виска і пішов.

* * *

Майже цілий рік минув з того часу, як Юліян перебував гостем в домі своїх родичів, Тоді було різдво, а з кінцем вересня він вернувся змужнілий і неменше поважний, яким виїхав, повернувся він з місця штук, науки і краси, з розумінням напрямку духової і зматеріялізованої культури. Едвард Ганге, лишився ще в М., у своєї тети, німчині, котрої чіцероном був свого часу він, Юліян за час її побуту в дідичів Гангів в сусіднім селі Покутівки; тепер хоч здержуваний нею і її синами бути ще якийсь час їх гостем, особливо старшим сином, архітектором, котрому він був помічним в математичних відділах його архітектурних праць він, Юліян, відмовився.

Він був би радо ще лишився. Відчити в М. на полі фільольогії і інші, яким він там прислухувався... що для його будучого фаху йому були неминуче потрібні; держали його там неабияк, тим більше, що молодий архітект гонорував його гойно за його вище згадану поміч, але Юліям не міг довше задержуватися. Повідомлення Оксаною, що хвороба батька взяла грізний оборот і його присутність бажана ним нетерпляче, він заявив одверто господарям і Едвардові причини скоршого і окремого свого відїзду — і відїхав

.....

* * *

